תשפ"ב 2022-2021

גבעת התחמושת
המרכז למורשת מלחמת ששת הימים
שחרור ירושלים ואיחודה

120
120 שנה של חזון ועשייה

קקל
קרן קימת לישראל
K K L - J N F

ציונות. אדם. סביבה. מורשת.

חידון קק"ל

החטיבה לחינוך ולקהילה

פתח דבר

מורות ומורים, נשות ואנשי חינוך, תלמידות ותלמידים יקרים,

מיום הקמתה חרתה קרן קימת לישראל על דגלה את קידום החינוך הערכי ואת טיפוח המנהיגות והמעורבות בקרב צעירים בארץ ובתפוצות.
כחלק ממסורת חידון קק"ל – ציונות, אדם, סביבה ומורשת, המתקיים זה עשרות שנים, מוגשת לכם כאן גם השנה חוברת המושגים העשירה והמגוונת של החידון.
השנה שחלפה הייתה מאתגרת וקשה. חווינו הסתגרות כפויה והיפרדות זה מזה ומנופי הארץ האהובים, וגם חידון קק"ל המסורתי שלנו לא התקיים.
אולם עתה כולנו תקווה כי האוסף המרתק והמגוון המוגש לכם כאן יסייע לכם לחזור ולהתחבר, ויגרום לכם להתרגש ולהתגאות במורשת, בהיסטוריה, בטבע ובסביבה ובארץ האהובה שלנו.
קק"ל אינה עוצרת לרגע. כבר 120 שנה היא ממשיכה בעשייה ומציבה את החינוך ואת הקהילה בעדיפות גבוהה, לצד פיתוח הקרקע, הייעור, ניהול השטחים הפתוחים, הקמת מאגרי המים והסיוע להתיישבות.
אני בטוח שלאחר שתלמדו על העבר המפואר של ארצנו, תצמחו ותהיו לאלה שמוציאים לפועל את חלומותיה של מדינת ישראל. הַשְפיעו ופַעֲלו למען הארץ, העם והמדינה – מתוך מחויבות, מנהיגות ומעורבות סביבתית וקהילתית – זוהי משימה משותפת לכולנו.

בברכת הצלחה בחידון,

יו"ר דירקטוריון קרן קימת לישראל
אברהם דובדבני (דובדב)

לומדים יקרים,

השנה החולפת הייתה שנה מאתגרת, קשה ושונה מהרגיל, אך בתוכה גלומה גם הזדמנות לצמיחה. זוהי שנה שבה למדנו רבות על עצמנו – על מה חשוב לנו לשמור ולהגן; במה נוכל לתרום ולסייע לחלשים מאיתנו; מה משמעותי, ערכי וחשוב עבורנו. אין גם ספק שבשנה שבה היינו סגורים כל כך בד' אמותינו, חשנו היטב על בשרנו עד כמה חשובות היציאה החוצה והשהייה בטבע, באוויר הצח ובאור השמש.

על רקע התקופה הסוערת שאליה נקלע העולם כולו, בולטת אף יותר מהרגיל נקודת המבט החינוכית והערכית. מתוך נקודת אור כזו אנו שמחים להגיש לכם את חוברת המושגים של חידון ציונות, אדם, סביבה ומורשת. אתם מוזמנים ללמוד ולהכיר לעומק את האנשים המוזכרים בה, העקרונות והסיפורים – אבני היסוד שמרכיבות יחד טפח ממורשת העם היהודי, מסיפור הקמת מדינת ישראל ומהשילוב הייחודי הקיים בה בין האדם, הטבע, הציונות והסביבה.

קק"ל, המציינת השנה 120 שנות חזון ועשייה, ממשיכה כהרגלה וצופה אל העתיד: היא מוסיפה להקים מאגרי מים, לפתח חקלאות, להכשיר ולפרוץ דרכים, להקים יישובים ולטפח שטחים פתוחים ברחבי הארץ, וגם לחנך לציונות, מנהיגות ומעורבות, לטעת ולפעול למען העם, המדינה והסביבה בארץ ישראל.

החטיבה לחינוך ולקהילה של קק"ל רואה בכם, התלמידות והתלמידים של היום, את מי שיעצבו את פניהן של 120 השנים הבאות.

אני מברך אתכם על השתתפותכם בחידון ומאחל לכם שתמשיכו לשאת בגאון את הלפיד שהעבירו לכם הדמויות שבחוברת, שתצאו אל הטבע, תכירו את שורשיכם ותעצבו ביד בוטחת עתיד איתן, ערכי ומחויב לסביבה בארץ, לעם ישראל ולמורשתו.

בברכת לימוד פורה והצלחה בחידון!

שר-שלום ג'רבי
מנהל החטיבה לחינוך ולקהילה, קרן קימת לישראל

ציונות

עמודים 1–14

ציונות 2 | דגל ישראל 2 | סמל המדינה 3
קרן קימת לישראל 3 | אמצעי גיוס התרומות של קק"ל 4
הקופסה הכחולה 4 | הקונגרס הציוני העולמי הראשון 5
הצהרת בלפור 5 | הספר הלבן 5 | בית קק"ל בתל-אביב 6
ההגנה 7 | אצ"ל 7 | לח"י 8 | פלמ"ח 8 | העפלה 8
הכרזת העצמאות 9 | מגילת העצמאות 9
נוסח מגילת העצמאות 10-11 | צה"ל 12
מלחמת העצמאות 12 | מלחמת ששת הימים 12
מלחמת יום הכיפורים 13 | מלחמת השפות 13
התקווה 14

סמלים

עמודים 15–16

סמל המדינה 16 | צה"ל 16 | קרן קימת לישראל 16
אצ"ל 16 | לח"י 16 | פלמ"ח 16 | ההגנה 16

אישים

עמודים 17–28

שרה אהרונסון 18 | מנחם אוסישקין 18
מנחם בגין 19 | רחל בלובשטיין ("רחל המשוררת") 19
דוד בן-גוריון 19 | אליעזר בן-יהודה 20
הרמב"ם - רבי משה בן מימון 20 | רחל ינאית בן-צבי 21
הרב מאיר בר-אילן (ברלין) 21 | יצחק לייב גולדברג 21
הברון אדמונד (אברהם בנימין) דה רוטשילד 22
בנימין זאב הרצל 22 | יוסף ויץ 22 | חיים ויצמן 23
זאב ז'בוטינסקי 23 | יהושע חנקין 23 | אלי כהן 24
ברל כצנלסון 24 | גולדה מאיר 24 | איתן נאוה 25
עדה פישמן-מימון 25 | הנרייטה סאלד 26
הרב מאיר חי עוזיאל 26
הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הראי"ה) 27
יוהאן קרמנצקי 27 | יצחק רבין 27 | אילן רמון 28
נעמי שמר 28 | פרופ' צבי הרמן שפירא 28

גאווה ישראלית

עמודים 55–58

עגבניות שרי 56 | השקיה בטפטוף 56
נדידת ציפורים 57 | שביל ישראל 57
עוד גאווה ישראלית 58

יערות ופארקים

עמודים 59–64

יער בן שמן 60 | יער ביריה 60 | פארק גולדה 61
אגמון החולה 61 | יער יתיר 61 | ט"ו בשבט 62
מדור זרעים ומשתלות 62 | תורת ניהול היער 63

מגוון המינים

עמודים 65–78

מגוון המינים 66 | אורן 66 | ברוש 66 | איקליפטוס 67
אלון 67 | אלה 68 | אשל 68 | שיטת הנגב 68
חרוב מצוי 69 | שבעת המינים 69-72 | חיטה 69
שעורה 70 | גפן 70 | תאנה 71 | רימון 71 | זית 72
תמר 72 | עץ אחד 73 | חוויאי הנחשים 74
חסידה לבנה 74 | בולבול ממושקף 75 | דוכיפת 75
עגור אפור 75 | חומט נקוד 76 | צבי ארץ ישראלי 76
חזיר בר 76 | דורבן 77 | דבורת הדבש 77
חיפושיות קליפה 78

התיישבות

עמודים 29-34

א ההתיישבות 30 | י"א הנקודות 30 | המצפים בנגב 31
מקווה ישראל 32 | חומה ומגדל 32 | המצפים בגליל 32
צורות התיישבות ציוניות בארץ ישראל 33
מפת י"א הנקודות 34

מים

עמודים 35-44

האקוויפרים 36 | הכינרת 36 | ים המלח 37
מוביל המים הארצי 37 | שיקום נחלים 37 | נחל חדרה 38
נחל אלכסנדר 38 | נחל הירקון 39 | נחל באר שבע 39
ביו-פילטר 39 | קציר מי נגר 40 | לימן 40 | מים מליחים 41
מאגרי המים של קק"ל 41 | מפת התיישבות ומים 42-43
התפלה 44 | מים מושבים וקולחים 44

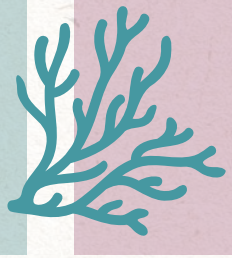

ירושלים

עמודים 45-54

איחוד ירושלים 46 | גבעת התחמושת 47 | הכנסת 47
בניין המוסדות הלאומיים 48 | קריית הלאום 48
היכל הספר 49 | הכותל המערבי 49
שערי ירושלים 50 | האוניברסיטה העברית 51
משכנות שאננים 51 | פארק ירושלים 52 | יד ושם 53

מורשת

עמודים 79-84

פסח 80 | שבועות 80 | סוכות 80 | שנת שמיטה 81
התנ"ך 81 | המשנה 82 | התלמוד 82 | שבת 83
ואהבת לרעך כמוך 83 | מצוות התלויות בארץ 84

סביבה

עמודים 85-94

שמח"ה 86 | קומפוסטציה 87
שטחים פתוחים 87 | פיתוח בר-קיימא 87
טביעת רגל אקולוגית (מִדרָך אקולוגי) 88 | מו"פ חקלאי 88
עצירת תהליך המדבור 89 | קיבוע פחמן 89
תרשים זיהום בפחמן דו-חמצני - החור באוזון
והתחממות כדור הארץ 90 | תרשים קיבוע פחמן 90
החור באוזון 91 | ניצול אנרגיית הרוח 91
אנרגיית השמש 92 | אנרגיית גז 92 | שבילי אופניים 93
מניעת שרפות ושיקום יער לאחר שרפה 94

הידעת

עמודים 95-97

"כי האדם עץ השדה"

(דברים, כ', י"ט)

ציונות

חזרה לתוכן העניינים

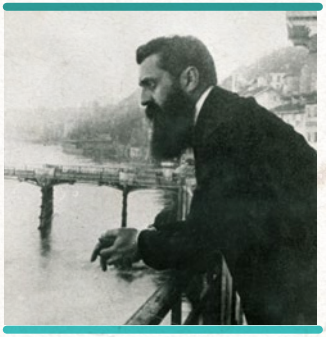

ציונות

האידיאולוגיה שעל פיה קמה תנועה לאומית יהודית, המאמינה בשיבת העם היהודי למולדתו ההיסטורית בארץ ישראל ובחידוש חיי הרוח, המדינה והכלכלה. הציונות נוסדה במזרח אירופה ובמרכזה, כחלק מתהליך ההתעוררות הלאומית שעבר על עמי אירופה במאה ה-19.
השם "ציונות", המבוסס על השם ציון, אחד משמותיה המקראיים של ירושלים, ואשר שימש גם בשמה של תנועת "חובבי ציון", אומץ על ידי הקונגרס הציוני הראשון, שכינס בנימין זאב הרצל בשנת 1897. הציונות קראה לסיום הגלות היהודית על ידי יצירת בית לעם היהודי.
משקמה מדינת ישראל בשנת תש"ח, הוגשמה מטרה משמעותית של התנועה הציונית, אולם תפקידה לא הסתיים: ההסתדרות הציונית, שממשיכה לכנס צירים מכל העולם, הצהירה באופן רשמי ב-2004 כי היא "...רואה במדינת ישראל יהודית, ציונית, דמוקרטית ובטוחה את הביטוי לאחריות המשותפת של העם היהודי להמשך קיומו ועתידו". הגדרה זו מדגישה שתפקיד התנועה הציונית אינו מסתכם בהקמת המדינה, אלא גם שואף לחזקה ולעצבה כחברת מופת בהתאם למשנתו של הרצל.

דגל ישראל

בדגלה של ישראל משולבים שני רכיבים היסטוריים יהודיים: הטלית הלבנה, המעוטרת בפסי תכלת וסמל "מגן דוד". דגל בעיצוב דומה הוצג על ידי דוד וולפסון לקראת הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897, הפך לדגלה של התנועה הציונית ואומץ על ידה.
זמן קצר לאחר הקמת מדינת ישראל ב-1948 הוקמה "ועדת סמל ודגל", שתפקידה היה לקבוע מה יהיה דגל המדינה החדשה. הוועדה פנתה לציבור הרחב וקיבלה הצעות רבות לעיצוב.
חברי הוועדה התלבטו בין דגל התנועה הציונית לבין הדגל שתיאר בנימין זאב הרצל בספרו "מדינת היהודים" בשנת 1896. היה זה דגל שרקעו לבן ושבעה כוכבי זהב מעטרים אותו, והוא מביע התקדמות אל עתיד לאומי טוב וצודק יותר. ההכרעה הייתה קשה ובתום תהליך ארוך ומורכב החליטה מועצת המדינה הזמנית לאמץ את דגל התנועה הציונית כדגלה הרשמי של מדינת ישראל. בשנת 1949 אישרה הכנסת הראשונה את חוק הדגל והסמל והפכה את הדגל הכחול-לבן לדגלה הרשמי של מדינת ישראל. החוק קובע מקומות שבהם יש חובה להניף את הדגל (כמו משרדי הממשלה), וכן קובע איסור, בגדר של עבירה פלילית, על פגיעה בכבודו של דגל המדינה.

סמל המדינה

סמלה של מדינת ישראל הוא מגן, שבמרכזו מנורת שבעת הקנים וענפי זית משני צידיה. תחת המנורה מופיע השם "ישראל". לאחר הקמת המדינה החליטה מועצת המדינה הזמנית (עוד טרם הקמת הכנסת הראשונה) על הקמת "ועדת סמל ודגל", אשר פנתה לתושבי המדינה לקבלת הצעות ורעיונות לסמל רשמי למדינת ישראל. בתאריך י"א בשבט תש"ט (10.2.49) בחרה המועצה בסמל אחד מתוך ההצעות הרבות שהוגשו לה. הסמל שואב השראה מספר זכריה, פרק ד', פסוקים ב'-ג': "רָאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כֻּלָּהּ... וְשִׁבְעָה נֵרוֹתֶיהָ עָלֶיהָ... וּשְׁנַיִם זֵיתִים עָלֶיהָ...". מעצבי הסמל, האחים שמיר, הסבירו את בחירתם במנורה, שהיא סמל יהודי עתיק, כמייצגת את עברו המפואר ואת חירותו של העם היהודי. בממצאים ארכיאולוגיים והיסטוריים רבים ובתיאורים של בית המקדש מופיעה המנורה כמייצגת את קוממיות ישראל ואת השיבה למולדת. ענפי הזית משני צידיה, המסמלים את הכהן הגדול מבית אהרון ואת המלך מבית דוד, שנמשחו בשמן זית ביום הכתרתם, מסמלים גם את השאיפה לשלום. צורת המנורה מבוססת על מנורת הזהב, שמופיעה על שער טיטוס ברומא - שנבנה לציון ניצחון הרומאים על היהודים במרד הגדול. מעמדו המשפטי והמדיני של סמל המדינה נקבע ב"חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה".

קרן קימת לישראל

המוסד המרכזי של התנועה הציונית העולמית לגאולת קרקעות בארץ ישראל ולהכשרתן לעבודה. קק"ל נוסדה בקונגרס הציוני החמישי, בשנת 1901, לאחר אישור ההצעה שהעלה בנימין זאב הרצל. הקמתה הייתה פרי יוזמתו של פרופסור צבי הרמן שפירא, שדרש להקים קרן יהודית לרכישת קרקעות בארץ ישראל. השם קרן קימת נבחר מתוך התלמוד הירושלמי, שבו נכתב "והקרן קימת לעולם הבא" (פאה, א'). ההחלטה לאשר את הקמת הקרן נועדה להסדיר את ההתיישבות היהודית בארץ באופן חוקי ותמורת תשלום כדין. קק"ל פעלה לרכישת אדמות, לייערן ולעיבודן ותרמה למהפכה בעבודה העברית בארץ ישראל. לאחר קום המדינה עסקה קק"ל, בשמה של מדינת ישראל, במשימות שונות של השבחת קרקעות, ייעור, קליטת עלייה והתיישבות. כיום קק"ל פועלת מתוך גישה של פיתוח בר-קיימא, בין היתר בתחומים של ייעור (המיוצג על ידי הצבע הירוק בסמל קק"ל), פיתוח מאגרי מים ושיקום נחלים (המיוצגים על ידי הצבע הכחול בסמל קק"ל), סיוע להתיישבות בישראל (המיוצג על ידי הצבע החום בסמל קק"ל), עצירת המדבור, הכשרת דרכים ושבילי אופניים, שימוש במקורות אנרגיה מתחדשים, מחקר ופיתוח חקלאי, נטיעת יערות קהילתיים, חיזוק הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית בישראל, שמירה על ריאות ירוקות וחינוך לציונות אקולוגית.

אמצעי גיוס התרומות של קק"ל

גיוס תרומות היה מאז ומתמיד אמצעי חשוב למימוש פעולותיה של קק"ל לפיתוח הארץ. התרומות נאספו באמצעות שלושה כלים עיקריים:

"ספר הזהב": יהודים מרחבי העולם תרמו כסף לקק"ל וזכו להכרה על ידי רישום האנשים היקרים להם בספר כבוד, שכונה "ספר הזהב". במהלך הרישום קיבל כל תורם תעודה גדולה ומאוירת, שהעידה על תרומתו. הכרך הראשון של "ספר הזהב" התפרסם בשנת 1903 בעיר וינה. את הכריכות המפוארות של הספרים עיצבו מיטב האומנים, שתיארו על גביהן אירועים מרכזיים מחיי העם היהודי. במהלך השנים התפרסמו יותר מ-25 כרכים של "ספרי זהב" ובהם שמות של כ-200 אלף אנשים ומוסדות, שתרמו כספים ליישוב הארץ ולמפעלי קק"ל השונים.

בולים: בולי קק"ל שימשו הן כלי לגיוס כספים לגאולת אדמת ארץ ישראל והן כלי הסברתי. הבול הראשון, שהונפק בשנת 1902, נקרא "בול ציון". במהלך השנים הנפיקה קק"ל יותר מ-5,200 בולים שונים ומגוונים, שהיוו גם כלי חינוכי ליהודי הארץ והגולה. באמצעות הבולים הציבור למד על אתרים היסטוריים בארץ, על מקומות יישוב ועל מפעלים חשובים של קק"ל. מפעל הבולים ממשיך עד היום, ובולים חדשים מונפקים בכל שנה.

הקופסה הכחולה: קופסה מיוחדת לתרומות שנועדה לגיוס כספים לגאולת הקרקעות ושימשה גם אמצעי חינוכי להפצת ערכי הציונות ולחיזוק הקשר של עם ישראל לאדמתו ולמולדתו. במהלך השנים הפכה הקופסה לאחד מסמליה הבולטים של קק"ל (ראו ערך מורחב למטה).

הקופסה הכחולה

אמצעי לאיסוף תרומות עבור קק"ל - גלגול מודרני של קופת הצדקה המסורתית. התרומות שנאספו באמצעות הקופסה הכחולה נועדו לגאולת קרקעות בארץ ישראל. לאחר שהוחלט על הקמת קרן קימת לישראל, הגה פקיד בנק בשם חיים קליינמן, מהעיירה נאדבורנה שבפולין, את הרעיון לאסוף כסף למימון פעילות הקרן באמצעות קופסה מיוחדת, שזכתה לכינוי "הקופסה הכחולה" והפכה עם השנים לסמלה של קק"ל. על הקופסה הודפסה מפת ישראל ועליה מסומנים בכתמים חומים שטחי האדמה שקק"ל גאלה. הקופסה לא שימשה רק כלי לאיסוף כספים, אלא אמצעי חינוכי להפצת התורה הציונית ולחיזוק הקשר של עם ישראל לאדמתו ולמולדתו. בשנת 2008 יזמה קק"ל מבצע להחזרת "הקופסה הכחולה" למוסדות החינוך ברחבי הארץ ולעולמם של ילדי ישראל, ובמהלכו קיבלה "הקופסה הכחולה" את הכינוי "קטנה אבל גדולה" וחזרה להיות כלי חינוכי המקדם מעשים למען הסביבה.

הקונגרס הציוני העולמי הראשון

כינוס שהתקיים ב-29 באוגוסט 1897, בעיר באזל שבשווייץ, בנוכחות 208 נציגים יהודים ציונים מ-16 מדינות. מטרת הקונגרס, שנערך ביוזמתו של בנימין זאב הרצל, הייתה להפיץ את הרעיון הציוני ולאחד את כל הקבוצות הציוניות הקטנות בעם היהודי לקבוצה אחת גדולה, בעלת כוח והשפעה נרחבים. ייחודו של הקונגרס הציוני העולמי הראשון בכך שהיה האספה הראשונה הגדולה בהשתתפות יהודים מכל התפוצות שעלתה בו על סדר היום הבין-לאומי הבעיה היהודית. בקונגרס הוחלט על "תוכנית באזל", שכללה את פיתוח ארץ ישראל, ארגון עלייה לארץ, תמיכה בעולים והפצת הרעיון הציוני בקרב היהודים בעולם לשם השגת אישור מדיני חוקי להתיישבות עצמאית של יהודים בחבל ארץ כלשהו בעולם.

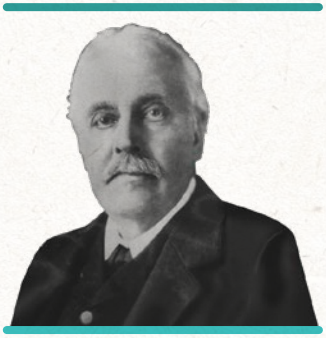

הצהרת בלפור

הצהרה של ממשלת בריטניה, שניתנה ב-2 בנובמבר 1917 על ידי שר החוץ הבריטי, הלורד ארתור בלפור (בתמונה), במכתב שכתב ללורד רוטשילד. הצהרה זו, התומכת בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, היוותה בסיס לראשית פעילותה של התנועה הציונית בשטחי ארץ ישראל המנדטורית. הייתה זו הפעם הראשונה שהציונות קיבלה הכרה רשמית בין-לאומית בזכותו של העם היהודי לשוב לארץ ישראל. בלפור הצהיר, כי התמיכה הבלתי מסויגת ברעיון היהודי-ציוני תתקבל רק אם היא לא תפגע בזכויותיהן של עדות ודתות לא יהודיות בארץ ישראל ובזכויותיהם של יהודים בארצות אחרות. בעקבות הצהרת בלפור חוזקו הקשרים בין העם היהודי וההסתדרות הציונית היהודית לבין ממשלת בריטניה.

הספר הלבן

מסמך הצהרת כוונות של ממשלת בריטניה בנוגע למדיניותה בשטחים שתחת שלטונה. בתקופת המנדט הבריטי על ארץ ישראל פורסמו שלושה "ספרים לבנים" בנוגע לעתידה של הארץ ומעמדם של היהודים בה (בשנים 1922, 1930 ו-1939). הספרים התפרסמו כתגובה למאורעות השעה בארץ ישראל וניכרת בהם הנסיגה של הבריטים מן ההבטחות שקיבלה התנועה הציונית בהצהרת בלפור. בספרים נקבעו מדיניות הגבלת העלייה והגבלות נוספות בנוגע למכירת קרקע ליהודים. הספרים כונו על ידי בני היישוב "שחורים משחור". פרסומו של "הספר הלבן" בשנת 1939 ציין את ראשית המאבק של היישוב היהודי נגד השלטון הבריטי.

בית קק"ל בתל-אביב: בית מועצת העם ומנהלת העם

בית קק"ל בתל-אביב תוכנן על ידי האדריכל בנימין אנקשטיין, בשנת 1935, לאחר שזכה בתחרות שנערכה בין אדריכלי היישוב. הבית, הבנוי מבטון בשילוב אבן ירושלמית ובסגנון ה"באוהאוס", שוכן ברחוב צבי הרמן שפירא (הוגה רעיון קק"ל, ראו ערך מורחב בעמוד 28).

בית קק"ל נחנך ב-1937 כמקום משכנה של הנהלת קק"ל, בימים שטרם הקמת המדינה. בבית זה ישבו גם חברי ה"וועד הלאומי", שקישר בין היישוב העברי לשלטונות המנדט הבריטי.

מבית זה ניהלה קק"ל את פעילותה לרכישת אדמות ולגיוס תרומות מהארץ ומהעולם. תלמידי הגנים ובתי הספר באזור נהגו להביא אל הבית את הקופסאות הכחולות, שבהן נאספו התרומות פרוטה לפרוטה.

בחודשים שקדמו להכרזת העצמאות ישבו ב"אולם האספות" של בית קק"ל המוסדות המרכזיים של היישוב היהודי - מועצת העם (הכנסת זמנית) ומנהלת העם (הממשלה הזמנית). כאן התקיימו הדיונים הדרמטיים, שבהם התלבטו מנהיגי העם בשאלת מועד ההכרזה על המדינה, וכאן, למעשה, התקבלו ארבע ההחלטות הרות הגורל שעיצבו את פני המדינה בראשית ימיה:

1. ההחלטה על הקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל
2. קביעת שמה של המדינה
3. ניסוח ואישור המסמך המשפטי שלאורו תפעל המדינה מיום הקמתה - פקודת יסוד המדינה מספר 1
4. אישור הנוסח הסופי של מגילת העצמאות.

בשל צפיפות המקום בבית קק"ל הוחלט, כי הכרזת העצמאות עצמה תתקיים במוזיאון תל-אביב לאמנות בבית דיזנגוף (המוזיאון שכן בביתו של ראש עיריית תל-אביב).

כיום, פועלים בבית קק"ל מרכז חינוכי ומוזיאון מועצת העם ומנהלתה. המוזיאון מתאר את תולדות קק"ל ופעילותה ומספר את הסיפור המופלא של פיתוח ארץ ישראל, המעבר מיישוב למדינה ועוד.

ההגנה

"ארגון ההגנה בארץ ישראל" היה הגוף הצבאי הגדול והעיקרי של היישוב היהודי בארץ ושל התנועה הציונית בתקופת המנדט. ארגון "ההגנה" הוקם ב־1920 ככוח צבאי עממי, שסיפק הגנה כוללת ליישוב היהודי. שירתו בו לוחמים גברים ונשים כאחד. בתקופת המרד הערבי (1936-1939) הארגון שיתף פעולה עם ממשלת המנדט. התפתחותו לאורך כל תקופת המנדט יצרה את התשתית להקמת צה"ל. בנוסף לפעילותה הביטחונית עסקה "ההגנה" גם בהתיישבות, בהסברה, בחינוך ובהעפלה לארץ. כל מועמד או מועמדת להצטרפות לארגון נבדקו ונבחנו עד שנמצאו ראויים ואז חתמו על הצהרת נאמנות ונשבעו שבועת אמונים. ב-31 במאי 1948 פרסמה הממשלה הזמנית את פקודת היום להקמת צבא ההגנה לישראל, ו"ההגנה" כארגון פורקה.

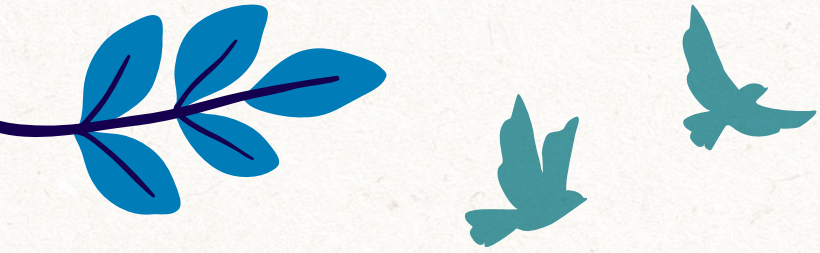

אצ"ל

ראשי התיבות של השם אצ"ל הם: "ארגון צבאי לאומי". הארגון נוסד בשנת 1931 על ידי מפקדים שפרשו מארגון "ההגנה" בשל דרישתם לפעולה נחרצת יותר נגד התוקפנות הערבית. מרבית חברי האצ"ל היו צעירים משורותיהם של בית"ר והתנועה הרוויזיוניסטית מיסודו של זאב ז'בוטינסקי והם לא התקבלו באהדה על ידי "ההגנה" והנהגת היישוב. עד פרוץ מלחמת העולם השנייה פעל האצ"ל בעיקר בהגנה על יישובים וכן בעשרות פעולות נגד השלטון הבריטי ונגד ערביי ארץ ישראל כתגובה ל"מרד הערבי" (מאורעות 1936-1939). במלחמת העולם השנייה התגייסו חלק מחברי האצ"ל לצבאות בעלות הברית והשתתפו בפעולות צבאיות נגד השלטון הנאצי. ב-1941 נפל בעיראק מפקד האצ"ל, דוד רזיאל, בעת שליחות מטעם הצבא הבריטי נגד הכוחות הפרו-נאציים שם. לקראת סיום המלחמה פעל האצ"ל, בהנהגתו של מנחם בגין, נגד מוסדות הממשל והצבא הבריטי במטרה להביא לסיום שלטונם בארץ. במשך ארבע שנים ביצע האצ"ל כ-200 פעולות נגד הערבים והבריטים, בהן פשיטות על מחנות צבא ועל שדות תעופה, השמדה של מפקדות משטרה ובולשת ופגיעה במשרדי ממשלה שונים, חבלה ברכבות, פיצוץ מלון "המלך דוד" בירושלים ופריצת כלא עכו. אחדות מהפעולות עוררו פולמוס חריף ביישוב היהודי באותה עת, כמו הפעולה בדיר יאסין במלחמת העצמאות. עם הקמתו של צה"ל השתלבו לוחמי האצ"ל ביחידות הצבא החדשות.

לח"י

לח"י - ראשי התיבות של "לוחמי חירות ישראל". ארגון מחתרת יהודי, בראשותו של אברהם שטרן ("יאיר"). הארגון הוקם בעקבות פרישה של קבוצת לוחמים מהאצ"ל בשנת 1940, על רקע אי-הסכמה עם דרכו של הארגון: אנשי הלח"י רצו להמשיך ולפעול נגד שלטונות המנדט גם בזמן מלחמת העולם השנייה, בעוד שאנשי האצ"ל החליטו להפסיק את ההתנגדות בזמן המלחמה. חברי הלח"י חרתו על דגלם את המאבק בשלטון הבריטי. "יאיר", מפקד הלח"י, נלכד ונרצח ב-1942 על ידי קצין בריטי, אך כעבור זמן פקודיו חידשו את פעילות המחתרת. פעילויותיו הנועזות של הארגון התמקדו בפגיעה במוסדות השלטון והצבא הבריטי וכללו פגיעות במפקדים ובנושאי משרות בשלטון. בראשיתה של מלחמת העצמאות השתתפו לוחמי הלח"י (כמו לוחמי שאר המחתרות) בלחימה. לאחר הקמת צה"ל פורק הארגון ולוחמיו שולבו ביחידות השונות של הצבא.

פלמ"ח

פלמ"ח - ראשי התיבות של "פלוגות המחץ". הכוח הצבאי הסדיר של "ההגנה" בארץ ישראל בין השנים 1941 ל-1948. המפקד הראשון של הפלמ"ח ויוזם הקמתו היה יצחק שדה. בפלמ"ח, שהוקם בשיתוף פעולה עם השלטון הבריטי, היו שש פלוגות (ויחידות נוספות) ובהן כ־700 לוחמים. לאחר הניצחון הבריטי על מדינות הציר בקרב "אל עלמיין", הסירה ממשלת המנדט את תמיכתה בארגון, והוא נאלץ לפעול במחתרת. מחלקות הפלמ"ח נשלחו לקיבוצים שונים, שם עבדו והתאמנו. במהלך מלחמת העצמאות, תחת פיקודו של יגאל אלון, נחלקו גדודי הפלמ"ח לשלוש חטיבות: חטיבת הנגב, חטיבת יפתח וחטיבת הראל, שהשתתפו בקרבות בנגב, במרכז ובצפון הארץ. נשים היוו כשליש מכוח האדם בפלמ"ח. הן שולבו באופן שווה במחלקותיו, תוך שהן נוטלות חלק באימוני הגברים ובתוכנית הכשרתם הצבאית. מעבר לתחום הצבאי, תרם הפלמ"ח רבות גם להעפלה ולעלייה לארץ, לתרבות, לספרות העברית ולזמר העברי. לאחר הקמת המדינה פורק הפלמ"ח בהוראתו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון, ויחידותיו שולבו בצבא ההגנה לישראל.

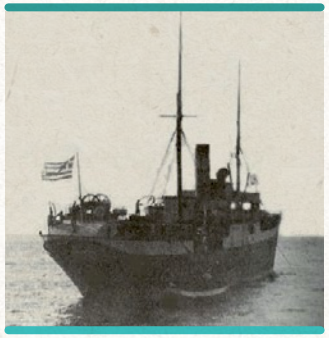

העפלה | 1934-1948

כינוי לעלייה בלתי לגאלית (לא חוקית) של יהודים לארץ ישראל בתקופת המנדט. ההעפלה נעשתה בעיקר דרך הים, בספינות משא קטנות ורעועות. לאחר שממשלת בריטניה הגבילה מאוד את העלייה לארץ, נאלצו אנשי ההתיישבות בארץ לארגן בדרך זו את הבאתם של יהודים לארץ ישראל. במהלך שנות ההעפלה עלו לארץ ישראל יותר מ-120 אלף יהודים. הבריטים נקטו מספר פעולות כדי למנוע את כניסתם של המעפילים ארצה, בהן: תקנות "הספר הלבן" (ראו ערך בעמוד 5), מניעת ההפלגות מחופי אירופה, החזרת ספינות המעפילים לארצות המוצא ואף שימוש בכוח. בנוסף לכך, הבריטים עצרו מעפילים לתקופות קצרות או ארוכות בארץ או במחנות בקפריסין.

הכרזת העצמאות

ההכרזה על הקמת מדינת ישראל התקיימה ביום שישי, ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, במוזיאון תל-אביב לאמנות בבית דיזנגוף שבשדרות רוטשילד בתל-אביב. אל אולם ההכרזה הגיעו חברי "מנהלת העם" (הממשלה הזמנית הראשונה) ו"מועצת העם" (הכנסת הזמנית) מבית קק"ל ברחוב צבי הרמן שפירא בתל-אביב - מקום כינוסם הקבוע.
במסגרת ההכרזה הקריא דוד בן-גוריון, יושב ראש "מועצת העם", מעל דוכן הנואמים, את הכרזת העצמאות והכריז על הקמתה של מדינת ישראל. בתום ההכרזה חתמו חברי וחברות מועצת המדינה הזמנית על חלקה התחתון של מגילת קלף ריקה. זאת, משום שלא היה די זמן להעתיק אל מגילת הקלף את הנוסח הסופי של הכרזת העצמאות, אשר אושר בתום הישיבה שנערכה בבוקרו של אותו יום.
למחרת הכרזת המדינה פלשו צבאות של חמש מדינות ערב לארץ, והחל שלב נוסף במלחמת העצמאות, שפרצה לאחר הכרזת האו"ם על אישור תוכנית החלוקה בכ"ט בנובמבר (ראו ערך מורחב בעמוד 12).

מגילת העצמאות

המסמך המכונן של מדינת ישראל. שמה הרשמי של המגילה הוא "ההכרזה על הקמת מדינת ישראל". המגילה התוותה את אופייה של המדינה, שהוקמה כמדינת היהודים, אשר תקבץ את היהודים מהגלויות השונות ותתייחס לכל תושביה בשוויון, ללא הבדל דת, גזע ומין.
במגילת העצמאות חמישה חלקים עיקריים, הכוללים:

סקירה היסטורית על זכותו של העם היהודי בארץ ישראל
הכרזה על הקמת המדינה
הצגת עקרונותיה של המדינה החדשה
פנייה אל עמי העולם, מדינות ערב והאזרחים הערבים של המדינה
חתימות.

למגילה היו טיוטות רבות; תהליך כתיבתו של הנוסח הסופי החל שלושה שבועות לפני מעמד ההכרזה. בין החותמים על המגילה היו אנשים מכל הגלויות ומכל קצות הקשת הפוליטית - חילונים ודתיים, אשכנזים ומזרחים, נשים וגברים, צעירים ומבוגרים. בכך מהווה ההחלטה על נוסח אחיד שמוסכם ומקובל על כולם רגע מעורר השראה של שיתוף פעולה, סולידריות וגדלות נפש של מייסדי המדינה עם הקמתה (ראו תמונה מוגדלת של המגילה בעמוד הבא).

נוסח מגילת העצמאות

קראו את המגילה והכירו היטב את חלקיה השונים
(ראו ערך מורחב על מגילת העצמאות בעמוד הקודם)

ארץ־ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית,
זו היתה ההמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות
לאומיים וכלל־אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי.
לאחר שהוגלה העם מארצו נבנה הוריש שמר לה אמונים בכל ארצות
מתוך קשר היסטורי זה החזרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז
במולדתם העתיקה, ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים וחלוציים
משפילים ומעינים הפריחו שממות הדשו שפתם העברית, בנו כפרים וערים
והקימו ישוב גדל והולך השליט על משקו וחברתו, שוחר שלום ומגן על
עצמו, מביא ברכת הקידמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו למעמאוד
ממלכויות.

בשנת תרנ"ז (1897) נתכנס הקונגרס הציוני לקול קריאתו של הוגה רעיון
הממדינה היהודית הוא הכריז על זכות העם היהודי להקמת
לאומית בארצו.

זכות זו הוכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר 1917 ואושרה במנדט משמעם
אגב הלאומים, אשר נתן במיוחד תוקף בין־לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם
היהודי לבין ארץ־ישראל ולזכות העם היהודי לקום מחדש את בית חלמאי
חשיבותה שהוכלכלה על עם ישראל בזמן האחרון הזכירנו לטבח מליונים
יהודים באירופה. הזכיחה מחדש את הדחיפה בפתרון בעיית העם היהודי
מחוסר המולדת ועל־ידי הידוש המדינה היהודית בארץ־ישראל,
אשר תפתח לרווחה את שערי המולדת לכל יהודי והעניק לעם היהודי
כמעמד של אומה שוות־זכויות בתוך משפחות העמים.

שארית הפליטה שניצלה מהטבח הנאצי באירופה ויהודי ארצות
אחרות, לא יחדלו להעפיל לארץ־ישראל, על אף כל קושי, מניעה וסכנה, ולא
פסקו לתבוע את זכותם לחיי כבוד, חירות ועבודה בארצם. בשעת מלחמת העולם השניה שפכו
במלחמת החשחורית חורות קנה לו את הזכות להתנדת עם העמים מיסודי ברית
האומות המאוחדות.

ב־29 בנובמבר 1947 קיבלה עצרת האומות המאוחדות החלטה המחייבת
הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל, העצרת דרשה מאיר השבים לבצוע
ארץישראל לאחוז בעצמם בכל הצעדים הנדרשים מצדם הם לבצוע
ההחלטה. הכרה זו שלל האסיפה המאוחדות בזכות העם היהודי להקים את
מדינתו אינה ניתנת לחפקעה.

זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות בכל עם ועם עומד ברשות
עצמו במדינתו הריבונית.

לפיכך נתכנסנו אנו חברי מועצת העם נציגי הישוב העברי
והתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ־ישראל
ובזכות זכותנו הטבעית והחיסטורית ועל יסוד החלטת
עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת
מדינת יהודית בארץ־ישראל, היא מדינת ישראל.
אנו קובעים שמחול מיום סיום המנדט, הלילה, אור ליום שבת ו'
אייר תש"ח, 15 במאי 1948. ועד להקמת השלטונות הסבחרים והסדירים
של המדינה בהתאם לחוקה שתיקבע על־ידי האספה המכוננת הנבחרת
לא יאוחר מ־1 באוקטובר 1948 – תפעל מועצת העם כמוסד

זמנית, ומוסד הביצוע שלה, מנהלת־העם, יהווה את הממשלה הזמנית של המדינה היהודית, אשר תיקרא בשם ישראל.

מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות, תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה, תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל, תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין, תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות, תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות, ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.

מדינת ישראל תהא מוכנה לשתף פעולה עם המוסדות והנציגים של האומות המאוחדות בהגשמת ההחלטה העצרת מיום 29 בנובמבר 1947 ותפעל להקמת האחדות הכלכלית של ארץ־ישראל בשלמותה.

אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד לעם היהודי בבנין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים.

אנו קוראים – גם בתוך התקפת־הדמים הנערכת עלינו זה חדשים – לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על השלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.

אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקידמת המזרח התיכון כולו.

אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמוד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל.

מתוך בטחון בצור ישראל הננו חותמים בחתימת ידינו לעדות על הכרזה זו, במושב מועצת המדינה הזמנית על אדמת המולדת, בעיר תל־אביב, היום הזה, ערב שבת ה' אייר תש"ח, 14 במאי 1948.

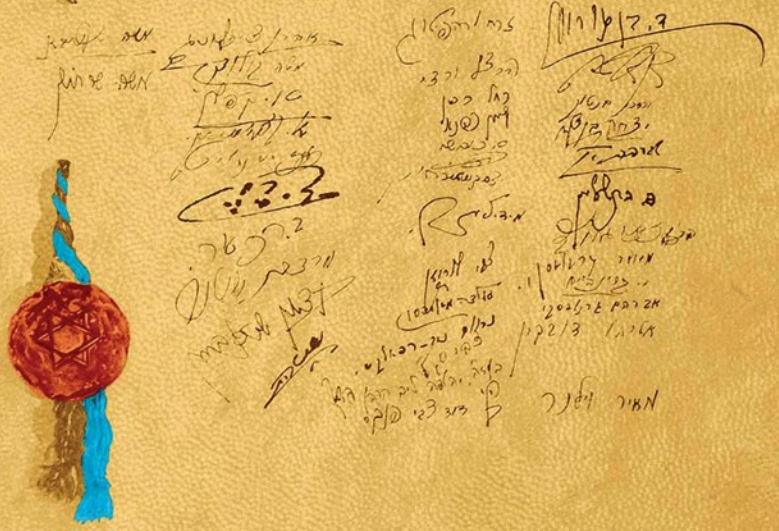

צה"ל

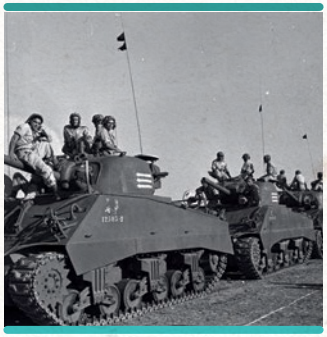

צבא ההגנה לישראל הוקם על פי פקודת הממשלה הזמנית בחודש אייר תש"ח, מאי 1948, כשבועיים לאחר הכרזת המדינה. הפקודה כללה הוראה שעל פיה לא יתקיים כוח צבאי במדינת ישראל מלבד צה"ל, וכך הופסקה פעולתן של כל המחתרות. אנשיהן הצטרפו לצבא החדש, צבא ההגנה לישראל, שהוא הארגון המרכזי המופקד על שמירת ביטחונה של המדינה.
על פי החוק, משרתים בצה"ל כל האזרחים הכשירים לשירות, החל מגיל 18.
מעבר לפעולות ביטחון נרתם צה"ל למשימות לאומיות שונות ולפעולות חילוץ גם בעולם.

מלחמת העצמאות

המלחמה על עצמאותה של מדינת ישראל. מלחמת העצמאות החלה לאחר קבלת תוכנית החלוקה של האו"ם, ב-29 בנובמבר 1947. התוכנית קבעה את הקמתן של שתי מדינות - יהודית וערבית - בארץ ישראל. תושביה הערביים של פלשתינה-א"י התנגדו להחלטה והחלו בפעולות צבאיות נגד היישוב היהודי. לאחר ההכרזה על הקמת המדינה פלשו צבאותיהן של חמש מדינות ערב לשטח ארץ ישראל והחל שלב נוסף בלחימה. מלחמת העצמאות, שנקראה בעבר גם "מלחמת השחרור" ו"מלחמת הקוממיות", הסתיימה בניצחונו של צה"ל ובהסכמי שביתת הנשק, שנחתמו ברודוס בשנת 1949. במסגרת המלחמה הדף צה"ל את צבאות ערב והרחיב את תחום המדינה מעבר לגבולות שנקבעו למדינה היהודית בהחלטת עצרת האו"ם. הערבים מכנים את המלחמה "אל נכבה", שפירושה מלחמת האסון. במלחמה זו איבדה מדינת ישראל הצעירה כ-6,000 איש - בהם אזרחים, חיילים, נשים וילדים. החלל הצעיר ביותר היה בן 10, ניסים גיני הי"ד, שהיה בין מגיני הרובע היהודי בירושלים.

מלחמת ששת הימים

מלחמה שפרצה ב-5 ביוני 1967, כאשר מטוסי חיל האוויר הישראלי תקפו את בסיסי חילות האוויר של מצרים וסוריה. המלחמה החלה בעקבות המצור שהטילה מצרים על מעבר כלי שיט ישראליים במצרי טיראן ובעקבות חדירת כוח שריון מצרי לחצי האי סיני והפרת ההסכם בין ישראל למצרים. הקרבות נמשכו שישה ימים - תחילה בסיני, ביהודה ובשומרון ואחר כך ברמת הגולן. במהלך המלחמה השמידה ישראל את חיל האוויר המצרי וכבשה שטחים נרחבים בסיני, ברצועת עזה, ברמת הגולן ובגדה המערבית. השטח הכללי שנכבש על ידי צה"ל היה גדול פי שלושה משטחה של מדינת ישראל בעת המלחמה. במהלך המלחמה נכבשה גם ירושלים המזרחית מידי הירדנים, וכוחות צה"ל הגיעו אל הר הבית והכותל המערבי.

מלחמת יום הכיפורים

מהמלחמות הקשות שידעה ישראל. מלחמת יום הכיפורים, שהחלה בצהרי יום הכיפורים, 6 באוקטובר 1973, הסתיימה ב-24 בחודש. המלחמה נפתחה במתקפה מתואמת של צבאות סוריה ומצרים, בשתי חזיתות במקביל. לאחר בלימת ההתקפות יצא צה"ל להתקפת נגד, שבסופה חצו כוחות צה"ל את תעלת סואץ מערבה למצרים ובנוסף כבשו שטחים מהגולן הסורי. במהלך המלחמה נהרגו אלפי ישראלים, מצרים וסורים. על אף שלישראל היו אבדות רבות, תוצאותיה של המלחמה היו הישג גדול לצה"ל. בעקבות הכשל המודיעיני בהתרעה על המלחמה הוקמה ועדת אגרנט. במרחב הציבורי-ישראלי הובילו המלחמה ותוצאותיה לשינויים חברתיים רבים ואף למהפך פוליטי.

מלחמת השפות

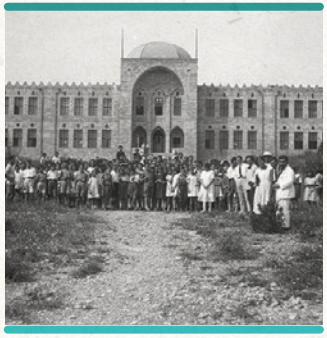

מאבק אידיאולוגי שהתרחש ביישוב היהודי בארץ בראשית המאה ה-20 ועסק בשאלה: מה תהיה שפת הלימוד במוסדות היהודיים בארץ ישראל - עברית או גרמנית?
ה"מלחמה" על הלשון העברית, שנקראה גם "ריב הלשונות", החריפה עם הנחת אבן הפינה לטכניקום (הטכניון) בחיפה (1912), שקק"ל הייתה שותפה לבנייתו. "חברת עזרה", אשר הקימה את המוסד, קבעה כי שפת הלימוד בו תהיה גרמנית, מתוך טענה, כי ספרי הלימוד במקצועות המדעיים נכתבו בגרמנית, ועדיין לא חוברו ספרים תואמים בעברית. ההחלטה עוררה התנגדות כללית בקרב המורים, התלמידים, מנהיגי התנועה הציונית והציבור הרחב, שהאשימו את "חברת עזרה" בטיפוח התבוללות ובהתכחשות לזהות הלאומית. בין השותפים למאבק היה גם אליעזר בן-יהודה, מחיה השפה העברית. בסופו של דבר ניצחו המצדדים בשפה העברית, והיישוב השתחרר מהתלות בשפה הגרמנית, כאשר נקבע כי פיזיקה ומתמטיקה יילמדו בטכניון בעברית.
בתקופת השלטון הטורקי בארץ הכירו הטורקים בעברית כשפת הוראה, ובשנת 1922 הכריזה ממשלת המנדט הבריטי על השפה העברית כשפה רשמית בארץ ישראל, לצד האנגלית והערבית.
רבים רואים בניצחון במלחמת השפות סמל לניצחון ההתחדשות היהודית הלאומית ותחיית הלשון העברית בארץ ישראל.

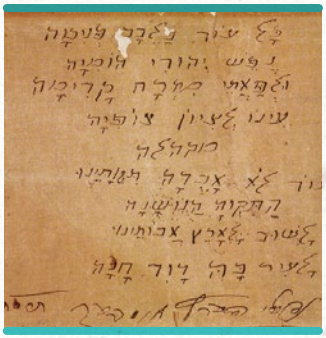

התקווה

ההמנון הלאומי של התנועה הציונית, אשר הפך עם השנים להיות ההמנון של מדינת ישראל. מילות ההמנון (ששמו המקורי היה "תקוותנו") נכתבו על ידי המשורר נפתלי צבי הרץ אימבר, ברומניה, בשנת 1878. לחנו של השיר הוא רומני עממי, והוא שולב עם השיר "התקווה" על ידי שמואל כהן, איכר מראשון לציון. אנשי ראשון לציון אף שינו את שורותיו האחרונות של הבית השני לנוסח המקובל עד היום – "להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים". במקור כתב אימבר שיר בן תשעה בתים ורק שניים מתוכם נבחרו לצורך ההמנון הלאומי. השיר היה נפוץ במושבות העלייה הראשונה בארץ ישראל, ומאז הקונגרס השמיני (בשנת 1907) נהגו לשיר אותו בסיומו של כל קונגרס. עם קום המדינה הפך השיר להמנון הלאומי של מדינת ישראל, והוא הושר בטקס הכרזת המדינה בה' באייר תש"ח. בשנת 2004 הפך שיר זה, על פי חוק, להיות ההמנון הלאומי של מדינת ישראל.

הַתִּקְוָה

נפתלי הרץ אימבר

כָּל עוֹד בַּלֵּבָב פְּנִימָה
נֶפֶשׁ יְהוּדִי הוֹמִיָּה,
וּלְפַאֲתֵי מִזְרָח, קָדִימָה,
עַיִן לְצִיּוֹן צוֹפִיָּה,

עוֹד לֹא אָבְדָה תִּקְוָתֵנוּ,
הַתִּקְוָה בַּת שְׁנוֹת אַלְפַּיִם,
לִהְיוֹת עַם חָפְשִׁי בְּאַרְצֵנוּ,
אֶרֶץ צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם.

סמלים

שימו לב
למרכיבים ולצבעים
השונים בכל אחד
מהסמלים!

סמל המדינה

צה"ל

קרן קימת לישראל

אצ"ל

לח"י

פלמ"ח

ההגנה

חזרה לתוכן העניינים >

שרה אהרונסון | 1890-1917

חברת ארגון המחתרת נילי (”נצח ישראל לא ישקר”), אשר סייעה לבריטים נגד הטורקים במהלך מלחמת העולם הראשונה. שרה נולדה בשנת 1890 במושבה זכרון יעקב, להורים בני העלייה הראשונה. אחיה, אהרון אהרונסון, היה בוטנאי ידוע, בין ראשוני המדענים היהודים בארץ ישראל. לאחר שנישאה באביב 1914, עברה אהרונסון עם בעלה להתגורר בטורקיה.
בשנת 1915, במהלך מלחמת העולם הראשונה, נפרדה מבעלה ויצאה לארץ ישראל. בדרכה לארץ חזתה במעשי רצח-עם שביצעו הטורקים נגד הארמנים. בעקבות המראות הקשים שראתה, והחשש שלה מפגיעה דומה של הטורקים ביהודים, החליטה לרגל לטובת הבריטים, אויבי האימפריה העות'מאנית. עם חזרתה לארץ הצטרפה לאחיה אהרון, מייסד ארגון המחתרת נילי, אשר סייע לבריטים כנגד הטורקים. כשאהרון נסע לאירופה, תפסה שרה את מקומו בארגון וריכזה את הפעילות המחתרתית ואת תחנת הניסיונות החקלאית, ששימשה הסוואה לפעילות. תשעה חודשים עמדה בראש רשת הריגול. בשנת 1917 נתפסה ידיעה מוצפנת, שעוררה את חשדם של השלטונות הטורקים. כאשר נודע הדבר לשרה היא השמידה את כל הראיות, אך ללא הועיל.
מעט לאחר מכן אסרו הטורקים את חברי ארגון נילי ובהם גם את שרה. חברי נילי עונו בידי הטורקים, אך שתקו בחקירתם. כדי לא להסגיר את סודות הארגון החליטה שרה לשים קץ לחייה: היא ביקשה שיובילו אותה לביתה, לכאורה כדי להתרחץ, ובהגיעה הביתה התאבדה בירייה.
שרה אהרונסון נחשבת עד היום סמל לגבורה, להקרבה ולמסירות.

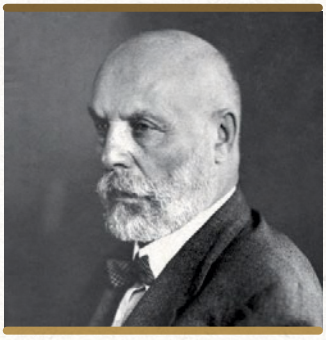

מנחם אוסישקין | 1863-1941

נולד בדוברובנה שברוסיה, היה חבר ועד באגודת ”בני ציון” ופעל בעיקר לגיוס כספים באמצעות תעמולה ופרסום מאמרים על גאולת ארץ ישראל. היה בין המייסדים של אגודת בילו במוסקבה. אוסישקין הגיע לארץ ישראל לביקור ראשון בשנת 1891. הוא קרא להתיישבות בארץ ישראל ופעל לסיכול ”תוכנית אוגנדה” (הצעה שהציע צ'מברליין, שר המושבות הבריטי להרצל ולפיה תמסור ממשלת בריטניה לציונים שטח במזרח אפריקה שבו יוכלו לנהל שלטון עצמי). אוסישקין עלה ארצה בשנת 1919. הוא סייע רבות להקמתה של האוניברסיטה העברית. בשנת 1922 מונה ליו”ר הדירקטוריון העולמי של קק”ל והיה האחראי לגאולת הקרקעות. בתקופתו של אוסישקין נרכשו אדמות עמק זבולון, עמק חפר ומפרץ חיפה. בנוסף לכך, פעל לגאולת אדמות הגליל ושטחים נוספים. במשך 19 שנים עמד בראש קק”ל, יזם, דחף ופעל רבות למען הארץ ופיתוחה. לבקשתו, נקבר על הר הצופים, ב”מערת ניקנור”, שאותה קיווה להפוך לפנתיאון לאומי של גדולי האומה. קברו ממוקם לצד קברו של יהודה לייב פינסקר.

מנחם בגין | 1913-1992

נולד בברסט-ליטובסק שבבלארוס. משפטן בהשכלתו. בצעירותו הצטרף לתנועת בית"ר ובהמשך היה פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית, בראשותו של זאב ז'בוטינסקי. היה ממקימי האצ"ל ומפקדו האחרון, ממקימי תנועת החירות ותנועת הליכוד. בשנת 1977 נבחר לראש הממשלה השישי של ישראל. בחירה זו ציינה את המהפך הפוליטי במדינה שבמסגרתו הימין עלה לשלטון. בגין חתם על הסכם השלום עם מצרים ובשנת 1978 זכה יחד עם אנואר סאדאת, נשיא מצרים, בפרס נובל לשלום. הוא כיהן בראשות הממשלה בעת "מלחמת שלום הגליל" וב-1983 התפטר מתפקידו והסתגר בביתו עד יום מותו.

רחל בלובשטיין ("רחל המשוררת") | 1890-1931

משוררת, שיצירתה היא אבן דרך בשירה העברית הקלאסית המחודשת. נולדה ברוסיה בשנת 1890 ועלתה ארצה במסגרת העלייה השנייה. חיה בקבוצת כינרת, שם פגשה את ברל כצנלסון ואת א.ד. גורדון, שהשפיעו עליה רבות. בכינרת גם הכירה את זלמן רובשוב (לימים זלמן שז"ר - הנשיא השלישי). בין השניים נקשרו קשרי ידידות עמוקים, ובהשראתו נכתבו חלק משיריה. במרוצת הזמן עברה רחל לדגניה, שם חלתה בשחפת, מחלה חשוכת מרפא, שהביאה להרחקתה מהקיבוץ ולבידודה עד ליום מותה. רחל נפטרה בהיותה בת 40 בלבד, בבית החולים "הדסה" בתל-אביב. היא נקברה, כפי שביקשה בשירה "אם צו הגורל", בבית הקברות של כינרת. שירי רחל הם שירים ליריים, העוסקים בעולמה האישי של המשוררת. על אף ששפת אמה של רחל לא הייתה עברית, השתדלה לכתוב בעברית בלבד. שיריה מלאי אהבה לאדמת המולדת, רגישים ובהירים להבנה, ורבים מהם הולחנו. רחל נחשבת לנציגת העלייה השנייה, המייצגת את "ארץ ישראל היפה".

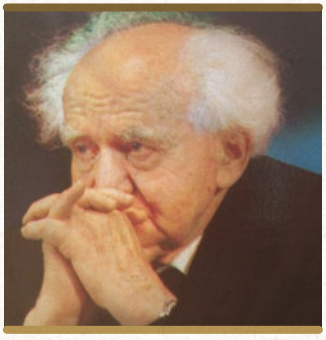

דוד בן-גוריון | 1886-1973

ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון של מדינת ישראל. נולד בפלונסק שבפולין. עלה לארץ ישראל בשנת 1906 ועבד כפועל חקלאי וכמורה. ב-1915 גורש מהארץ על ידי הטורקים וחזר לארץ בראשית השלטון הבריטי. היה ממקימי מפלגת "אחדות העבודה", ממייסדי הסתדרות העובדים בארץ ישראל ויושב ראש הסוכנות היהודית. ב-14 במאי 1948 הכריז על הקמת מדינת ישראל. בהמשך התמנה לראש הממשלה ולשר הביטחון בממשלה הראשונה. הנהיג את המדינה בעת קליטת העלייה ההמונית, מפעלי ההתיישבות הגדולים והחתימה על הסכם השילומים עם גרמניה. כשר ביטחון הוביל את הקמתם של צה"ל וגופי הביטחון הנוספים. בן-גוריון פעל רבות למען ההתיישבות בנגב ואף התגורר בו. הוא נפטר בדצמבר 1973 ונקבר במקום מגוריו, שדה בוקר. את ביתו שבתל-אביב הוריש למדינת ישראל.

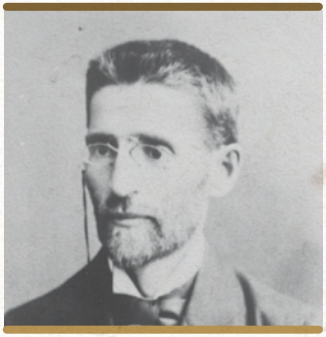

אליעזר בן-יהודה | 1858-1922

מחיה השפה העברית. נולד בליטא. בשנת 1881 עלה לארץ והתיישב בירושלים. האמין שתחיית האומה העברית תוכל להתרחש רק בארץ ישראל ורק תוך כדי החייאת הלשון העברית. בן-יהודה נדר לדבר עברית כל ימי חייו ופעל ללא לאות להפיכת השפה העברית לשפת היום-יום בארץ ישראל. הוא היה הראשון שדרש ששפת ההוראה בבתי הספר תהיה עברית. בן-יהודה חידש מילים רבות בעברית, כתב ספרי לימוד ואת "מילון בן-יהודה" ואף ערך עיתון בשפה העברית - עיתון "הצבי". ב-1890 הקים את "ועד הלשון העברית" ובשנת 1913 היה שותף ל"מלחמת השפות" (ראו ערך מורחב בעמוד 13), מאבק אשר נועד להפוך את השפה העברית לשפה העיקרית במערכת החינוך העברי בארץ ישראל.

הרמב"ם – רבי משה בן מימון | 1135-1204

מחשובי הפילוסופים בימי הביניים, איש אשכולות, מדען, פרשן, רופא, סופר ומנהיג. הרמב"ם הוא אחד האישים החשובים והנערצים ביהדות, ועליו נאמר "ממשה (רבנו) עד משה (הרמב"ם) לא קם כמשה". נולד בקורדובה שבספרד. עוד בילדותו הוכר כעילוי ולמד לימודי דת לצד לימודים חילוניים (מתמטיקה, רפואה ופילוסופיה). בעקבות כיבוש קורדובה בידי המוסלמים ברחה משפחת הרמב"ם למרוקו ולאחר מכן המשיכה דרך ארץ ישראל והשתקעה לבסוף במצרים.

הרמב"ם הפך למנהיג הדתי של הקהילה היהודית בקהיר ולאחר שהתפרסם כאחד מטובי הרופאים בעיר הפך לרופא הרשמי של בית המלוכה המצרי. תפיסתו הרפואית שילבה בין ידיעות חכמי יוון לבין ספריהם של חכמי מצרים, והוא הטיף לרפואה מונעת, תזונה נכונה, פעילות גופנית ושילוב של טיפול נפשי עם טיפול גופני. ספרי הרפואה של הרמב"ם נמצאים בשימוש נרחב בקרב רופאים ומרפאים עד היום.

במקביל לעבודתו הרפואית כתב ויצר יצירות חשובות בפילוסופיה וביהדות (בהן מורה נבוכים, משנה תורה, מילות ההיגיון, ספר המאור ועוד) וגם שימש מנהיג לקהילה היהודית במצרים ולקהילות נוספות בעולם. שמו נודע למרחוק, ושאלות רבות בהלכה ובאמונה נשלחו אליו מקהילות מרוחקות. אחת הקהילות ששמרה עימו על קשר הדוק הייתה קהילת תימן, שקיבלה אותו כפוסק ומנהיג.

שמות רבים של יישובים, רחובות ומוסדות בארץ קרויים על שם הרמב"ם. בבית הנבחרים האמריקני מוצג תבליט דמותו של הרמב"ם כאחד מ-23 התבליטים של מי שעבודתם הייתה אבן יסוד לחוקה האמריקנית.

רחל ינאית בן-צבי | 1886-1979

ממנהיגות תנועת העבודה, מחנכת וסופרת. נולדה באוקראינה בשם גולדה לישנסקי. עוד בצעירותה התעקשה ללמוד עברית ולזכות בהשכלה כללית, על אף שדבר זה לא היה מקובל בקרב נשים. הייתה פעילה בתנועה הציונית ברוסיה ובגיל 18 נבחרה לייצג את העיר מאלין בקונגרס הציוני השביעי.
כאשר עלתה לארץ שינתה את שמה לרחל ינאית, כאות הזדהות עם המלך ינאי והמלכה שלומציון - גיבורי בית שני, וכאות ל"לידתה מחדש" בארץ. השתתפה בהקמת תנועת "השומר", שם הכירה את מניה שוחט, שהפכה לחברתה הקרובה. רחל ינאית הנהיגה את "תנועת הפועלות" - תנועת העבודה של הנשים הציוניות. במהלך מלחמת העולם הראשונה שימשה מקשרת בין "השומר" לבין ארגון נילי, ובתקופה שלפני קום המדינה הייתה ממנהיגות "ההגנה" בירושלים. כעשור לאחר שהגיעה ארצה נישאה רחל ינאית ליצחק בן-צבי, שהפך ברבות הימים לנשיא השני של מדינת ישראל. לאור פעילותה הענפה בתחום החינוך זכתה בפרס ישראל על תרומתה המיוחדת לחינוך ולחברה בארץ.

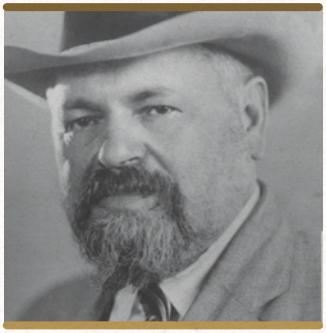

הרב מאיר בר-אילן (ברלין) | 1880-1949

מראשי וממנהיגי תנועת המזרחי והציונות הדתית. נולד בשנת 1880 בוולוז'ין שבבלארוס. בצעירותו למד בישיבת וולוז'ין. בתחילת דרכו כיהן כציר בקונגרס הציוני החמישי בבאזל וייסד את תנועת המזרחי בארצות הברית, שלימים עמד בראשה. בארץ נשא שורה של תפקידים בכירים: מזכיר המזרחי העולמי, ראש הוועד הפועל הציוני, חבר במועצת המדינה הזמנית, יו"ר הדירקטוריון של קק"ל יחד עם ברל כצנלסון ואברהם גרנות. פועלו הספרותי המרשים כלל את עריכת עיתון "הצופה", עריכת האנציקלופדיה התלמודית וכתיבת ספרים רבים, והוא אף זכה בפרס הרב קוק לספרות תורנית. אוניברסיטת בר-אילן הוקמה ברוחו, וגם אתרים ומוסדות נוספים רבים בכל רחבי הארץ.

יצחק לייב גולדברג | 1860-1935

נדבן יהודי ועסקן ציוני ליטאי, ממובילי "חובבי ציון" בווילנה, מראשי התנועה הציונית, גדול הנדבנים הציוניים בימיו ויזם בלתי נלאה. גולדברג פעל רבות למען התנועה הציונית, ותרם סכומי עתק למוסדותיה הכלכליים והתרבותיים של התנועה הציונית ולבניין ארץ ישראל. חותמו ניכר בשלל תחומי העשייה של המדינה שבדרך – החקלאות, התעשייה, התרבות, החינוך, האומנות, העיתונות והשפה העברית – במוסדות ובמפעלים שונים לבניית היישוב ולקידומו בחומר וברוח.
גולדברג היה התורם הראשון והגדול ביותר לקרן קימת לישראל. בשנת 1902 הוא נידב לקרן את הקרקע הראשונה שלה - 200 דונם בחדרה. עשייתו כללה, בין היתר, את רכישת אדמת הר הצופים (1916) ותרומתה לקק"ל, כדי שתוקם על הקרקע אוניברסיטה שילמדו בה בעברית, היא האוניברסיטה העברית; סיוע לתיאטרון הבימה; ייסוד עיתון "הארץ" ב-1918, שהיה היומון הציוני הראשון בשפה העברית בארץ; הקמת "קרן יצחק לייב ורחל גולדברג" התומכת בספרות ובתרבות העברית עד היום. גם שטח פארק יהושע, שהיה בעבר חלק מ"פרדס גולדברג", נתרם על ידו לרווחת הציבור, ושם מונצחים שמו ופועלו. עם מותו תרם את מחצית עזבונו לקק"ל. יצחק לייב גולדברג זכה לכינוי "הנדיב הלא ידוע" על שום צניעותו הרבה ותרומתו הגדולה למפעל הציוני. המשורר הלאומי, חיים נחמן ביאליק, כתב על יצחק לייב גולדברג ב-1915 את השיר "יהי חלקי עמכם" הפותח בשורה: "יְהִי חֶלְקִי עִמָּכֶם, עֲנוּי עוֹלָם, אֶלְמִי נָפֶשׁ".

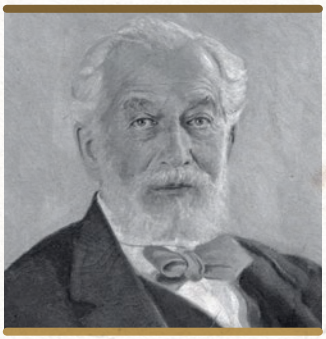

הברון אדמונד (אברהם בנימין) דה רוטשילד | 1845-1934

בנקאי ונדבן יהודי, שבזכות פועלו הרב למען ההתיישבות בארץ ישראל כונה בשם "אבי היישוב" ו"הנדיב הידוע". בעקבות הפרעות ביהודי רוסיה החל להתעניין בבניין ארץ ישראל. הברון סייע למושבות הראשונות להתקיים באמצעות העברת כספים והקמת מנגנון הפקידות שניהל את המושבות. הוא רכש שטחי אדמה גדולים בארץ ישראל וייסד מושבות חדשות. בנוסף לכך, בנה את היקבים בראשון לציון ובזכרון יעקב והקים מפעלים, שהיו אבני יסוד למפעל הציוני. הברון רוטשילד נפטר בארץ הולדתו - צרפת. עצמותיו ועצמות אשתו (הברונית עדה אדלייד דה רוטשילד) הובאו לארץ בשנת 1954 ונטמנו ברמת הנדיב, ליד זכרון יעקב. על שמו נקראים המושבה בנימינה ורחובות רבים בארץ, ועל שם אשתו - המושבה גבעת עדה.

בנימין זאב הרצל | 1860-1904

חוזה המדינה, משפטן, עיתונאי וסופר. נולד בבודפשט שבהונגריה וחונך ברוח תנועת ההשכלה. הרצל נחשב אבי הציונות המדינית, שפעלה בדרכים דיפלומטיות כדי לקבל צ'רטר (אישור להתיישבות יהודית) בארץ ישראל. במסגרת עבודתו כעיתונאי דיווח הרצל על משפט דרייפוס - עלילה אנטישמית שהתרחשה בצרפת, בשנת 1895, כשקצין התותחנים היהודי אלפרד דרייפוס, ששירת בצבא הצרפתי, הואשם בריגול לטובת גרמניה. על אף שלא היו נגדו ראיות ממשיות, דרייפוס הורשע ורק לאחר שבע שנות גלות זוכה מכל אשמה.

בעקבות פרשת דרייפוס שסיקר, הגיע הרצל למסקנה, שאין מנוס ממציאת פתרון קבע ממשי לבעיית היהודים בגולה. הוא האמין שעל היהודים לעזוב את ארצות מגוריהם ולקיים ריבונות עצמאית בארץ משלהם. הרצל הקדיש את חייו לקידום הקמת מדינה לעם היהודי בארץ ישראל. הוא ייסד את הקונגרס הציוני בשנת 1897 והפך את התנועה הציונית לתנועה עולמית. בקונגרס הציוני החמישי הכריז על הקמתה של קרן קימת לישראל.

בספרו "אלטנוילנד" (ארץ ישנה-חדשה) הציג את חזונו למדינת היהודים, שבה תיבנה חברה ערכית, מוסרית, שוויונית וצודקת. הרעיון המרכזי של הספר "אם תרצו אין זו אגדה" הפך לסיסמה של התנועה הציונית כולה. בשנת 1903 עורר הרצל פולמוס בתנועה הציונית כשהציע לקבל את אוגנדה באפריקה כמקום המדינה היהודית. הרצל נפטר בווינה בשנת 1904. ב-1949 הועברו עצמותיו לקבורה בירושלים, בהר שלימים נקרא על שמו – הר הרצל. יום מותו, כ' בתמוז, נקבע כיום זיכרון לאומי במדינת ישראל.

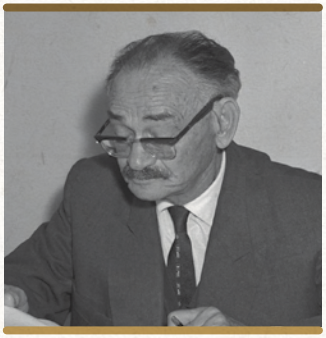

יוסף ויץ | 1890-1972

נולד ברוסיה למשפחת רבנים. עלה לארץ ב-1908 והתיישב ברחובות, שם עבד כפועל חקלאי. יוסף ויץ היה אחת הדמויות המרכזיות בגאולת האדמות של קק"ל, בייעור הארץ ובהקמת יישובים חדשים. הוא זכה לכינוי "אבי היער" על שום תרומתו העצומה לקידום הייעור בארץ. היה ממייסדיה של הסתדרות הפועלים החקלאיים. בשנת 1915 מונה למפקח על פעולות הייעור של קק"ל. ויץ יזם סוגים שונים של התיישבות על אדמות קרן קימת לישראל והקדיש תשומת לב רבה לפיתוח שיטות נטיעה שיתאימו לתנאי הארץ. בשנת 1961 היה שותף להקמת "מנהל מקרקעי ישראל" ואף שימש מנהלו הראשון. בנו יחיעם, מפקד בפלמ"ח, נהרג ב"ליל הגשרים" (יוני 1946).

חיים ויצמן | 1952-1874

נשיאה הראשון של מדינת ישראל. יליד רוסיה, שהיגר לבריטניה בצעירותו, שם השלים את השכלתו המדעית. היה ממייסדי הסיעה הדמוקרטית במוסדות התנועה הציונית, אשר דגלה בציונות מעשית. ויצמן, איש מדע ומחקר בתחום הכימיה ומדינאי בעל קסם אישי רב, נמנה עם המנהיגים שהביאו להקמתה של מדינת ישראל. תרומתו הבין-לאומית של ויצמן כאיש מדע התמקדה בפיתוח האצטון, שסייע לבריטניה במהלך מלחמת העולם הראשונה. בעקבות זאת, התחזקו והעמיקו קשריו של ויצמן עם השלטון הבריטי, דבר אשר הוביל ל"הצהרת בלפור" (1917) (ראו ערך בעמוד 5). לאחר ההצהרה פעל ויצמן להקמת האוניברסיטה העברית בירושלים (שנחנכה ב-1925) ועמל רבות על קידום האינטרסים של העם היהודי מול ממשלת המנדט. ויצמן דגל בתגובה מתונה למדיניות המנדט הבריטי כלפי היישוב היהודי, דבר שהוביל למחלוקות עם מנהיגים ציוניים, כדוגמת דוד בן-גוריון. ב-1934 הקים ויצמן את מכון זיו למדע ברחובות, שלימים נקרא מכון ויצמן. ב-1949 הושבע חיים ויצמן לנשיאה הראשון של מדינת ישראל. הוא נקבר בחצר ביתו שברחובות, בתחומי מכון ויצמן.

זאב ז'בוטינסקי | 1940-1880

נולד באודסה שבאוקראינה. מנהיג ציוני, סופר, עיתונאי ומתרגם; מכונן הציונות הרוויזיוניסטית, ראש בית"ר ומגדולי ההוגים היהודים הליברלים בעת החדשה. ב-1904 השתתף ב"הגנה העצמית" נגד הרוסים הפורעים ביהודים. ב-1917 הקים עם יוסף טרומפלדור את הגדודים העבריים בצבא הבריטי שפעלו במלחמת העולם הראשונה. ז'בוטינסקי יזם מושג חדש בציונות, שעסקה עד אז רק בהתיישבות ובהתנהלות מדינית, בכך שפעל בתחום הצבאי למען זכות היהודים להילחם על מולדתם. ב-1923 הקים את תנועת בית"ר ואת ברית הציונים הרוויזיוניסטים (הצה"ר). היה ממפקדי האצ"ל. בשנת 1940 נפטר בארצות הברית, בהיותו חבר במשלחת הסברה למען הקמתו של צבא עברי. על שמו הוקמו נחלת ז'בוטינסקי ובניין "מצודת זאב" בתל-אביב. ב-15 במרץ 1964 הועלו עצמותיהם של ז'בוטינסקי ורעייתו (יוהנה) למדינת ישראל ונטמנו בהר הרצל.

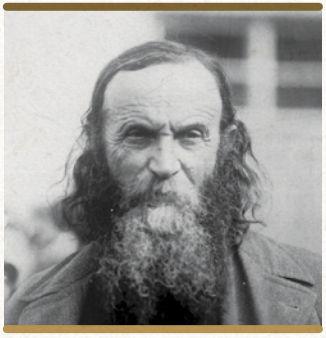

יהושע חנקין | 1945-1865

גואל האדמות הגדול ביותר בשירותה של קרן קימת לישראל. הכינוי "גואל אדמות" ניתן לחנקין כיוון שרכש קרקעות בהיקף עצום (כמיליון דונם) עבור ההתיישבות היהודית בארץ במשך 50 שנה, למן ימי העלייה הראשונה ועד שלהי תקופת המנדט. חנקין גאל אדמות רבות, ובהן אדמות עמק יזרעאל, עמק חפר, רחובות, חדרה ועוד. כינויו של חנקין היה "גואל העמק", כיוון שרוב האדמות שרכש היו בעמקים. על שמו הוקם המושב כפר יהושע בעמק יזרעאל, שם ממוקם מוזיאון המרכז את חפציו האישיים, תעודות ומסמכים הקשורים לפעילותו.

אלי כהן | 1924-1965

מרגל ישראלי, שפעל בסוריה והוצא להורג לאחר שנתפס. אלי כהן נולד במצרים ועלה לארץ ב-1957. שלוש שנים מאחר יותר גויס למודיעין והוכשר כמרגל. הוא נשלח לסוריה, שם בנה לו תדמית של איש עסקים נדיב ולאומני. הוא הצליח ליצור קשרים עם אנשי ביטחון בכירים במערכת הצבאית והפוליטית של סוריה. ב-1965 נתפס על ידי אנשי ביטחון סוריים והוצא להורג בחוצות דמשק. אלי כהן הצליח להעביר למדינת ישראל מידע על התוכניות להטיית מקורות הירדן, על הסיוע שהגישו הסורים לארגוני טרור ועל היערכות הצבא הסורי ברמת הגולן. המידע שהעביר סייע מאוד לצה"ל במלחמת ששת הימים. גופתו של אלי כהן לא הוחזרה לישראל עד היום.

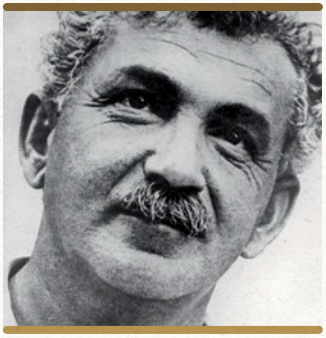

ברל כצנלסון | 1887-1944

ממנהיגי תנועת העבודה הציונית. עלה ארצה ב-1909 והחל את דרכו כפועל חקלאי.
היה מנהיג רוחני, שצמח בתקופת העלייה השנייה, מורה, הוגה דעות וסופר. כצנלסון היה מזוהה עם תנועת העבודה הציונית והיה מיוזמי הקמת הסתדרות הפועלים ושותף בכינון מוסדותיה. בין היתר, פעל להקמת הוצאת הספרים "עם עובד" והעיתון העברי הראשון "דבר", ואף היה עורכו הראשון. כצנלסון היה חבר בהנהלת קק"ל. בין השנים 1941 עד 1944 כיהן כיו"ר משותף של קרן קימת לישראל יחד עם הרב מאיר בר-אילן ואברהם גרנות.

גולדה מאיר | 1898-1978

גולדה מאיר (מאירסון) הייתה ראשת הממשלה הרביעית של מדינת ישראל (בשנים 1969-1974), האישה הראשונה שכיהנה כראשת ממשלה בתולדות מדינת ישראל, ואחת משלוש הנשים הראשונות בעולם שכיהנו בתפקיד זה. גולדה נולדה ב-1898 בקייב שבאוקראינה. ב-1906 היגרה משפחתה לארצות הברית, שם גדלה והתחנכה. פעילותה הציונית החלה ב"פועלי ציון" והמשיכה בקונגרס היהודי האמריקני. ב-1921 עלתה לארץ ישראל. כאן שימשה מזכירת מועצת הפועלות בהסתדרות ומזכירת הוועד הפועל - ההנהגה העליונה של הסוכנות היהודית. גולדה נמנתה עם החותמים על הכרזת העצמאות, כיהנה כחברת כנסת החל מהכנסת הראשונה ועד לשמינית, נבחרה למנהיגת מפלגת העבודה וכן לשרת העבודה ולשרת החוץ. מלחמת יום הכיפורים הייתה שעתה הקשה, כשהממשלה בראשותה לא נערכה למתקפה על ישראל. לנוכח התסיסה בעקבות המלחמה ותוצאותיה התפטרה גולדה מראשות הממשלה ביוני 1974.

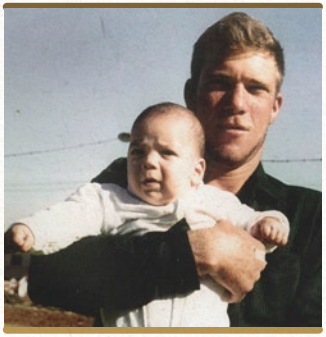

איתן נאוה | 1944-1967

לוחם בחטיבה 55 של הצנחנים, שנהרג בקרב על גבעת התחמושת במהלך מלחמת ששת הימים. קיבל את עיטור הגבורה על לחימתו בקרב.
איתן נאוה נולד במושב השיתופי מולדת, להורים חקלאים יוצאי גרמניה, והתחנך בבית ספר חקלאי. הוא גויס לצנחנים בשנת 1962, אך נפצע אחרי שבעה חודשים ונאלץ לעבור להיאחזות הנח"ל אלמגור. הוא הכיר שם את אשתו, ויחד הם חזרו למושב שלו, והקימו בית ומשפחה. במילואים שירת איתן ביחידת הצנחנים שנקראה לעלות לירושלים עם פרוץ מלחמת ששת הימים. במכתבו האחרון לאשתו כתב: "אנחנו עומדים לצאת, אנחנו הצנחנים... מוכנים לכל פקודה שתינתן לנו ומחכים לרגע המכריע. אנחנו לא נבייש את הפירמה. יש הרבה אומץ-לב".
ביום השני לקרבות בגבעת התחמושת, בעת שהכוח נתקל בהתנגדות עזה והתקדמותו נעצרה, קיבל איתן פקודה לצאת מהתעלה. הוא לא היסס לרגע, ולמרות הסכנה יצא כדי לחפות על חבריו מלמעלה כשהוא חשוף כולו. הוא ירה במקלעו מן המותן, הסתער וחיפה על הכוח, וכך אפשר לו להמשיך בהתקדמותו בתעלה. הוא ליווה את הכוח וחיפה עליו, עד שנפגע בראשו מכדור אויב. איתן הניח אישה ותינוק שטרם מלאה לו שנה. על מעשה זה של רעות, חברות, אחריות וגבורה קיבל לאחר מותו את עיטור הגבורה – הגבוה בעיטורי צבא הגנה לישראל.
כאשר נשאלה אשתו מה המילה המרגשת ביותר בעיטור שקיבל בעלה ז"ל, השיבה "טוראי" (הדרגה הנמוכה ביותר של חייל בצבא). הצניעות שבגבורה היא שהביאה את דמותו ואת סיפורו של איתן להיות לסמל. איתן הוא אחד מגיבורי השיר "גבעת התחמושת" המספר את סיפור הקרב. להאזנה לשיר סרקו את הברקוד.

סרקו כדי להאזין לשיר
"גבעת התחמושת"
https://tinyurl.com/ydq82ost

עדה פישמן-מימון | 1893–1973

נולדה בבסרביה בשם הודל פישמן, למשפחה בת תשעה ילדים. בשל היותה נצר למשפחת הרמב"ם שינתה עדה יחד עם אחיה את שם משפחתה לפישמן-מימון. עדה עלתה ארצה יחד עם אחיה בשנת 1912. עבדה כמחנכת וכפועלת חקלאית בירושלים ובצפת והפכה לפעילה ציבורית בולטת, בין מייסדות מפלגת הפועל הצעיר ותנועת הפועלות. בראש מעייניה היה המאבק לשוויון בין המינים והיא פעלה נמרצות להשגת אישורי עלייה לרווקות ולקידום זכותן של נשים להיות מורשות חתימה מול המוסדות הציוניים המיישבים במטרה לעגן את בעלותן על דירות, בתים ומשקים חקלאיים. באותה תקופה ייצגה מימון את נשות פלשתינה היהודיות והערביות בוועידות נשים בין-לאומיות.
בשנת 1926 יזמה הקמת משק חקלאי להכשרת פועלות ליד לנס ציונה, מתוך אמונה שחינוך לעבודה חקלאית בקרב נשים היא הדרך לחיזוק ההתיישבות בארץ. המשק הפך לאחר מספר שנים למוסד חינוכי שנקרא "עיינות", אשר קלט מאות ילדי עולים. התלמידים ב"עיינות" זכו להשכלה כללית והוכשרו לעבודה חקלאית. פישמן-מימון עמדה בראש המוסד וניהלה אותו, בין יתר תפקידיה הציבוריים, עד לפטירתה. פישמן-מימון נבחרה כחברת הכנסת הראשונה והשנייה מטעם מפא"י. במהלך כהונתה היא המשיכה לפעול למען זכויות האישה ופעלה לחקיקת חוק גיל הנישואין, חוק שיווי זכויות האישה וחוקים נוספים בתחום. אחיה, הרב יהודה לייב פישמן-מימון, מחותמי מגילת העצמאות, היה ממנהיגי תנועת המזרחי ושר הדתות בממשלה הראשונה.

הנרייטה סאלד | 1860-1945

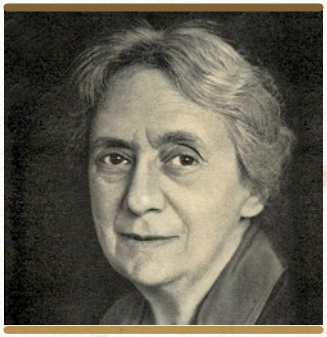

נולדה בבולטימור שבארצות הברית בשנת 1860. בסוף המאה ה-19 הקימה בית ספר ערב למהגרים יהודים ממזרח אירופה, במטרה לסייע לקליטתם בחברה האמריקנית. סאלד הייתה סופרת, מתרגמת, משוררת ועורכת, ופעלה רבות בארגונים ציוניים בארצות הברית. משנת 1909 ערכה מספר ביקורים בארץ ישראל, ולנוכח התנאים הקשים והעזובה ששררה בארץ יזמה את הקמת ארגון הנשים הציוניות "הדסה", שמטרתו הייתה לספק סיוע סוציאלי ושירותים רפואיים לתושבי הארץ. התשתית הרפואית שהארגון הקים הפכה, מאוחר יותר, לבסיס של מערכת הבריאות בישראל. סאלד הקימה את בית הספר הראשון לאחיות בארץ ישראל וכן בתי ספר נוספים בתחום. בשנות ה-30 של המאה ה-20 התמנתה הנרייטה סאלד לנהל את מפעל "עליית הנוער", ובמסגרתו סייעה לקליטתם של ילדים שהגיעו ארצה מאירופה ללא הוריהם. היא זכתה לכינוי "אם היישוב". יום האם (שהפך מאוחר יותר ליום המשפחה) נקבע ביום פטירתה, ל' בשבט, התש"ה. להנרייטה סאלד לא היו מעולם ילדים משלה. על כך אמרה פעם "הייתי מחליפה הכול - תמורת ילד אחד משלי".

הרב מאיר חי עוזיאל | 1880-1953

הראשון לציון והרב הראשי הספרדי הראשון של מדינת ישראל. הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל נולד בירושלים למשפחת רבנים. בתחילת דרכו כיהן כרב הספרדי של יפו (שכונה "חכם באשי") לצד הרב אברהם הכהן קוק וייצג את יהודי העיר בפני השלטונות העות'מאניים. לאחר שנתיים נקרא לכהן כרב בסלוניקי שביוון ושהה שם שלוש שנים. עם חזרתו ארצה התמנה לרב הספרדי הראשי של תל-אביב. הרב עוזיאל תמך בהתלהבות רבה ברעיון הציוני. עם פרסום "הספר הלבן" יצא בשורה הראשונה של המפגינים נגדו. הוא נלחם ופעל רבות למען עלייה חופשית, גאולת קרקעות וריבונות יהודית בארץ ישראל. בימי המנדט הבריטי אף נקרא לייצג את הקהילה היהודית באו"ם. בשנת תרצ"ט (1939) נבחר הרב עוזיאל לכהן כראשון לציון - הרב הראשי לארץ ישראל לצידו של הרב יצחק הרצוג. עוזיאל כיהן בתפקיד הרב הראשי עד מותו, ודגל בגישה מתונה ובהשכנת שלום בין המגזרים והקהילות בעם. הוא התפרסם באהבת הבריות, במידות נאות, בנועם הליכות ובמעשיו לקירוב לבבות. את צוואתו חתם במילים: "שמרו מכל משמר את שלום העם ושלום המדינה - האמת והשלום אהבו". בין כתביו וחידושיו הרבים חיבר הרב גם את תפילת הנוטעים, הנאמרת כברכה לאילנות בשעת נטיעות ט"ו בשבט.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הראי"ה) | 1865-1935

רב, פוסק, מקובל והוגה דעות. נחשב לאחד מגדולי התורה בדורות האחרונים.
נולד בלטביה, ושימש רב עיר עד עלייתו ארצה בשנת 1904. לאחר עלייתו כיהן כרב הראשי של יפו. בשנת 1919 נבחר לרב הראשי של ירושלים ובשנת 1921 הקים את הרבנות הראשית לארץ ישראל ומונה על ידי הנציב העליון, הרברט סמואל, לרב הראשי האשכנזי לישראל (אז פלשתינה). ייסד את ישיבת "מרכז הרב" בירושלים והיה למנהיגה הרוחני של הציונות הדתית. הרב קוק נודע בגישתו ההרמונית ביחס לתורה, למציאות ולתרבות האנושית. למרות אדיקותו הדתית, הוא האמין, כי האמת האבסולוטית לא נמצאת באופן בלעדי בזרם כזה או אחר ביהדות, אלא נחלקת בין כולם. הרב קוק ראה במעשי החלוצים בארץ ישראל ראשיתה של עשייה משיחית, המבשרת את תחילת הגאולה. הרב גישר בין יהודים אורתודוקסים שהתנגדו לציונות חילונית ולהתיישבות חילונית לבין חלוצי התנועה הציונית, וניסה לחבר בין הציונות לדת. אישיותו המאירה הייתה לשם דבר בפי חילונים ודתיים.
בין אמרותיו המפורסמות של הרב קוק: "ואם נחרבנו ונחרב העולם עמנו על ידי שנאת חינם, נשוב להיבנות והעולם עמנו ייבנה על ידי אהבת חינם" (אורות הקודש).

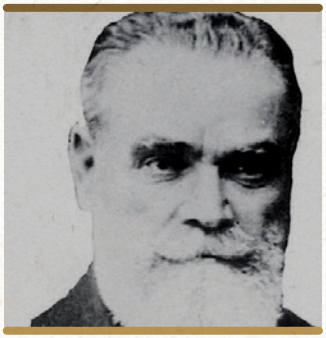

יוהאן קרמנצקי | 1850-1935

נולד באודסה. ציוני נלהב, תמך בהרצל מבחינה כספית, ארגונית ורעיונית וסייע לו בארגון הקונגרסים הציוניים הראשונים. לאחר פטירתו של פרופסור צבי הרמן שפירא מינה אותו הרצל להקים את "הקרן הלאומית". בלחץ אישי הביא קרמנצקי, בקונגרס החמישי, בי"ט בטבת תרס"ב (דצמבר 1901), לקבלת החלטה על הקמת "קרן קימת לישראל". קרמנצקי נבחר ליו"ר הראשון של קק"ל. הגה שניים מהמפעלים הייחודיים המלווים את קק"ל עד היום - "ספר הזהב" ומפעל הבולים, קידם והוציא לפועל את רעיון הקופסה הכחולה שהגה חיים קליינמן (ראו ערך מורחב בעמוד 4). לזכותו ניתן לזקוף גם את רעיון הנטיעות בישראל, כאשר אמר להרצל, בשנת 1896: "עלינו לייסד אגודת עצים לאומית לנטיעת יערות בישראל". קרמנצקי כיהן בתפקידו כיו"ר קרן קימת לישראל עד להעברת הלשכה הראשית מווינה לקלן בשנת 1907. לאחר מכן המשיך לפעול כחבר דירקטוריון של קק"ל. בשנת 2005 נחנך שביל הנושא את שמו: "משעול יונה", הנמצא ביער חולדה ומוביל "לבית הרצל".

יצחק רבין | 1922-1995

נולד בירושלים וגדל בתל-אביב. למד בבית הספר החקלאי "כדורי" והתגייס לפלמ"ח. בתקופת מלחמת העצמאות פיקד על חטיבת "הראל" בקרבות על הדרך לירושלים ובעיר. שימש בתפקידי פיקוד שונים בצבא עד הגיעו לתפקיד הרמטכ"ל השביעי של צה"ל ומפקדו במלחמת ששת הימים. ב-1967 השתחרר רבין מהצבא ופנה לפוליטיקה כחבר מפלגת העבודה. ביוני 1974 נבחר לראש הממשלה החמישי של מדינת ישראל והיה "הצבר" הראשון בתפקיד זה. לאחר החתימה על הסכמי אוסלו עם הפלסטינים זכה בפרס נובל לשלום. באוקטובר 1994 חתם על הסכם שלום עם ממלכת ירדן. רבין נרצח במהלך כהונתו כראש ממשלה, ב-4.11.95, על ידי מתנקש יהודי, בתום עצרת תמיכה המונית בהסכמי השלום, שנערכה בתל-אביב. יום הירצחו נקבע כיום זיכרון לאומי.

אילן רמון | 2003-1954

האסטרונאוט הישראלי הראשון, אל"מ בחיל האוויר, נספה בפעילות מחקר עם יתר האסטרונאוטים ששהו במעבורת החלל "קולומביה".
אל"מ אילן רמון נולד ברמת גן, גדל והתחנך בבאר שבע. הוא התגייס לחיל האוויר וסיים קורס טיס בהצטיינות. רמון נבחר על ידי חיל האוויר להיות טייס החלל הישראלי הראשון, בעקבות הסכם שנחתם עם ארצות הברית לשילוב ישראלי בטיסה לחלל של נאס"א. בטיסה לחלל 3X3-107 שימש אילן רמון "מומחה מטען" ואחראי לניסויים מדעיים רבים, בהם שני ניסויים ישראליים. ב-1 בפברואר 2003 הייתה אמורה מעבורת החלל "קולומביה" לנחות במרכז החלל של נאס"א בטקסס, אבל כ-16 דקות לפני מועד הנחיתה אירעה תקלה טכנית והמעבורת לא שרדה בכניסה לאטמוספרה. שבעת האסטרונאוטים, ובהם אילן רמון, נספו. אחרי מותו עוטר אילן רמון באות הערכה מטעם הרמטכ"ל ובמדליית הכבוד החללית של הקונגרס האמריקני. אסטרואיד 51828 נקרא על שמו. אנדרטה לזכר אילן רמון הוקמה בפארק עצמאות ארה"ב של קק"ל, סמוך לצומת הר יעלה.

נעמי שמר | 2004-1930

משוררת, מלחינה ישראלית מן הגדולות שבפזמונאי ישראל, כלת פרס ישראל לזמר עברי. נולדה וגדלה בקבוצת כינרת. את השכלתה המוזיקלית רכשה באקדמיה למוזיקה בירושלים. שמר כתבה שירים רבים, אשר הפכו לחלק בלתי נפרד מהתרבות הישראלית. אחד משיריה הנודעים הוא "ירושלים של זהב", שנכתב בשנת 1967, מספר שבועות לפני פרוץ מלחמת ששת הימים. שיר זה סימל את הקשר בין עם ישראל לבירתו ירושלים והפך ל"המנון" המלחמה והניצחון. שיריה של נעמי שמר אופיינו בחיבור בין תפיסת הישראליות החדשה, החלוציות והציונות, לבין המסורת רבת השנים של התרבות היהודית וגם בחיבור המיוחד שבין המילים למנגינה. היא נקברה בבית הקברות של קיבוץ כינרת, שבו נולדה. קברה והבית שבו גרה היו לאתר עלייה לרגל לישראלים רבים, החולקים לה כבוד.

סרקו כדי להאזין לשיר "ירושלים של זהב" ולהכיר את הסיפור שמאחוריו
https://tinyurl.com/ydq82ost

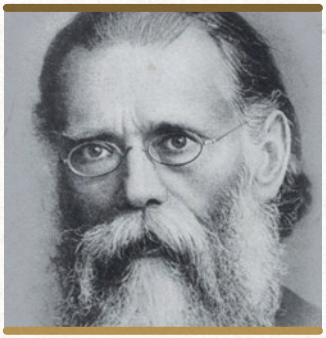

פרופ' צבי הרמן שפירא | 1898-1840

נולד בליטא. הוסמך לרבנות, אך נמשך יותר להשכלה. שפירא פרש מהרבנות, למד וקיבל תואר ד"ר במתמטיקה. פרסם מאמרים רבים שעסקו בתחייה הלאומית, ופעל למען הגשמת הרעיון של התיישבות יהודית בארץ ישראל. שפירא היה מבעלי הרעיון להקמתה של האוניברסיטה העברית. בקונגרס הציוני הראשון העלה את הרעיון להקמת קרן קימת לישראל, שתאסוף כסף מכל יהודי העולם לשם קניית אדמות בפלשתינה (ארץ ישראל). שפירא קבע את הכלל, שאדמה הנגאלת על ידי העם היהודי איננה ניתנת למכירה אלא לחכירה. בשנת 1901 הוקמה קק"ל על פי הרעיון שהעלה פרופ' שפירא בקונגרס הציוני הראשון.

חזרה לתוכן העניינים >

N ההתיישבות

בתקופת המנדט הבריטי התרכזה פעילות רכישת האדמות וההתיישבות בשלושה אזורים בארץ: בעמק הירדן העליון, בגליל המזרחי, בעמקים שבין עמק בית שאן וזבולון ובמישור החוף. פריסה גיאוגרפית זו כונתה "N ההתיישבות", על שום דמיונה לאות האנגלית N.
אזור מישור החוף והשפלה התאפיין בצפיפות, ואילו ביתר האזורים ההתיישבות היהודית הייתה דלילה ביותר. בנגב הייתה ההתיישבות היהודית דלילה.
למפת "N ההתיישבות" עיינו בעמודים 42-43.

י"א הנקודות

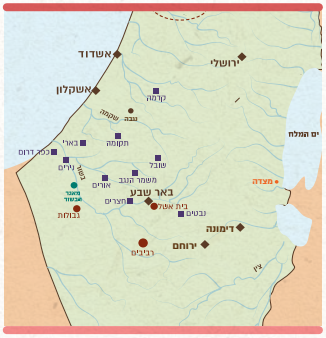

בצע התיישבות זה נחשב לגדול מסוגו שקדמו להקמת מדינת ישראל. העלייה לקרקע עצמה נעשתה במתכונת הדומה ל"חומה ומגדל", מבחינת ריכוז מאמץ של אנשים רבים יחסית להקמה מהירה של התיישבות חדשה בשטח. בכל נקודה הוקמו מספר צריפים ואוהלים, וכן מגדל שבו חבית מים. היישובים שעלו באותו לילה על הקרקע הם: אורים, באר, גלאון, חצרים, כפר דרום, משמר הנגב, נבטים, נירים, קדמה, שובל ותקומה. הקושי המרכזי שהמתיישבים התמודדו איתו היה המחסור במים. בשנת 1947 הונח קו המים ליישובים. ביוני אותה שנה ביקרה בארץ משלחת האו"ם - אונסקו"פ, שהתרשמה מהמתיישבים היהודים בנגב ומיכולתם לפתח את השממה. מאוחר יותר, ואולי תודות לרושם שהותירו המתיישבים, הנגב נכלל בתוכנית החלוקה בשטחה של המדינה היהודית.
למפת י"א הנקודות עיינו בעמוד 34 ובמפת ישראל בעמודים 42-43.

המצפים בנגב

שלושת המצפים בנגב הוקמו על ידי קק"ל במהלך מלחמת העולם השנייה, כיישובי מחקר. הקמתם החלה ב-1943, כתגובה לפרסום "הספר הלבן" (1939), שבו נקבעו הגבלות על רכישת קרקעות על ידי יהודים. למרות המגבלות, על פי תוכנית שגיבש יוסף ויץ - "אבי היער", רכשה קק"ל אדמות בנגב והקימה שלושה מצפים, שנועדו לבדוק את הקרקע והאקלים באזור ולבצע ניסויים חקלאיים. המידע שנאסף במצפים סייע להמשך ההתיישבות בנגב, והמצפים תרמו רבות להגברת הביטחון באזור.

מצפה גבולות

הראשון מבין השלושה, הוקם על ידי אנשי "השומר הצעיר". הוא נעזב והתחדש שלוש פעמים, עד להקמתו כקיבוץ גבולות. המצפה שוקם בשנת 1996 בסיוע קק"ל והפך לאתר תיירות.

מצפה רביבים

השני מבין המצפים, הוקם על ידי אנשי "הנוער העובד". הוא שוחזר ב-1988 בסיוע קק"ל.

בית אשל

המצפה השלישי, השוכן בפאתי באר שבע, שהייתה אז עיירה ערבית, הוקם על ידי גרעין "היוגב" של תנועת המושבים. הוא חרב במהלך מלחמת העצמאות, ומתיישביו הקימו את מושב היוגב בעמק יזרעאל. המצפה שוחזר על ידי קק"ל כאתר תיירות, היסטוריה ומורשת (ראו מפות בעמוד 34 ובעמודים 42-43).

מקווה ישראל

בית הספר החקלאי הראשון בארץ ישראל, שהוקם בשנת 1870 על ידי קרל נטר.
מקור השם מקווה ישראל בספר ירמיהו: "מִקוה יִשְׂרָאֵל, מוֹשִׁיעוֹ בעת צָרָה, לָמָּה תִּהיה כגר בָּאָרֶץ, וכאֹרח נָטָה לָלוּן" (ירמיהו, י"ד, ח'). כשלוש שנים קודם להקמת בית הספר ביקר קרל נטר בארץ ישראל. הוא בדק את מצבם של יהודי היישוב הישן והגיע למסקנה, שלא ניתן להביא לשיפור מצבם הכלכלי, אלא על ידי הכשרתם לעבודה חקלאית. מטרת המוסד הייתה להכשיר את הדור הצעיר להתיישבות חקלאית.
ב-1882 הגיעה למקווה ישראל קבוצת חלוצים מרוסיה - הבילויים. חברי הקבוצה התקבלו לעבודה כפועלים. נטר זיהה בהם את הפוטנציאל והחליט להכשירם לעבודת האדמה. הוא נפטר לפני שהצליח להגשים את התוכנית ונקבר במקווה ישראל. בשלהי המנדט הבריטי ובמלחמת העצמאות שימשו המתקנים השונים שבמקום את כוחות הביטחון של היישוב. בין היתר, שימש היקב מתקן אימונים סודי של "ההגנה". מאז הקמתו ועד היום משמש בית הספר מקווה ישראל מוסד חינוכי חקלאי. כיום שוכן בו בית הספר ללימוד מדעי הטבע, הסביבה והביוטכנולוגיה, ולומדים בו כ-1,500 תלמידים.

חומה ומגדל | 1936-1939

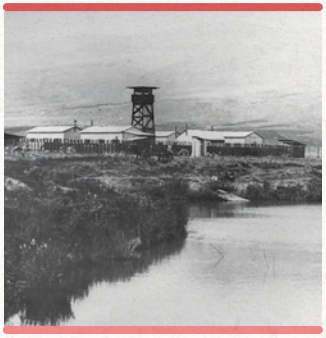

שיטת התיישבות, שהייתה נהוגה לפני הקמת המדינה. יישובי "חומה ומגדל" הוקמו בתקופת מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) ונועדו "לקבוע עובדות בשטח".
ההתיישבות נעשתה במהירות, לעיתים תוך יום אחד. המתיישבים הקיפו את היישוב בחומה, הקימו מגדל ומספר צריפים. מרבית היישובים הוקמו באזורי ספר, כדי להשתלט על כמה שיותר שטחים.
היישוב הראשון שהוקם בשיטה זו בשנת 1936, היה קיבוץ "תל עמל" (ניר דוד), שבעמק בית שאן. סך הכול הוקמו בשיטה זו 57 יישובים. המתיישבים עבדו בימים ושמרו בלילות. במאבק על רכישת האדמות להתיישבות "חומה ומגדל" הייתה קק"ל גורם עיקרי. למפה הכוללת חלק מיישובי חומה ומגדל עיינו בעמודים 42-43.

המצפים בגליל

מפעל הקמת המצפים בגליל החל בסוף שנות ה-70 של המאה ה-20. תוך עשור הוקמו 52 יישובים חדשים, במתכונות שונות בכל רחבי הגליל, ובהם 30 מצפים. בהמשך גובשו יישובים אלה למערכי יישובים: גוש שגב, גוש תפן, גוש ציפורי וגוש צלמון.
באפריל 1979, בישיבת הוועדה להתיישבות, המשותפת לממשלת ישראל ולהסתדרות הציונית העולמית, אושרה תוכנית הקמה מיידית של 30 מצפים, בטווח של שישה עד שמונה חודשים. מטרת תוכנית המצפים הייתה קידום פריסת אוכלוסייה יהודית בגליל ההררי לצורך שמירה על אדמות המדינה, הסטת תשומת הלב הלאומית לגליל ופיתוחו הכלכלי. בנוסף לכך, התוכנית נועדה לאפשר משיכת אוכלוסייה לאזור זה ועיבוי ההתיישבות בגבול הלבנון. קק"ל נטלה חלק מרכזי ביישום התוכנית. עבודתה של קק"ל כללה הכשרת הקרקע ליישובים וסיוע לעלייתם על הקרקע. כיום מתגוררים ביישובים אלה מעל ל-20 אלף תושבים.

צורות התיישבות ציוניות בארץ ישראל

התפתחותו של היישוב היהודי בארץ ישראל, החל מהעליות הראשונות ועד ימינו, יצרה מודלים מגוונים ומיוחדים של התיישבות, לפי צורך השעה.

המושבות

כ-30 יישובים שקמו בארץ ישראל בין השנים 1882-1914 (בימי העליות הראשונה והשנייה). המושבות הוקמו על ידי יהודים מקהילות ישראל במזרח אירופה, שהתארגנו באגודות, אשר שמו להן למטרה להקים יישובים כפריים עבריים בארץ ישראל. במושבה ניתן לכל משפחה משק משלה, על קרקע פרטית. התופעה המייחדת יותר מכול את המושבות הראשונות היא המערכת התומכת, בדמות הפקידות של הברון רוטשילד, שהיה לה חלק מרכזי ביותר בהישרדות ובהתבססות המושבות הראשונות, דוגמת ראשון לציון וזכרון יעקב.

מושב עובדים

צורת התיישבות חקלאית, המשלבת את השקפת העולם השיתופית והעזרה ההדדית, עם שמירה על חופש הפרט. נהלל הוא מושב העובדים הראשון, והוא הוקם ב-1921 על ידי אנשי העלייה השלישית בעמק יזרעאל, ואחריו הוקמו עוד מושבים רבים. כיום קיימים מאות מושבים ברחבי הארץ.

הקיבוץ

צורת התיישבות שיתופית, המבוססת על ערכי הציונות ועל ערכים סוציאליסטיים. השותפות באה לידי ביטוי בכל תחומי החיים: בפרנסה, בארוחות, בגידול הילדים, בביגוד, בתרבות ועוד. ה"קבוצה", ראשיתו של הקיבוץ, נוסדה בימי העלייה השנייה (לדוגמה, קבוצת דגניה, שנוסדה ב-1912 וקבוצת כינרת, שנוסדה ב-1913) וכללה עשרות בודדות של אנשים. בתקופת העלייה השלישית הוחלט שיש להגדיל את מספר החברים בקבוצה, ובשנת 1921 הוקם הקיבוץ הראשון - עין חרוד. בשלהי המאה ה-20 עברו הקיבוצים משבר, שגרם לשינוי מהותי באופיים של רבים מהם. כתוצאה מכך, צמחו המודלים של "הקיבוץ המתחדש" ו"הקיבוץ המופרט". כיום, יש 274 קיבוצים, ורק חלק מהם נותרו שיתופיים באופן מלא.

עיירות הפיתוח

יישובים ייחודיים, שהצורך בהקמתם עלה עם קום המדינה ובעקבות גלי העלייה הגדולים לארץ. בישראל נבנו עיירות פיתוח בצורה מואצת. במהלך העשור הראשון למדינה הוקמו כ-25 עיירות פיתוח ובמשך השנים שוכנו בהן מאות אלפי אנשים. עיירות הפיתוח הוקמו בעיקר בפריפריה, כדי לפזר את האוכלוסייה בכל רחבי הארץ וליישב אזורים דלילי אוכלוסייה, כמו הנגב והגליל. בכך, שינו עיירות הפיתוח את פני המערך העירוני שקדם להקמת המדינה והתרכז בערים הגדולות והוותיקות.

התיישבות

י"א הנקודות בנגב
שלושת המצפים בנגב
קדמה
גלאון
שובל
בארי
תקומה
כפר דרום
אורים
משמר הנגב
נירים
ים המלח
מצדה
ערד
באר שבע
גבולות
בית אשל
חצרים
רביבים
נבטים
דימונה
ירוחם
מצפה רמון

האקוויפרים

אקוויפר (אקווה) הוא מאגר מי תהום תת-קרקעיים, הנמצאים מעל לשכבות סלע אטומות, שאינן מאפשרות חלחול מים דרכן. קידוחים הנעשים באקוויפרים מאפשרים לשאוב מתוכם את מי התהום ולנצלם לצרכים שונים. בארץ קיימים שני אקוויפרים גדולים עיקריים: אקוויפר החוף, המשתרע מקיסריה בצפון ועד לרצועת עזה בדרום; אקוויפר ההר, שבו איכות המים טובה מאוד והוא משתרע מתחת לשדרת ההר המרכזית, מנחל תנינים בצפון עד לאזור באר שבע בדרום, מן השפלה במערב ועד לקו ההר במזרח.

הכינרת

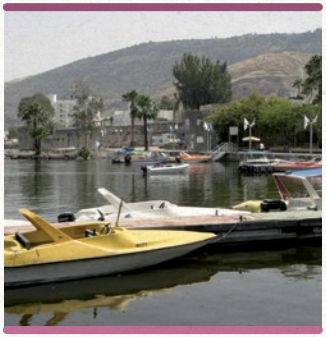

ימה טבעית המשמשת מאגר מים עילי ומקור המים למערכת הארצית, לצרכנים המקומיים ולממלכת ירדן (בהתאם להסכם השלום בין המדינות). שמה נגזר מצורתה, המזכירה כינור. כיום מספקת הכינרת רק כרבע מצריכת המים השנתית של מדינת ישראל. פעולות רבות נעשות כדי להבטיח את שימור איכות וכמות המים באגם. בעבר, כאשר הכינרת שימשה מקור המים המרכזי של ישראל, הייתה למפלס הכינרת, שהוגדר כדי לאפשר את התפקוד היעיל של משאבות "המוביל הארצי", חשיבות רבה. הכינרת נודעה גם בשל חשיבותה הדתית ובשל היותה מרחב מקודש למאמינים הנוצרים. סמוך אליה הוקמו כנסיות ואתרים המנציחים את האירועים הקשורים לישוע על פי המסורת והדת הנוצריים. בראשית המאה ה-20 שימשה הכינרת אזור פעיל של התיישבות יהודית ייחודית (לדוגמה: קבוצת דגניה וקבוצת כינרת). לאחר מלחמת העצמאות הפכה הכינרת לאזור גבול, ומאמץ רב הושקע בהבטחת הריבונות הישראלית על האגם. במרוצת השנים הפכה הכינרת למוקד נופש, תיירות וספורט והייתה מקור השראה גם לאומנים וליוצרים רבים (מידע נוסף על ייחודה של הכינרת ראו בעמוד 58).

ים המלח

ימה מלוחה בשולי מדבר יהודה, השוכנת לאורך הבקע הסורי-אפריקאי. חופי ים המלח הם המקום היבשתי הנמוך בעולם. ים המלח מהווה מקום משיכה לתיירות מרפא ולתיירות אחרת מהארץ ומחו"ל ומופקים בו מינרלים ומלחים שונים. מאז שנות ה-70 של המאה הקודמת ירד מפלס ים המלח בכ-20 מטרים בשל שאיבת מי הירדן, שימוש תעשייתי ותיירותי במים והתאיידות טבעית. כיום חלקו הדרומי של ים המלח נמצא בסכנת היעלמות ושטחו מצטמצם והולך. אחד הפתרונות המוצעים למניעת ירידת מפלס ים המלח ולשיפור אספקת המים לחקלאות ולשתייה הוא תעלה שתעביר מים מים סוף לים המלח דרך הערבה. על תוואי התעלה יוקם מתקן התפלה. כ-50% מהמים המובלים יועברו לים המלח והשארית לטובת התפלה. בשנת 2013 נחתם הסכם שיתוף פעולה להקמת הפרויקט בין ישראל, ירדן והרשות הפלסטינית.

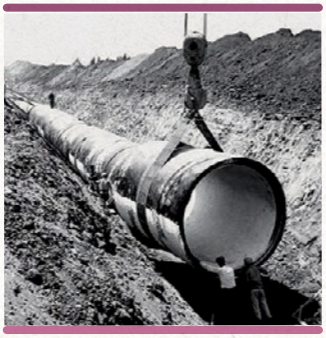

מוביל המים הארצי

העורק הראשי של מפעל המים הארצי של מדינת ישראל. אורכו כ-130 ק"מ, והוא משמש לוויסות אספקת המים בארץ ולניצול יעיל של מקורות המים. היוזם והדוחף לבנייתו של מוביל המים הארצי היה המהנדס שמחה בלאס. המוביל הופעל לראשונה ב-10 ביוני 1964, והוא מוביל את מי הכינרת לאתר מקורות הירקון ומשם אל הנגב. הנקודה הדרומית ביותר, שאליה מגיעים המים אשר זרמו במוביל מצפון הארץ, היא מצפה רמון. עם המשך פיתוח משק המים הפך המוביל לגורם המרכזי במפעל המים הארצי – המפא"ר. זהו עורק המים הראשי, שאליו מתחברים רובם המכריע של מפעלי המים האזוריים. כיום בונה חברת "מקורות" את "המוביל הארצי החדש", שעיקרו חיבור מתקני ההתפלה של המים אל מערכת המים הארצית.

שיקום נחלים

מצבם הקשה של נחלי ישראל הוא תוצאה של הזנחה בת עשרות שנים והזרמת ביוב לנחלים. תהליך שיקום נחל הוא תהליך ארוך. קק"ל, בשיתוף עם המשרד להגנת הסביבה, הקימו את המנהלה לשיקום נחלי ישראל, במטרה לסלק את המזהמים שפגעו אנושות בנחלי החוף ולהשיב את נוף המים של הנחלים הזורמים לקדמותו. דוגמאות לנחלים משוקמים: נחל אלכסנדר בעמק חפר, נחל לכיש ליד אשדוד ונחל הקישון ליד חיפה. בעת שיקומו של נחל מבצעים, ראשית, ניקוי סחף, צמחייה פולשנית ופסולת. לעיתים יש צורך להרחיב גם את אפיקו של הנחל. לאחר מכן, משקמים את גדות הנחל, את נופו וגם את מימיו. בסיום התהליך משקמים את מערכת החיים הטבעית ומבצעים החזרה של צמחייה ושל בעלי חיים האופייניים לאזור הנחל. השחזור הביולוגי נעשה רק לאחר שמי הנחל נקיים מספיק ומאפשרים קיומם של צמחייה ובעלי חיים. להיכרות עם מפת הנחלים העיקריים של ישראל עיינו בעמודים 42-43.

נחל חדרה

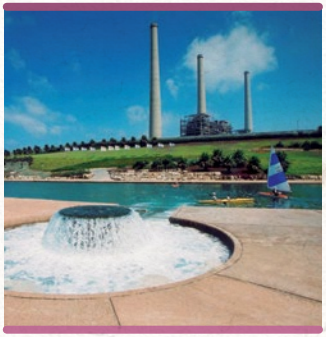

נחל המנקז את צפון-מערב הרי שומרון ושפלת החוף ונשפך לים דרומית לתחנת הכוח "אורות רבין", הסמוכה לעיר חדרה. במאה ה-19 הוחל בניקוז הביצות סביב הנחל, במטרה להילחם בקדחת ולאפשר התיישבות במקום. פעולות אלה דלדלו את מי הנחל. עד היום, בעונת הקיץ, כאשר הזרימה דלילה, לא נשפך נחל חדרה ישירות לים, אלא מחלחל בחול במרחק של כחמישה מטרים ממנו. על כך כתב המשורר נתן יונתן: "חופים הם לפעמים געגועים לנחל, ראיתי פעם חוף שנחל עזבו...". לאורך השנים, כמו במקרים של נחלים אחרים באזור מישור החוף, הוזרמו לנחל מי שפכים, שהגיעו משדות חקלאיים, מעודפי בריכות דגים, מרשויות וממפעלים בסביבה. לאחר בניית תחנת הכוח "אורות רבין" ב-1982 הוחלט לשקם את הקטע המערבי של נחל חדרה, המשתרע בין כביש החוף לבין שפך הנחל לים. בתהליך השיקום, שהובילו קק"ל וחברת החשמל, מנוצלים מי הים הנשאבים לקירור תחנת הכוח ולהחייאת הנחל. כך נוצר קטע נחל, שבו לא זורמים מימיו הטבעיים אלא מי ים, והוא משמש מוקד לפעילויות קיט ונופש. סביב קטע זה הכשירה קק"ל פארק, הכולל טיילת, גשר יפה המקשר בין שתי הגדות, חורשות ואנדרטה ייחודית. האנדרטה הוקמה לזכרו של נחום היימן, שהלחין את השיר "חופים", והמנגינה בה משתנה לפי משב הרוח. קטע נוסף של הנחל, ממזרח לכביש החוף, שבו נמצאת חוות חפציבה, שוקם אף הוא. כיום מוזרמים אליו מי מט"ש (מרכז טיהור שפכים) ומי בריכות דגים שעברו תהליך טיהור, וגם הוא הפך לפארק מטופח ויפה.

סרקו כדי להאזין לשיר "חופים" שנכתב על נחל חדרה, ולהכיר את הסיפור שמאחוריו
https://tinyurl.com/ydq82ost

נחל אלכסנדר

נחל איתן (בחלקו התחתון) באורך של 32 ק"מ באזור עמק חפר. בעבר סבל הנחל מזיהום כתוצאה מהזרמת שפכים של מפעלים, בתים, פסולת חקלאית ועוד. בעלי החיים והצמחים נפגעו, והנחל הפך למפגע תברואי. בשנת 1994 הוקמה, בשיתוף קק"ל, המועצה האזורית וגורמים נוספים, המנהלת לשיקום הנחל. כיום מי הנחל מגיעים ממקורות שונים - ממי תהום, מבריכות דגים שבסביבה, ממי נקז שדות וממי ביוב מטוהרים, סולקו המזהמים וסביבת נחל אלכסנדר הפכה לפינת חמד של מים, מרחבים ושדות חקלאיים, מקום של טבע ושלווה בלב האזור המיושב והצפוף. בנחל שוכנת האוכלוסייה הגדולה בישראל של צב רך מצוי, צב ענק, החי במים מתוקים. אורך גופו של הצב עשוי להגיע עד 120 ס"מ ומשקלו עד כ-50 ק"ג. נחל אלכסנדר משמש בית גידול לשיקום ולשימור הצבים. בנוסף לכך, הוכשרו במקום חניונים ומסלולי טיול להולכי רגל ולרוכבי אופניים. ממזרח לנחל בנתה קק"ל מאגר לקליטת מי שיטפונות. על גדת המאגר, המהווה מקור משיכה לעופות נודדים, הוקם מצפה צפרות (מצפור וויקר). בתרומת קהילת יהודי איטליה הכשירה קק"ל "קטע נחל לדוגמה" ליד קיבוץ מעברות. פרויקט שיקום נחל אלכסנדר זכה לארבעה פרסים חשובים בישראל, אך ההישג הגדול ביותר הוא הזכייה במקום הראשון בתחרות הנחשבת ליוקרתית ביותר בעולם בתחום ניהול נחלים ושיקומם (Theiss International Biverpriza).

נחל הירקון

הנחל הגדול ביותר במערכת נחלי החוף של מרכז הארץ, הנשפך לים בתחומי העיר תל-אביב. לאורכו מפוזרות טחנות קמח קדומות, שהופעלו והונעו מכוח זרימת המים. בשנות ה-50 של המאה הקודמת נשאבו מי הירקון, באמצעות מפעל ירקון-נגב לטובת תושבי דרום הארץ. כתוצאה מכך, הנחל איבד את עוצמתו, החל להיסתם והפך למפגע תברואי. בנוסף לכך, החלו עבודות בנייה באזור, שבמהלכן הופנו פסולת בניין וכן שפכים עירוניים ופסולת תעשייתית אל הירקון. בשנות ה-70 וה-80 הפך הירקון לנחל ביוב, שהכיל חומרים רעילים, יתושים, עצמות בעלי חיים, שלדי מכוניות וכדומה. בשנת 1988 הוקמה רשות נחל הירקון. מאז אסון המכבייה, שהתרחש בשנת 1997, אימצה קק"ל את הנחל והחלה לפעול נמרצות לשיקומו. לאורכו של הנחל הוקמו אגנים ירוקים, ניטעו עצים רבים, נבנו ארבעה גשרים להולכי רגל ולרוכבי אופניים, נפרצו שבילים ושוקמו אתרים ארכיאולוגיים. בשנים האחרונות שחזרה קק"ל את טחנת הקמח "שבע טחנות" שעל הירקון ואף הקימה סמוך לה מרכז צפרות על שטח של כ-30 דונם. שביל האופניים שבטיילת הירקון הוא חלק ממסלול מים אל י-ם (מהים התיכון לירושלים), שקק"ל הכשירה.

נחל באר שבע

נחל מרכזי באזור הדרום, שעובר לאורך העיר באר שבע ומתחבר לנחל הבשור. אורך הנחל כ-80 ק"מ, ושטח אגן הניקוז שלו כ-200 קמ"ר. לאורך הנחל קיימים שרידים ארכיאולוגיים וגיאולוגיים וגם אלמנטים אקולוגיים שונים. במהלך השנים הנחל הזדהם בגלל הזרמת שפכים של העיר באר שבע וסביבותיה, הוזנח והפך למפגע סביבתי. לפני למעלה מעשור ובמסגרת מיזמים שמתקיימים בנגב, הוחלט להחזיר את הנחל לימיו היפים. קק"ל הייתה שותפה עיקרית בשיקום הנחל ובהפיכתו ל"ריאה ירוקה" לרווחתם של תושבי באר שבע והסביבה. במסגרת השיקום נעשו פעולות לטיהור הנחל מהזיהום ולניקויו, שוקמו אתרים לאורך הנחל במטרה לשמרם, ניטעו עצים חדשים והוקמו לאורכו פארק מטרופוליני וטיילת. בפארק קיימים מוקדי נופש ופנאי, אתרים היסטוריים שונים ואגם מלאכותי. סמוך לנחל נמצא מצפה בית אשל - אחד משלושת המצפים בנגב, שהיו אבן היסוד להתיישבות הציונית החדשה באזור (ראו ערך מורחב על מצפה בית אשל בעמוד 31).

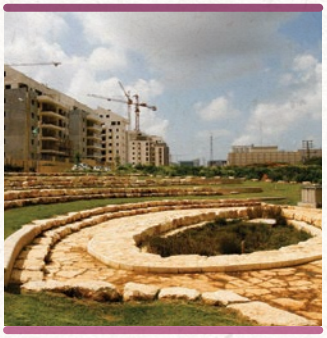

ביו-פילטר

פרויקט מחקר חדשני, המבוסס על טכנולוגיה ירוקה, שבמרכזה תהליכים טבעיים (ביולוגיים ופיזיקליים), שמטרתם לנקות ולטהר מי נגר עירוניים. הטיהור מאפשר לנצל את המים ולהשתמש בהם לצרכים שונים. בשל מצוקת המים בישראל מקווים חוקרי הפרויקט, שקק"ל שותפה לו, שבעזרת הביו-פילטר ניתן יהיה לאגור גם את מי הגשמים שאבדו עד כה ולא חלחלו לקרקע. החלחול נפגע בשטחים עירוניים בגלל הבנייה העירונית הצפופה, הגורמת לצמצום שטחי האדמה החשופה. כתוצאה מכך, מדי שנה מתבזבזים מאות מיליוני מ"ק של מי גשם באזורים עירוניים בישראל. בממוצע ניתן לאסוף בערי מישור החוף בישראל כ-200 מיליון מ"ק של מים בעונה, שכיום נשפכים אל הים ואינם מנוצלים. מערכת הביו-פילטר מבוססת על שילוב של זני צמחים ייחודיים, חיידקים בעלי תיאבון לחומרים המזיקים לאיכות המים ושכבות של חול ואדמה, הקולטים מי נגר מזוהמים, שאריות דלקים, מתכות כבדות וחנקות, ופולטים מים באיכות המתאימה למי שתייה, או קרוב לזה. מערכת הביו-פילטר הראשונה הוקמה בשכונה הירוקה בכפר סבא.

קציר מי נגר

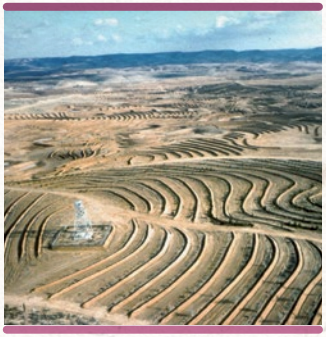

קציר מי נגר הוא שיטה לאיסוף ולאגירת מים אשר זורמים על פני הקרקע, כדי להשתמש בהם בעיקר להשקיית עצים וצמחים באקלים צחיח או דל בגשמים. התהליך כולל איסוף מי הנגר הזורמים בשטח המקור והזרמתם דרך אפיק לשטח קולט נגר (הנקרא "מבלע"), שבו יש בריכה, בור מים, לימן (ראו ערך מורחב למטה) או עצים נטועים. העם הנבטי הקדום, שחי בנגב, השתמש בשיטה דומה כדי לתפוס מי נגר עילי ומי שיטפונות לשתייה ולחקלאות. שרידים של מערכות חקלאות קדומה בנגב מעידים, שכבר לפני דורות רבים פרחו באזור גידולי זית, גפן ושעורה. בהשראת השיטה פיתחה קק"ל את רעיון ריכוז מי הנגר לצורכי ייעור שולי המדבר. לשימוש בשיטה יתרונות רבים: צמצום ומניעה של תהליכי סחף קרקע; הקטנת נזקי שיטפונות ואיבוד מים; יצירת אזורים מוצלים לאדם ולבעלי חיים; סיוע למרעה; הסדרת אתרים לפעילות נופש באזורי המדבר; פיתוח הסביבה בקרבת יישובים ושחזור התיישבות וחקלאות עתיקה במסגרת שמירת המורשת. כמו במדבר, גם בערים בישראל אובדים מדי שנה עשרות מיליוני מ"ק של מי גשם, הזורמים לים כנגר עירוני בלתי מנוצל. מים אלה סוחפים עימם חומרים רעילים ומזהמים, הנשטפים לחופים וגורמים נזקים עצומים לים ולדגה. במסגרת הניסיון להתמודד עם אתגרים אלה, קק"ל מובילה ברחבי הארץ מיזמים רבים של קציר מי נגר עירוני, שבהם אוספים את מי הגשמים ממערכות הניקוז העירוניות, מטהרים אותם בטכנולוגיה ביולוגית ופיזיקלית ידידותית לסביבה הנקראת "טכנולוגיית ביו-פילטר" (ראו הרחבה בעמוד הקודם) ומזרימים את המים הנקיים למי התהום, לגינות, לפארקים ולמרחבים ירוקים ברחבי העיר.

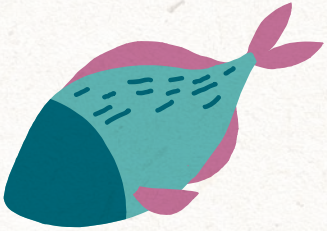

לימן

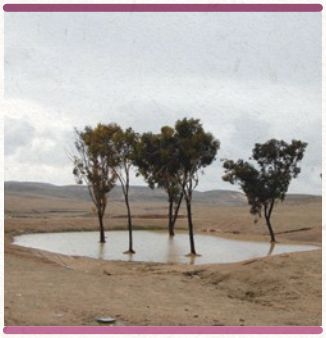

לימן הוא כינוי לאגן מים קטן, שנחסם באופן מלאכותי, המשמש לאיגום מי גשם באזורים של אקלים צחיח. השם "לימן" מקורו ביוונית (Limen) ומשמעו נמל - מקום נמוך שאליו נקווים המים הזורמים ממדרונות ומערוצי נחלים. לעיתים נאספים בלימן מים מתא שטח שגודלו יכול להגיע לעשרות ואף לאלפי דונמים. הקמת לימנים בנגב ובערבה מבוססת על שיטה חקלאית קדומה של הקמת סכר עפר, הגורם לעיכוב מי הגשם הזורמים על הקרקע (מי נגר עילי) במקום אחד, ומאפשר למים האלה לחלחל לקרקע. הלימנים מאפשרים הקמת חורשות וקיום חקלאות גם באזור צחיח יחסית, שבאופן טבעי וללא התערבות האדם, החלחול בו נמוך. ללימנים תרומה ייחודית לנגב: בהיבטים תיירותיים ונופיים הם משמשים מקור צל ומקום לעצירה, למנוחה ולהסבר; בהיבטים סביבתיים הם מסייעים לשימור קרקע ומים ותורמים לחי ולצומח; בהיבטים חקלאיים ויערניים יש להם חשיבות להשבחת המרעה, בעיקר של האוכלוסייה הבדואית.
קק"ל תכננה, הקימה ומפתחת מאות לימנים בנגב, אשר ברבות השנים הפכו לחלק מהנוף הטבעי של האזור. בשנים האחרונות, לנוכח הפיתוח המואץ בנגב, נמצאים רבים מהלימנים בסכנה. קק"ל פועלת לשמירה עליהם בדרכים שונות, כמו קידום פעילויות נופש ותיירות, פעולות תכנון והצעות למחקר ולניטור.

מים מליחים

מים מליחים הם מים שרמת המלחים בהם (כלור, אשלגן ומלחים אחרים) גבוהה מזו של מים שפירים (מי שתייה) ונמוכה מזו של מי ים (שהם מים מלוחים). בארץ, בדרום הנגב ובערבה, עמוק מתחת לקרקע, מצויים מאגרי מי תהום של מים מליחים. בצפון הארץ מופיעים המים המליחים בעיקר במעיינות, כדוגמת מעיינות בית שאן. מים מליחים אינם ראויים לשתייה, אך הם משמשים לצרכים שונים בתעשייה ובחקלאות: בתעשייה משתמשים בהם לקירור מכונות ולתהליכים תעשייתיים שונים; בחקלאות משמשים המים המליחים להשקיית גידולים שונים, בהם דקלים, עגבניות וגפנים. לשימוש במים מליחים יתרונות רבים: השקיה במים מליחים מעודדת יצירת סוכרים בפרי ומביאה לתנובה מתוקה יותר מזו של פירות שהושקו במים שפירים; שימוש במים מליחים חוסך במים שפירים ותורם לשיפור מצבו של משק המים בישראל. במרכזי המחקר והפיתוח (מו"פ) של קק"ל עובדים כל העת על פיתוח זנים חקלאיים המתאימים להשקיה במים מליחים למען העתיד החקלאי והסביבתי של ישראל.

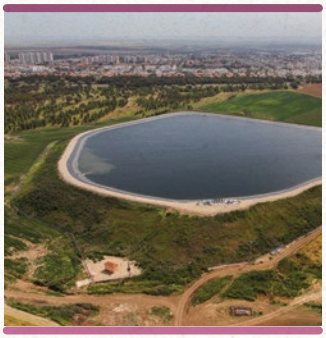

מאגרי המים של קק"ל

גידול האוכלוסייה והעלייה ברמת החיים גורמים לעלייה בצריכת המים לשימוש ביתי, לחקלאות ולתעשייה. כדי לשפר את מאזן המים של ישראל בנתה קק"ל יותר מ-230 מאגרי מים מאז שנות ה-80 של המאה הקודמת. המאגרים אוגרים בתוכם סוגים שונים של מים: עודפים של מי מעיינות, מי שיטפונות – מי נגר עילי, מים מושבים – שפכים שטוהרו במכון טיהור ומנוצלים לשימוש חוזר, ומים מליחים (ראו ערך מורחב בעמוד זה). נציין מספר מאגרים לדוגמה:

מאגר רשפים

מנקז את מימיו של עין מודע שבפארק המעיינות בעמק בית שאן.

מאגר עמק חפר

קולט בעיקר את המים המושבים ממכון טיהור נתניה, מנחל שכם ומיישובי הסביבה.

מאגרי הבשור

נועדו לאגור את מי השיטפונות בנחל הבשור וכן קולחים מטוהרים. הם מסוגלים לקלוט כשבעה מיליון מ"ק מים בשנה ולסייע לפיתוח החקלאות בנגב על ידי תוספת משמעותית של מי השקיה לגידולים, כמו פרדסים. בשנים שחונות ניתן למלא את מאגרי הבשור במים מטוהרים משפכי גוש דן.

מאגר פארק גולדה

משמש להשקיה וגם לנוי ולנופש. משלב מים מליחים (ראו ערך מורחב בעמוד זה) עם מי שיטפונות מהסביבה.

מפת התיישבות ומים

ים המלח
ירדן
ירדן
ירדן

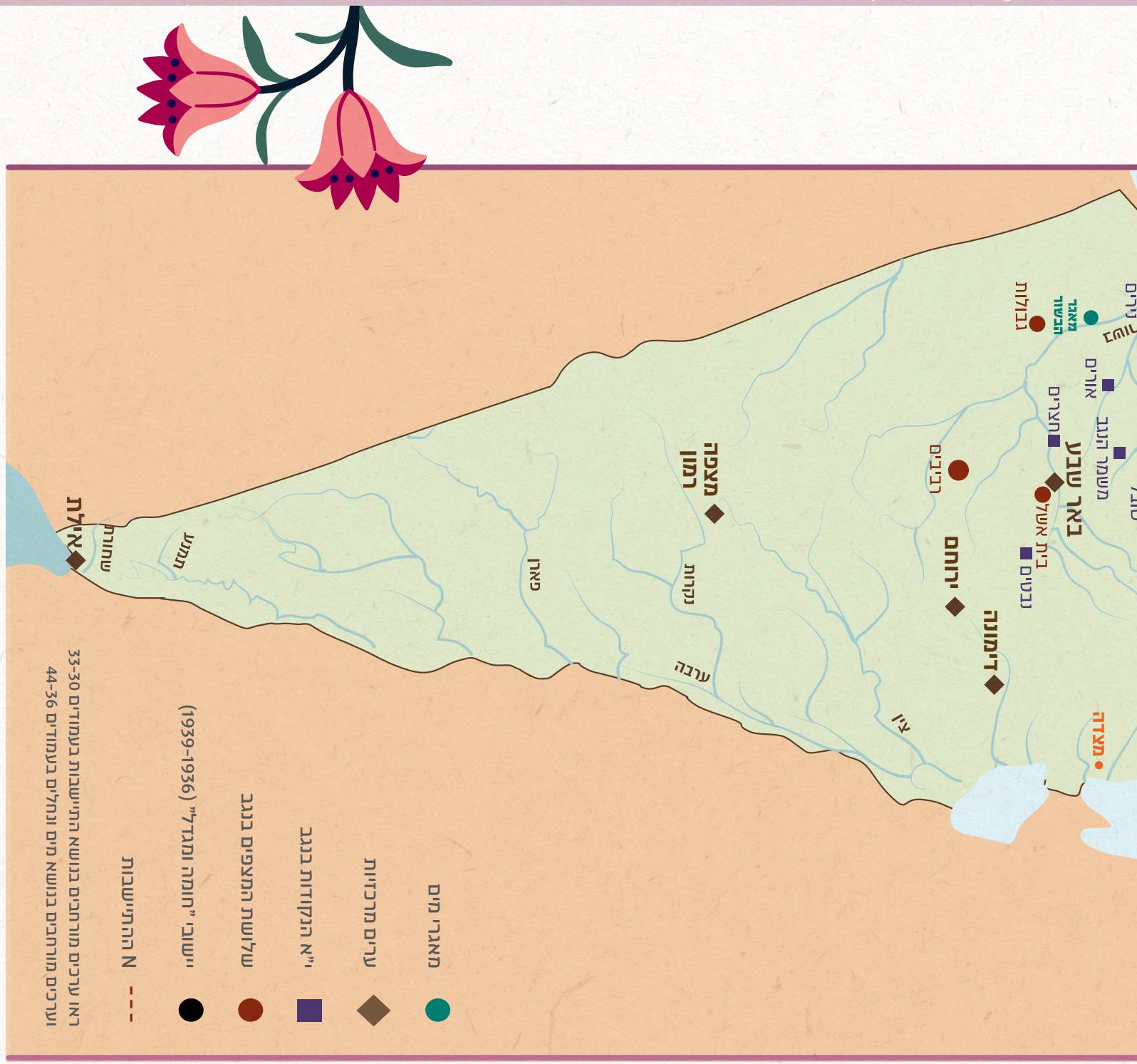

מים ותאגיד
עירים מחוברים
שלושת המצפים בנגב
"א הקולות בנגב
"ישובי "חומה ומגדל" (1936-1939)
N היישובים
33-30 בעמודים בשנת הישובים
44-36 בעמודים בעמודים מים ונחלים

התפלה

אחד הפתרונות להגדלת כמות המים במדינת ישראל הוא התפלת מים. מקור המילה "התפלה" הוא במילה "תפל" - חסר טעם, ואכן מטרת ההתפלה היא הפחתת כמות המלחים שבמים. בתהליך טכנולוגי, המפריד בין המים למלחים המומסים בהם, מופקים ממים מלוחים מים הראויים לשתייה, לשימוש במשקי בית, בתעשייה, בחקלאות ולשימושים ציבוריים. בשנת 2015 כמות המים שהופקה בישראל ממתקני ההתפלה היוותה כ-80% מכמות המים המסופקת לצרכים ביתיים ותעשייתיים. ישנן שיטות רבות להתפלת מים, מתוכן הנפוצה בשימוש בישראל היא שיטת האוסמוזה ההפוכה. כיום פועלים בישראל חמישה מתקני התפלת מי ים גדולים ועוד מתקנים אחדים קטנים, המספקים מים באיכות מעולה למערכת המים הארצית. מתקן ההתפלה בשורק הוא הגדול מסוגו בארץ ובעולם. בערבה ובאזורים אחרים מופעלים גם מתקני התפלה למים מליחים. מתקנים אלה פועלים באותה שיטה, ומטרתם להפוך את מי התהום המליחים למים המתאימים לחקלאות. מדינת ישראל מובילה פיתוחים טכנולוגיים בתחום התפלת מים, אשר מאפשרים יצירת שיטת התפלה חסכונית ויעילה יותר מאשר בארצות אחרות.

מים מושבים ומי קולחים

לנוכח מצוקת המים במדינת ישראל, גם מי השפכים (מי ביוב) מטופלים, מנוקים, מטוהרים ומושבים לשימוש חוזר, ומכאן שמם "מים מושבים". מי הביוב מגיעים למתקני טיהור השפכים (מט"ש) דרך תעלות הביוב, שם הם עוברים תהליכי סינון, שיקוע ופירוק מזהמים בתהליך ביולוגי-מכני. השפכים המטוהרים, הנקראים קולחים, משמשים להשקיית גידולים חקלאיים, גינות, מגרשי כדורגל ולשימוש תעשייתי. כשליש מהמים המסופקים לחקלאות כיום הם קולחים. חלק מן המים המטוהרים מוזרמים גם לנחלים. מעבר להגדלת כמות המים הכללית, מהווה השבת הקולחים גם פתרון לסילוק שפכים. בשנים האחרונות קיימת עלייה גדולה בשימוש בקולחים, והמטרה היא שבסופו של התהליך 95% ממי השפכים יטוהרו. מכון טיהור השפכים הגדול במזרח התיכון הוא השפד"ן (מכון טיהור שפכי גוש דן), השוכן בראשון לציון, ושם מטוהרים מי ביוב מכל אזור גוש דן. בסוף התהליך מוחדרים המים לאקוויפר דרך שכבת החול, המשמשת מסנן, באזורים המכונים "שדות החדרה". מתוך שדות ההחדרה נשאבים המים המטוהרים ומובלים בצינור אל השדות שבנגב. תוצר לוואי של תהליך הטיהור בשפד"ן הוא הבוצה, המורכבת ברובה מחיידקים, אולם גם היא הופכת בסופו של התהליך לדשן חקלאי.

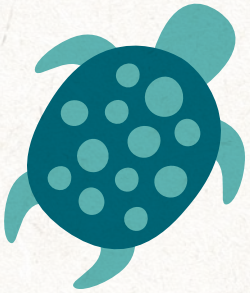

חזרה לתוכן העניינים >

איחוד ירושלים

על פי החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר 1947, ירושלים הייתה אמורה להישאר תחת משטר בין-לאומי, כשטח שאינו משתייך לא למדינה היהודית ולא למדינה הערבית. אולם במהלך מלחמת העצמאות נכבש החלק המזרחי של ירושלים על ידי הלגיון הירדני, וכל שטח העיר העתיקה, הר הזיתים והשכונות שמצפון לעיר העתיקה נותרו תחת ריבונות ירדנית, בעוד שירושלים המערבית נכבשה על ידי הצבא הישראלי.

במשך 19 שנים הייתה ירושלים מחולקת, ו"הקו העירוני", קו גבול שהשתרע לאורך כשבעה ק"מ, הפריד בין מזרח למערב. לאורך הקו, שחצה שכונות, רחובות ובתים, החזיקו שני הצדדים עמדות וביצורים. בשטחי ההפקר, שלא הייתה בהם חומה, הונחו מוקשים. בין שני חלקי העיר היה מעבר ב"שער מנדלבאום". הוא שימש גם את השיירה הדו-שבועית שהובילה אספקה להר הצופים – מובלעת ישראלית מוקפת מכל עבריה בשטח ירדני.

ב-1967, עם פרוץ מלחמת ששת הימים, השתלטו כוחות ירדניים על מטה האו"ם בארמון הנציב. בתגובה יצא צה"ל, באמצעות החטיבה הירושלמית, להתקפה על העמדות הירדניות. ביום השני למלחמה נפרץ הקו העירוני, וביום השלישי למלחמה פרצו חיילי הצנחנים לעיר העתיקה דרך "שער האריות", בעוד שכוחות החטיבה הירושלמית נכנסו אל העיר מ"שער האשפות". בשעה 10:00 בבוקר הודיע מוטה גור, אז מפקד חטיבת הצנחנים במילואים, "הר הבית בידינו!" ונתן הוראה לחדול מהלחימה. מייד בתום המלחמה הופלו הגדרות והחומות שחילקו את העיר, המוקשים סולקו, והביצורים פורקו.

לאחר המלחמה החליטה ממשלת ישראל על איחוד ירושלים, וכיום "יום איחוד ירושלים" הוא חג לאומי, שבמסגרתו נערכות תפילות מיוחדות בבתי הכנסת, ומתקיימים טקסים חגיגיים בירושלים וברחבי הארץ וטקס ממלכתי בגבעת התחמושת, שם התחולל אחד הקרבות הקשים של המלחמה.

גבעת התחמושת

גבעת התחמושת היא שמו של מוצב ירדני שנערך בו קרב קשה במערכה על שחרור ירושלים במלחמת ששת הימים. את המתחם הקימו שלטונות המנדט הבריטי בתחילת שנות ה-30 של המאה ה-20, והוא שימש מחסן נשק של בית ספר לשוטרים בריטים שהוקם במקום. כך זכתה הגבעה לשמה.
במהלך מלחמת העצמאות נכבש המוצב על ידי הלגיון הירדני, שניתק בכך את הר הצופים ממערב ירושלים והפך אותו למובלעת ישראלית מבודדת ומוקפת. מצב קשה זה נמשך עד לכיבושה של הגבעה בקרב הגורלי בלילה שבין 5 ביוני ל-6 ביוני 1967 – אחד הקרבות הקשים במערכה על ירושלים. הקרב נפתח בשעה 2:30, בלילה חשוך ללא ירח, על ידי פלוגת צנחנים במילואים. הפלוגה טיפסה במעלה גבעת התחמושת כנגד האש הירדנית ודרך תעלות וביצורים. הקרב נמשך כשלוש וחצי שעות, והלחימה בין התעלות הצרות של המוצב והבונקרים המבוצרים הפכה כמעט לבלתי אפשרית. אומץ הלב של הלוחמים, הנחישות שלהם ותחושת האחריות כלפי חבריהם הם שהכריעו לבסוף את הקרב.
"כאשר נפגע המ"מ", סיפר הלוחם יקי חץ – חיימוביץ, "חשתי שחומת מגן נפלה לפניי, והתיישבתי בתעלה. עכשיו הייתי צריך להחליט מה אני עושה. קמתי והתחלתי להתקדם. לא הייתי מפקד, אך ידעתי שאם לא אמשיך, כל חבריי יהיו בסכנה. חשתי שנותרו לי עוד חמישה מטרים לחיות [כי אם אמשיך אהיה בסכנה להיפגע], ואף על פי כן הלכתי צעד קדימה, ועד היום אני ממשיך. גם כאשר אני חש שיש בפניי קיר שאינני יכול לעבור, אני מתקדם. אלה הערכים עליהם התחנכתי – ערך הרעות וערך האחריות". בסופו של הקרב הגיעו לבונקר הגדול שלושה לוחמים, כולם טוראים (הדרגה הנמוכה ביותר של חייל בצבא), והם שסיימו את הקרב בגבעת התחמושת בניצחון מר.
לאחר מלחמת ששת הימים הפך המוצב לאתר מורשת ממלכתי ולמוזיאון. מאז ועד היום הוא מוקדש לציון שחרורה ואיחודה של ירושלים במלחמת ששת הימים ולזכרם של 182 הנופלים במערכה על העיר. מספר חודשים לאחר תום המלחמה כתב יורם טהר-לב את השיר "גבעת התחמושת", המספר את סיפור הקרב. השיר הולחן על ידי יאיר רוזנבלום, והוא נעשה אחד מנכסי צאן הברזל של התרבות הישראלית. להאזנה לשיר סרקו את הברקוד.

סרקו כדי להאזין לשיר "גבעת התחמושת"
https://tinyurl.com/ydq82ost

הכנסת

בית הנבחרים והרשות המחוקקת של מדינת ישראל. הכנסת מורכבת מ-120 חברים, נבחרי ציבור, הנבחרים בבחירות כלליות ארציות, לפחות אחת לארבע שנים. תפקידיה העיקריים של הכנסת: חקיקה, פיקוח על פעולות הממשלה, בחירת נשיא המדינה ומבקר המדינה ודיון בענייני המדינה באמצעות ועדות הכנסת ועבודת המליאה. בכנסת פועלות 12 ועדות קבועות, בהן: חוץ וביטחון, כספים, חוקה, חוק ומשפט ועוד. ישיבתה הראשונה של הכנסת, לאחר הבחירות הראשונות, התקיימה בירושלים, ביום ט"ו בשבט תש"ט, 14 בפברואר 1949.

בניין המוסדות הלאומיים

בניין שהוקם ב-1930, בשכונת רחביה בירושלים, כמשכן למוסדות הלאומיים של היישוב. בבניין, שתכנן האדריכל יוחנן רטנר, שוכנים מאז הקמתו ועד היום משרדי הנהלת קרן היסוד, הנהלת קרן קימת לישראל, הנהלת ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית. ברחבת הבניין נערכו טקסי הבאת ביכורים וטקסים "כמו ממלכתיים" אשר סייעו להקנות צביון לאומי ועצמאי למדינה שבדרך. שם חגגו תושבי ירושלים את הכרזת האו"ם בכ"ט בנובמבר. ב-11 במרץ 1948 התרחש במקום פיגוע באמצעות מכונית תופת, שבמהלכו נספו 12 מעובדי קרן היסוד ובהם גם לייב יפה, מנהל הקרן. ביום הכרזת העצמאות ערכו חברי מנהלת העם, בחצר הרחבה שבחזית הבניין, טקס הכרזת עצמאות חלופי לתושבי ירושלים הנצורה, שלא יכלו להגיע לתל-אביב. לאחר קום המדינה נערכו בבניין הישיבות הראשונות של הכנסת ואף טקס השבעת הנשיא הראשון, חיים ויצמן. תקופה ארוכה שכן בבניין זה משרד ראש הממשלה.

קריית הלאום

בחודש דצמבר 1949 החליטה ממשלת ישראל להעביר את מוסדות השלטון של המדינה לעיר ירושלים. גבעה במערב העיר, שנודעה בכינוי "גבעת רם" (קיצור של המילים "ריכוז מפקדים" המתייחס למפקדי הגדנ"ע שרוכזו בה), נבחרה כאתר המתאים. בשלב הראשון נבנו בקריה שלושה בנייני ממשלה (משרדי האוצר, הפנים וראש הממשלה), ובשנת 1966 נבנתה על הגבעה הכנסת. במרוצת הזמן נבנו מבני שלטון ומבנים נוספים בשטח הקריה וסמוך אליה, כמו בנק ישראל, מוזיאון ישראל, בית המשפט העליון וקמפוס האוניברסיטה העברית. כמו כן, תוכננה ונבנתה מערכת כבישים וחניונים. שמו הרשמי של האזור "קריית בן-גוריון", אבל הוא מוכר גם כ"קריית הלאום". פיתוח השטח נמשך גם בימים אלה.

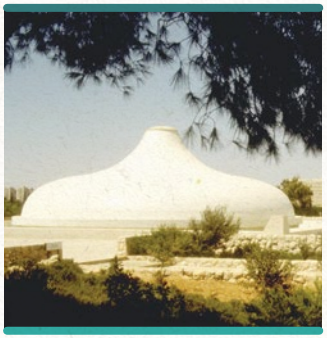

היכל הספר

היכל הספר הוא אגף של מוזיאון ישראל. ההיכל נבנה בשנת 1965 לשם שימורן של מגילות מדבר יהודה שהתגלו ב-1947 בקומראן, וכתבי יד עתיקים של התנ"ך (כמו כתר ארם צובא) והצגתם לקהל. היכל הספר מתוכנן כבניין 'אידיאולוגי', המבטא באופן סמלי את היחס לתכולתו ונחשב אבן דרך באדריכלות המודרנית. צורתו הייחודית של המבנה מסמלת את מכסה הכדים, שבתוכם נמצאו כמה מן המגילות, והקיר השחור שמנגד רומז לניגוד שבין "בני האור" (כפי שכינו אנשי כת "היחד", שכתבו את המגילות, את עצמם) לבין "בני החושך" (אויבי הכת). הכניסה להיכל מעוצבת כמערה, הרומזת על האתר שבו נמצאו המגילות. גם מיקומו של היכל הספר, סמוך לכנסת, למשרדי הממשלה ולספרייה הלאומית, מעיד על החשיבות המיוחסת למגילות העתיקות השמורות בו.

הכותל המערבי

בין המקומות הקדושים ביותר ליהודים בימינו. הכותל הוא חלקו המערבי של קיר תמך מתקופת בית המקדש השני, שהקיף את הר הבית ונבנה על ידי המלך הורדוס. אורך הכותל כ-28 מטר וגובהו 18 מטר. רובו של הכותל קבור מתחת לפני השטח, מלבד רחבת הכותל המערבי.
תפילות של יהודים סביב חומת הר הבית, לאחר חורבן בית שני, מתועדות כבר מהמאה הרביעית לספירה בסיפורי נוסעים ועולים לרגל. נראה שהמנהג להתפלל סמוך לכותל המערבי התגבש במאה ה-16, בראשיתו של השלטון העות'מאני בירושלים. מאז מלחמת העצמאות ועד למלחמת ששת הימים היה הכותל תחת שלטון ירדני. במלחמת ששת הימים עבר הכותל לידי ישראל ומאז הגישה אליו חופשית ליהודים וללא-יהודים. תמונת הצנחנים המגיעים אל הכותל לאחר כיבוש העיר העתיקה היא מהתמונות המפורסמות והמרגשות בתולדות מדינת ישראל.

שערי ירושלים

בחומה המקיפה את ירושלים העתיקה, אשר נבנתה בימי הסולטן העות'מאני סולימאן הראשון, ישנם שערים פתוחים ושערים אטומים. בין השערים ניתן למנות את:

שער האריות
משני צידי השער הפתוח, המצוי בחומה המזרחית של העיר, מופיעים תבליטי שני זוגות אריות שנתנו לו את שמו. במלחמת ששת הימים כוחות של צנחנים פרצו דרכו וכבשו את העיר העתיקה.

שער הפרחים
נמצא בצידה הצפוני של החומה. השער מכונה כך על שום בית הקברות הסמוך (ששמו מזכיר את המילה "פרחים" בערבית) או בשל צורות הפרחים החרותות סביבו. השער נקרא גם "שער הורדוס".

השער החדש
ה"צעיר" מבין שערי ירושלים, שנפרץ רק בסוף המאה ה-19. השער היה סגור עד למלחמת ששת הימים, וסמוך אליו עבר הגבול עם ירדן.

שער האשפות
השער הקרוב ביותר לכותל המערבי והמצוי בדרום החומה. השם "שער האשפות" נזכר בספר ירמיהו ומתייחס כפי הנראה להוצאת האשפה מאזור בית המקדש לשם שרפתה בגיא בן הינום.

שער ציון
השער המקשר את הר ציון והרובע הארמני אל העיר העתיקה. נפרץ על ידי חטיבת "הראל" במלחמת העצמאות, כדי להעביר אספקה לרובע היהודי הנצור. סימני יריות הרובים סביב השער בולטים עד היום.

שער יפו
השער המרכזי של העיר העתיקה, שמעליו שוכן "מגדל דוד". השער, שפנה אל הדרך הראשית שהובילה לכיוון נמל יפו בימי קדם, משמש עד היום עורק תחבורה ראשי אל תוך העיר העתיקה.

שער שכם
המפואר והמקושט מבין שערי העיר העתיקה, מופיע במפת מדבא. בכיכר השער, שכונה באב אל עמוד, ניצב עמוד, שממנו נמדדו המרחקים אל ערי הארץ השונות.

שער הרחמים
שער אטום, הקרוב ביותר להר הבית. האגדה מספרת, שהשער נאטם בפקודת הסולטן, כדי למנוע מהמשיח להיכנס לעיר וכי מאותה סיבה נבנה בחזיתו בית קברות מוסלמי.

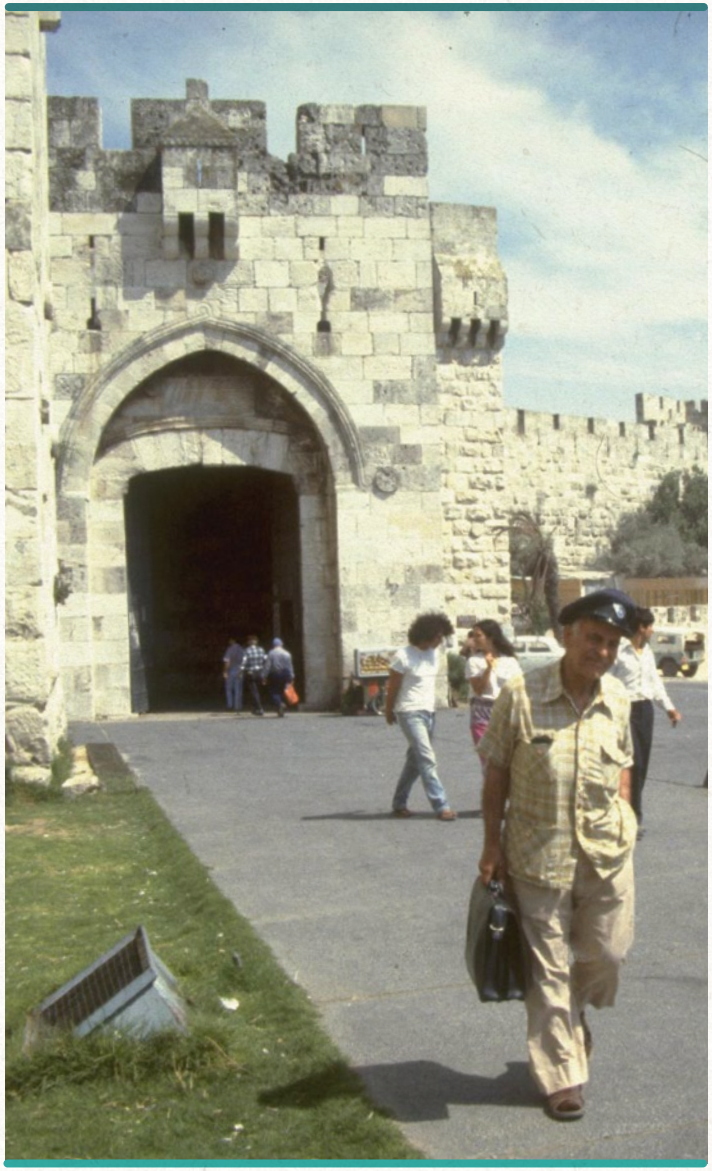

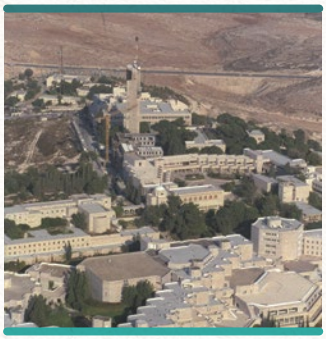

האוניברסיטה העברית

האוניברסיטה הראשונה שהוקמה בארץ ישראל. רעיון הקמתה של אוניברסיטה עברית הוצג כבר בקונגרס הציוני הראשון ב-1897, אולם רק בקונגרס ה-11, בשנת 1913, התקבלה החלטה על הקמת המוסד בירושלים. ב-1914 נרכשה הקרקע עבור האוניברסיטה על ידי יצחק לייב גולדברג (ראו ערך מורחב בעמוד 21) ונרשמה על שם קק"ל. ארבע שנים לאחר מכן הונחה אבן הפינה לאוניברסיטה בהר הצופים, במעמד מכובדים רבים, והבנייה החלה. הקמפוס נפתח ב-1925. ב-1948 הפך שטח האוניברסיטה לחלק מן המובלעת הישראלית המפורזת בהר הצופים, וכוח קבוע של חיילים ישראלים בלבוש שוטרים שהה בו. הקשר אל ההר היה באמצעות שיירות דו-שבועיות של אספקה, שעלו אליו בפיקוח האו"ם ואנשי הלגיון הירדני. כל אותן שנים התחמשו הלוחמים בהר, נחפרו ביצורים, שופצו בורות מים ישנים, ונמצאו פתרונות יצירתיים להתגבר על המצב הקשה. כל אלה הפכו את ההר ליעד מבוצר. לאחר מלחמת ששת הימים ושחרור המובלעת הוחלט להשיב את האוניברסיטה להר הצופים, וקמפוס חדש נבנה בהר.
האוניברסיטה העברית מתפארת במדענים ובחוקרים בעלי שם עולמי ואף במספר זוכים בפרס נובל והיא ממשיכה להיות גוף אקדמי יוקרתי בארץ ובעולם.

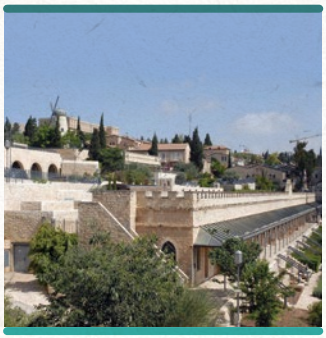

משכנות שאננים

השכונה היהודית הראשונה שנבנתה מחוץ לחומות ירושלים ונמצאת מול חומת העיר העתיקה ומגדל דוד. עד למחצית המאה ה-19 שררה צפיפות גדולה בין חומות העיר העתיקה. תנאי תברואה ירודים, בצד עלייה מתמדת במספר התושבים, הפכו את החיים בין החומות לקשים מנשוא. למרות זאת, התושבים חששו לצאת אל מחוץ לחומות, בעיקר בשעות הלילה. משכנות שאננים, שנוסדה בשנת 1860, נבנתה ביוזמתו של השר משה מונטיפיורי, בעזרת כספי הירושה של הנדבן יהודה טורא מארצות הברית, על שטח שיועד במקור להקמת בית חולים יהודי. שמה ניתן לה בהשראת פסוק מספר ישעיהו וסימל את שאננותם של היוצאים אל מחוץ לחומות. השכונה כללה מבנה מאורך ובו 26 דירות ועוד מבנה קטן נוסף, שבו ארבע דירות. מעליה נבנתה טחנת קמח, שהופעלה בכוח הרוח ושימשה את תושבי ירושלים לטחינת קמח במשך כ-18 שנה. תהליך אכלוס השכונה נתקל בקשיים. על אף שהדירות יועדו להימסר לנזקקים ולתלמידי חכמים, מעטים היו האנשים שהעזו לצאת אל מחוץ לחומות. בחלוף השנים התרבו התושבים, ושכונות נוספות נוסדו מחוץ לעיר העתיקה. השכונה עברה גלגולים רבים, וכיום לאחר ששופצה ושוחזרה, היא כוללת מרכז כנסים, מרכז מוזיקה ובית הארחה.

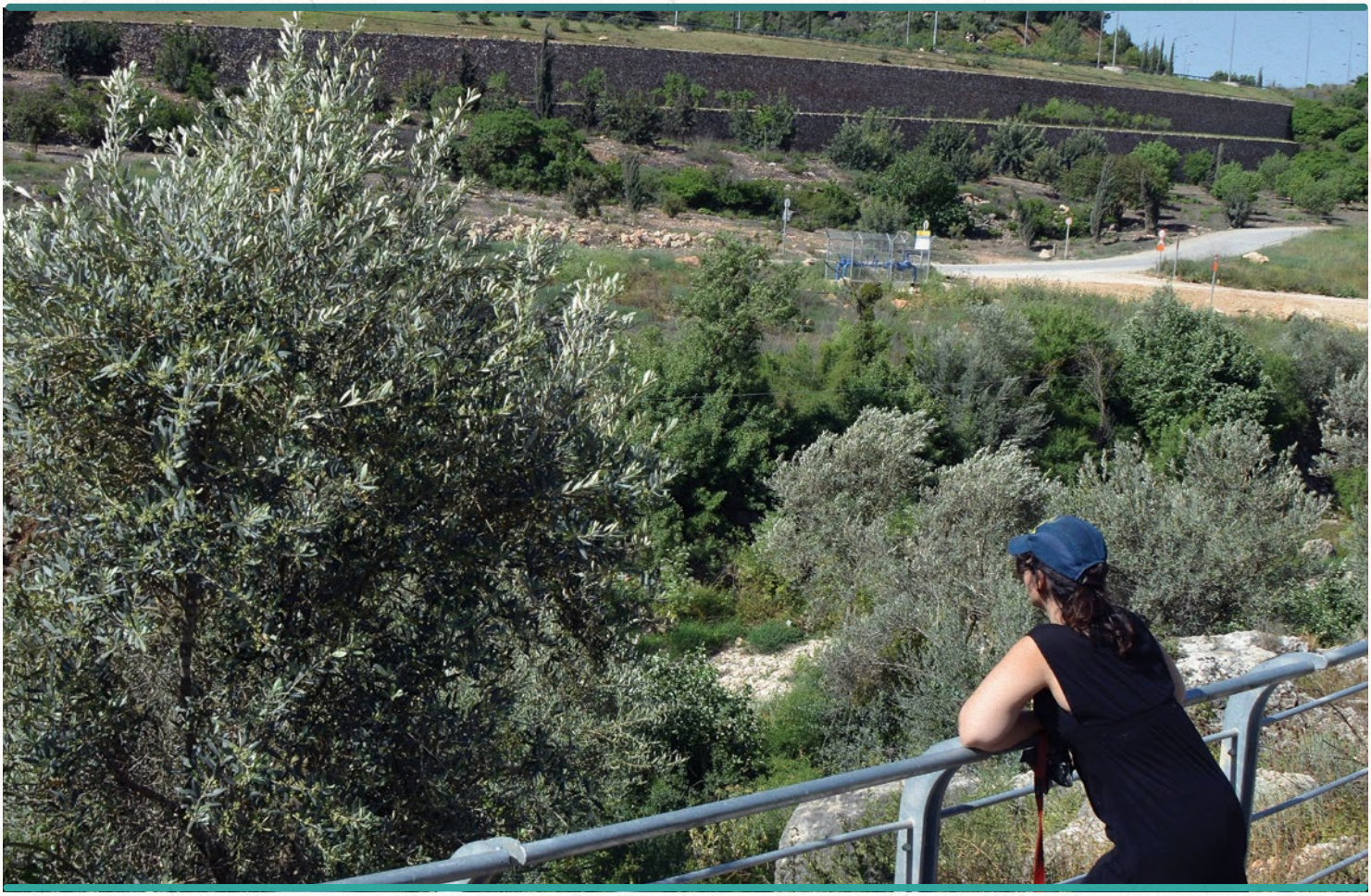

פארק ירושלים

הפארק המטרופוליני הראשון בארץ, ממוקם בשולי העיר ולא בתוכה והופך את השטחים העזובים שסביב לעיר ממטרד למשאב עבור התושבים.
הפארק מהווה ריאה ירוקה, מאפשר טיולים, רכיבה בטבע ופעילויות פנאי ונופש לתושבים, והוא משמר אתרי מורשת וערכי טבע על פי העיקרון של פיתוח בר-קיימא.
פארק ירושלים כולל מגוון רחב של פארקים משניים (בהם פארק עמק מוצא, פארק עמק הארזים, פארק עמק רפאים ופארק נחל צופים), שמורות טבע, יערות (בהם גם יער ירושלים) וגנים לאומיים.
הפארק נמצא בשלבי ביצוע מתקדמים. פיתוח הפארק הוא פרי שיתוף פעולה בין קק"ל, עיריית ירושלים, הרשות לפיתוח ירושלים ורשות שמורות הטבע והגנים.
פארק ירושלים מיישם את מודל ה"סנטראל פארק" שבניו-יורק, המשלב פעילות התנדבותית-חינוכית של בני נוער, המטפחים את הפארק, על פי הסיסמה "פארק ירושלים - זה הטבע שלנו".

יד ושם | רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

המרכז העולמי לזיכרון השואה, המתמקד בתיעוד, בחינוך ובמחקר. "יד ושם" ניצב בחזית המאמצים המתמשכים להבטיח את זיכרון קורבנות השואה ותקופתה ולתעד בנאמנות את אחד הפרקים האפלים בהיסטוריה של האנושות.

הרעיון להקים אתר הנצחה בפלשתינה–א"י ליהודים שנרצחו בשואה גובש כבר בעת מלחמת העולם השנייה, כאשר הדיווחים על הרצח ההמוני החלו להגיע ארצה. מרדכי שנהבי העלה את ההצעה לראשונה בישיבת מועצת המנהלים של קק"ל ב-1942. הוא הציע את השם "יד ושם", אשר לקוח מתוך פסוק בספר ישעיהו:

"וְנָתַתִּי לָהֶם בְּבֵיתִי וּבחוֹמֹתַי יָד וָשֵׁם טוֹב מִבָּנִים וּמִבָּנוֹת שֵׁם עוֹלָם אֶתֵּן לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת" (ישעיהו, נ"ו, ה').

בשנת 1953 הוביל שר החינוך, הפרופסור בן-ציון דינור, את גיבושו של "חוק יד ושם". חוק זה קבע, כי תוקם רשות זיכרון, שתפקידה להנציח את זכרם של היהודים שנרצחו על ידי הנאצים ועוזריהם, את לוחמי המחתרות ואת אסירי הגטאות. על פי החוק תפקיד "יד ושם" להקים אתרי הנצחה, לאסוף, לחקור, לתעד ולפרסם עדויות על השואה והגבורה ולהנחיל את לקחי השואה לדורות הבאים. גיבוש החוק ובהמשך הקמתו של המוסד היו לציון דרך ביחסה של החברה הישראלית המתהווה לניצולי השואה.

"ירושלים של זהב,
ושל נחושת ושל אור,
הלא לכל שירייך
אני כינור"

נעמי שמר

גאוה ישראלית

חזרה לתוכן העניינים >

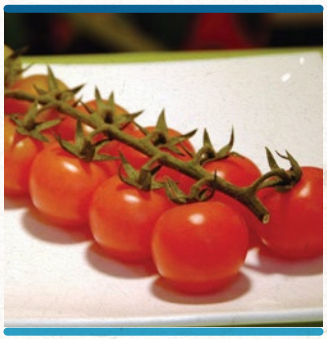

עגבניות שרי

עגבניות שרי מתוקות, קטנטנות, עמידות ובעלות חיי מדף ארוכים הן פרי פיתוח ישראלי.
העגבניות הישראליות פותחו על ידי מדענים מהפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית, באמצעות הכלאה בין כמה זנים של עגבניות בר קטנטנות.
שמה של העגבנייה התרבותית הקטנטנה והמתוקה ניתן לה בגלל שבגודלה ובטעמה היא מזכירה דובדבן, הנקרא באנגלית "cherry".
מטרת הפיתוח של עגבניית השרי הייתה יצירת זן עגבניות עמיד לאקלים הישראלי החם, בעל טעם משופר, אשר יבשיל מהר יותר ויירקב לאט יותר מן העגבניות הרגילות, כך שיהיה בעל "חיי מדף ארוכים". הזמן העובר מזריעה לקטיף של עגבניות שרי קצר יותר מאשר בעגבניות רגילות ונע בין 45-70 ימים, לעומת 65-80 ימים בעגבניות רגילות.
הזנים הראשונים של עגבניית שרי, שיצאו לשוק במהלך שנות ה-90, חוללו מהפכה בשוקי הירקות בעולם, ונמכרו בכל רחבי תבל. כיום מגדלים את עגבניות השרי במקומות שונים בעולם, אך הזרעים שלהן מיוצרים אך ורק בישראל והם אחד מענפי היצוא החשובים של החקלאות הישראלית.

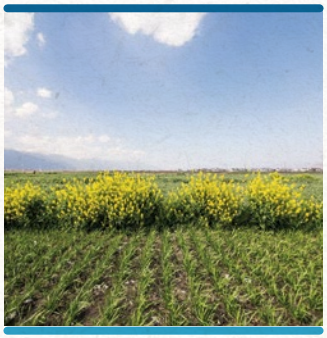

השקיה בטפטוף

המצאה ישראלית, המאפשרת ניצול יעיל של מים להשקיה, שהביאה לשינוי משמעותי בענפי החקלאות בארץ ובעולם. הפיתוח התבסס על התגלית, שעצים מתפתחים טוב יותר ליד מקור מים שנביעתו קטנה, מבוקרת ונקודתית.
ההשקיה בטפטוף מזרימה מים בכמות מדודה ואיטית (טפטוף) ישירות לשורשי הצמחים, מעל או מתחת לפני הקרקע. הטפטוף הממוקד והמדויק יעיל וחסכוני. נוסף להשקיה, השיטה מאפשרת הזנה מדודה של צמחים, כאשר במי ההשקיה מוהלים דשן החודר גם הוא לקרקע ומגיע ישירות לשורשים. כמו כן, הטפטוף מאפשר הגנה על הצמחים ממחלות הנגרמות מעלווה לחה או רטובה.
פיתוח ישראלי זה, שהביא למהפכה עולמית בשיטות ההשקיה והדישון בחקלאות, חוסך מים בכל רחבי העולם, ומניב לחקלאים יבולים רבים ואיכותיים יותר. כיום מיוצרות מערכות ההשקיה בטפטוף על ידי חברות רבות בעולם, וחברות ישראליות נוטלות חלק מרכזי בפיתוח ובייצור. מומחים ישראלים מייעצים למדריכים ומלמדים חקלאים ואנשי נוי בכל רחבי העולם, במדינות מתפתחות ומפותחות, את עקרונות התכנון של מערכות השקיה, התאמת מערכות השקיה לגידול ושימוש במערכות היקפיות של סינון, ויסות ודישון.

סרקו כדי להאזין לשיר "הורה היאחזות" העוסק בחקלאות ישראלית, ולהכיר את הסיפור שמאחוריו
https://tinyurl.com/ydq82ost

נדידת ציפורים

ישראל היא מעצמה עולמית של נדידת ציפורים. מיקומה על חוף הים התיכון, בתוואי השבר הסורי-אפריקני, על גבול רצועת המדבריות של הסהרה וסיני, ובגבולן של יבשות אסיה, אפריקה ואירופה - הופך אותה לאחד הצמתים המרכזיים בעולם עבור העופות הנודדים. בתי הגידול הרבים והמגוונים של ארצנו מאפשרים למינים רבים של ציפורים לעצור אצלנו, לנוח ולהתחזק לקראת המשך מסען. עד היום תועדו בישראל עופות מכ-550 מינים – מגוון גדול מאוד ביחס לשטחה המצומצם יחסית למדינות רבות אחרות. מתוך המינים הללו, רק כ-85 מינים נמצאים בישראל במשך כל ימות השנה. כחצי מיליון חסידות לבנות חולפות באביב ובסתיו בלהקות גדולות בשמי ישראל, כל האוכלוסייה העולמית הנודדת של השקנאי המצוי - כ-50 אלף עופות ענקיים וכבדים - מתארחת בארץ פעמיים בשנה בדרך לאפריקה ובחזרה לאתרי הקינון בדרום אירופה. כ-100 אלף עגורים אפורים חונים למשך החורף באגמון החולה, ותיירים רבים נוהרים לארץ כדי לצפות בפלאי הנדידה שלהם ושל ציפורים נודדות רבות אחרות.

רשת אתרי הצפרות של "כנפי קק"ל", הנפרסת מהחולה עד אילת, כוללת תחנות עצירה, המאפשרות לציפורים הנודדות לנוח ולאגור אנרגיה לקראת המשך מסען. לחובבי הציפורים הרבים מאפשרת הרשת לצפות בהן וללמוד על אורחות חייהן. המגוון העצום של העופות בישראל הוא חלק חשוב מיופייה של ארצנו, וחשוב מאוד שנמשיך לשמור ולטפח את משאב הטבע הזה שעליו גאוותנו.

שביל ישראל

שביל ישראל עובר לאורכה של מדינת ישראל, מקיבוץ דן בצפון ועד אילת בדרום. זהו שביל הליכה ארוך בן כ-1,000 ק"מ, העובר דרך האתרים והמסלולים החשובים והמיוחדים שבמדינה. השביל, שנחנך ב-1995, חוצה מגוון תופעות נוף - הרים, יערות, יישובים, נחלים ומעיינות, ולאורכו משולבים ערכי טבע, מורשת, היסטוריה, ארכיאולוגיה ועוד. ההולכים בשביל נחשפים לפסיפס מרתק של החברה הישראלית ולנופיה המגוונים של הארץ.

לאורך השביל, המסומן בצבעים לבן-כחול-כתום, פזורים כ-40 חניוני לילה של קק"ל וחניונים נוספים לשימוש המטיילים. השהייה של המטיילים בחניונים מוסדרים מסייעת בשמירת הטבע לאורך השביל ומשפרת את רמת השירות הניתנת למטייל.

בשנת 2012 נבחר שביל ישראל על ידי המגזין "נשיונל ג'יאוגרפיק" כאחד מ-20 שבילי הטיול הטובים בעולם, יחד עם שבילים מפורסמים בנפאל, בארה"ב, בטיבט ועוד. מעבר ליופיו, השביל גם נחשב לאחד הקשים ביותר בעולם.

תופעה ייחודית לשביל ישראל היא "מלאכי השביל" - אנשים החיים לאורך השביל ופועלים בהתנדבות למען הצועדים. בפעילותם דואגים "המלאכים" למקום לינה עבור המטיילים, למקלחת ולמי שתייה, ומסייעים בעת הצורך גם בחילוץ.

במסגרת מסע "נפגשים בשביל ישראל", שבו שותפה קק"ל, מטיילים בשביל בכל שנה אלפי אנשים מכל רחבי הארץ, מאילת ועד לשאר ישוב, במשך 44 ימים, תוך שיח על שאלות העומק של החברה הישראלית, הכרת השונה והדגשת המאחד, לזכר הנופלים בכל מערכות ישראל ופיגועי הטרור. בואו גם אתם לטייל בשביל ישראל!

עוד גאווה ישראלית

יותר עצים
תודות למפעל הייעור של קק"ל, ישראל היא אחת המדינות היחידות בעולם שבה מספר העצים בתחילת המאה ה-21 גדול ממספר העצים שהיה בתחילת המאה ה-20. מאז הקמתה נטעה קק"ל ברחבי הארץ למעלה מ-245 מיליון עצים על פני כ-920 אלף דונם.

רק בישראל
מינים אנדמיים הם מינים הגדלים רק באזור גיאוגרפי מסוים ומוגדר ולא נמצאים בשום מקום אחר בעולם. בארץ תועדו עד היום כ-150 מיני צמחים המיוחדים רק לישראל.

דוד השמש
פיתוח מהפכני של ד"ר צבי תבור מהאוניברסיטה העברית, שהושק כבר בשנות ה-50 של המאה הקודמת. הוא מאפשר חיסכון ניכר בחשמל לחימום מים באמצעות שימוש באנרגייה שמש, שהיא אנרגיה מתחדשת (ראו ערך מורחב בעמוד 92).

הכינרת
מאגר המים המתוקים הנמוך ביותר בעולם. גובה הנקודה העמוקה ביותר בקרקעית הכינרת הוא 255 מטר מתחת לפני הים. בהיותה אגם המתמלא על ידי נחלים ומושפע מכמות הגשמים ומכמות המים הנשאבת ממנו, גובה מפלס מי האגם נע בין 208 ל-215 מטר מתחת לפני הים (ראו ערך מורחב בעמוד 36).

עברית שפה חיה
ישראל היא המדינה היחידה בעולם ששפתה הרשמית היא "שפה מתה" שהוחזרה לחיים (ראו ערך מורחב על מלחמת השפות בעמוד 13).

פרס נובל
עד שנתה ה-70 של המדינה זכו בפרס נובל 12 אזרחים ישראלים: חמישה בתחומי הכימיה, שלושה בכלכלה, אחד בספרות ושלושה זכו בפרסי נובל לשלום.

זבת חלב ודבש
ישראל מככבת כבר שנים רבות במקום הראשון בעולם מבחינת כמות החלב השנתית, שפרות הארץ מייצרות: כ-12,000 ליטר חלב בממוצע לשנה לפרה הישראלית, לעומת כ-8,000 ליטר באירופה וכ-10,000 ליטר בארה"ב (על פי מדידות שבוצעו ב-2016).

מים בששון
לנוכח מיעוט מקורות המים הראויים לשתייה ולחקלאות, ישראל הפכה לאחת המדינות המובילות בעולם בניצול מרבי של מקורות מים (קולחים, שיטפונות, גשמים), בטיהור, בניקוי ובשימוש חוזר שלהם, במטרה להעשיר את היצע המים לשימוש. במרוצת השנים קק"ל הקימה מאגרי מים רבים לצורך תפעול מערך המים הזה (ראו ערך מורחב בעמוד 41).

בית הקברות בהר הזיתים
בית הקברות היהודי העתיק ביותר בעולם, שעדיין בשימוש.

ההֶחסֵן הנייד (דיסק-און-קי) ויישומון Waze
הם חלק מההמצאות הישראליות, שבהן משתמשים בכל העולם. בישראל מספר הפטנטים הגדול ביותר בעולם ביחס לגודל האוכלוסייה.

נשים בחאקי
צבא הגנה לישראל הוא מהצבאות הבודדים בעולם המגייס נשים מתוקף חוק שירות חובה, בהתבסס על התפיסה הערכית של מודל "צבא העם". נשים מהוות חלק מרכזי מפעילותו של צה"ל ומשרתות בתפקידים רבים ומגוונים, בין היתר גם בתפקידים פיקודיים בדרגות גבוהות, למשל: ראש אכ"א (בדרגת אלוף), מג"דית קרבית, מפקדת כלא ומפקדת יחידה בתותחנים.

מקום קדוש
ישראל היא המדינה היחידה בעולם שבשטחה מקום הקדוש לשלוש הדתות המונותאיסטיות – היהדות, הנצרות והאסלאם.

חזרה לתוכן העניינים >

יערות ופארקים

יער בן שמן

היער הראשון שנטעה קרן קימת לישראל. ביער ניטעו 12 אלף עצי זית בשנת 1907. היער מטופל ומתוחזק על ידי קק"ל. זהו אחד מגושי היערות הגדולים במדינה, המשתרע על כ-21 אלף דונם ממזרח ללוד ומשמש "ריאה ירוקה" לאזור גוש דן. אדמות בן שמן נרכשו עבור קק"ל בשנת 1905. הנטיעות הראשונות היו של עצי זית, אולם הגידולים נכשלו, ולכן ניטעו ביער אורנים וברושים. בשנים האחרונות קק"ל נטעה ביער גם עצי בוסתן, עצים רחבי עלים וחורש ארץ ישראלי. ביער קיימים אזורי נופש ובילוי ואתרים שונים, בהם: דרך הפסלים, חניון נופש פעיל גדול ופארק המותאם גם לעיוורים.

יער ביריה

יער נטע האדם הגדול ביותר בגליל. שטחו כ-20 אלף דונם והוא משתרע בין צפת, ראש פינה, נחל דלתון ונחל עמוד. ראשית הנטיעה במקום החלה על ידי קק"ל בתקופת המנדט והמשיכה לאחר הקמת המדינה. ביער שוכנת מצודת ביריה, שבה התנהל מאבק נגד הבריטים על היאחזות יהודית, לאחר שתושבי המצודה (בני המחלקה הדתית של הפלמ"ח, חניכי תנועת "בני עקיבא"), נתפסו בראשית 1946 בהחזקה בלתי חוקית של נשק. הייתה זו הפעם הראשונה שבה הבריטים פינו ממקומה נקודת התיישבות יהודית. בתגובה הוחלט לקיים עלייה המונית של אלפים אל ביריה. וכך, בליל י"א באדר תש"ו (14 במרץ 1946), עלו אלפים למצודה, רבים מהם חניכי תנועות הנוער, תוך יצירת זיקה סמלית לתל-חי, שאליה נהגו לעלות ביום זה. מבצע ההתיישבות החדש נקרא "מבצע הגידם", על-שם יוסף טרומפלדור, ולמספר שעות יושבה הנקודה מחדש תחת השם "ביריה ב". הבריטים פינו שוב את הנקודה, אולם למחרת ההמונים שבו ועלו לביריה בשלישית. לאחר משא ומתן הסכימו הבריטים לחידוש ההתיישבות (המכונה "ביריה ג") בתנאי שיישארו במקום 20 מתיישבים שיעסקו בנטיעות בלבד. כיום פועל באתר מוזיאון המציג את סיפור האזור וסיפור העליות לקרקע. ביום י"א באדר נוהגת תנועת "בני עקיבא" לשחזר את סיפור העלייה לביריה ומקיימת במצודה טקס גדול. במהלך מלחמת לבנון השנייה, בקיץ 2006, נפגע היער, אך כיום ניתן לראות את התחדשותם ושיקומם של השטחים שנשרפו. ביער שבילי טיול, מצפורים, חניונים ואתרי ביקור רבים, בהם: בוסתנים, מעיינות, בית כנסת עתיק, קברי צדיקים ועוד.

פארק גולדה

פארק שפותח על ידי קק"ל ונושא את שמה של גולדה מאיר, ראשת הממשלה הרביעית של מדינת ישראל (ראו ערך מורחב בעמוד 24). הפארק שוכן סמוך לצומת משאבים ומשתרע על פני כ-540 דונם. מיקומו של הפארק ליד קיבוץ רביבים, שם גרה בתה של גולדה (אשר הייתה בין מייסדי הקיבוץ) ובו ראתה גולדה את ביתה השני. במרכז הפארק עובר נחל רביבים האכזב, שבשנים גשומות זורמים בו מי שיטפונות. מתחת לפארק יש מאגר מים מליחים, הנחשפים על פני השטח בבריכת מים גדולה. בשטח הפארק ניתן ליהנות ממדשאות ומפינות מוצלות לפיקניקים. בחלקו הגבוה של הפארק יש מצפה, המאפשר תצפית נאה על מרחבי הנגב. לצד הפארק, מעברו השני, נמצאים קבר שייח' ומתחם המשמש לספורט ולנופש, המנצל את אקוויפר המים באזור.

אגמון החולה

מפעלה הגדול של קרן קימת לישראל בעשור הראשון למדינה היה ייבוש ביצות החולה והכשרת אדמות העמק הבוצי לשטחים חקלאיים. בשנת 1993 קרן קימת לישראל חזרה אל עמק החולה והציפה מחדש 1,000 דונם. התוצאה הייתה ברוכה לאזור, שכן אזור ההצפה הפך מחדש לשטח חניה לעופות נודדים ואתר טבע ייחודי. כמו כן, נמנע זיהום הכינרת מן הכבול, שהיה גורם מזהם לפני ההצפה. כיום ניתן לצפות בפארק האגמון בציפורים הנודדות בחורף מאירופה לאפריקה ובחזרה לקראת הקיץ. בנוסף לכך, אפשר לטייל באגמון ולצפות בצמחים ובבעלי החיים הייחודים לאזור, כמו הג'מוסים. כדי לא לפגוע באיזון האקולוגי בפארק, לא ניתן להיכנס אליו עם כלי רכב פרטיים. אפשר לסייר בפארק באופניים או בעגלות מסתור.

סרקו כדי להאזין לשיר "העגורים חוזרים" העוסק בנדידת הציפורים, ולהכיר את הסיפור שמאחוריו
https://tinyurl.com/ydq82ost

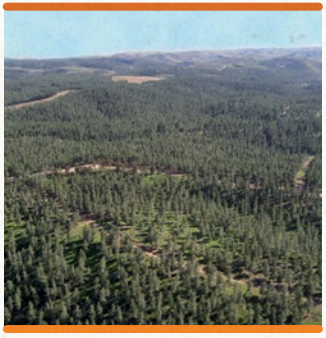

יער יתיר

ניטע בשנת 1964 וזכה עם השנים לתואר "גדול היערות בישראל". פיתוחו של היער החל בפריצת דרכים במטרה לתרום לפיתוח הנגב. היער שוכן בדרום הר חברון ושטחו כ-30 אלף דונם.
יער יתיר נקרא על שם עיר הלוויים הכלולה בשטחו, יתיר, ככתוב:
"וְלִבְנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֵן נָתְנוּ אֶת-עִיר מִקְלַט הָרֹצֵחַ אֶת-חֶבְרוֹן וְאֶת-מִגְרְשֶׁיהָ, וְאֶת-לִבְנָה וְאֶת-מִגְרְשֶׁיהָ. וְאֶת-יַתִּר וְאֶת-מִגְרְשֶׁהָ וְאֶת-אֶשְׁתְּמוֹעַ וְאֶת-מִגְרְשֶׁהָ" (יהושע, כ"א, י"ג-י"ד).
כמות הגשמים היורדת באזור זה נמוכה מאוד, לכן פיתחה קק"ל שיטות מיוחדות המאפשרות את קיומו, והוא היער היחיד בעולם שנשתל באזור כה יבש. היער זוכה לתשומת לב רבה מהקהילה המדעית בעולם, בעיקר לאור תרומתו לדחיקת המדבר.

ט"ו בשבט

ט"ו בשבט הוא חג שאינו נזכר בתורה. במשנה ובתלמוד הוא מופיע בשם "ראש השנה לאילן", ועל פי חז"ל הוא מסמל את תחילתה של שנה חדשה לפירות האילן. עם ראשית הציונות והקמתן של המושבות הראשונות בארץ ישראל קיבל החג משמעות נוספת: חג האילנות ושמירת הטבע. בשנת 1907 התקיים במקווה ישראל טקס הנטיעות הראשון בהשתתפות תלמידי בתי הספר. בשנת 1908 הכריזה הסתדרות המורים והגננות בארץ ישראל על ט"ו בשבט כעל חג הנטיעות. הרעיון קיבל את אישורם של מוסדות התנועה הציונית, שפעלו באותן שנים, ומנהג הנטיעות התקבל בכל מוסדות החינוך העבריים והוא מתקיים עד היום, פעמים רבות בעזרתה ובהשתתפותה של קרן קימת לישראל. מלבד מנהג הנטיעות, בט"ו בשבט נהוג גם לאכול פירות שהשתבחה בהם ארץ ישראל, ובפרט פירות יבשים ואגוזים למיניהם. בשנים האחרונות השתרשה מחדש מסורת של עריכת "סדר ט"ו בשבט", שבמהלכו לומדים קטעים נבחרים מהמקורות שעניינם בעץ ויושבים סביב שולחנות עמוסים בפירותיה של ארץ ישראל. מסורת זו ממשיכה פעילות טקסית שהתקיימה בתפוצות ישראל מהמאה ה-17.

מדור זרעים ומשתלות

קק"ל מפעילה שלוש משתלות בצפון, במרכז ובדרום, שבהן מגדלים את שתילי העצים המיועדים לנטיעה ביערות קק"ל בכל הארץ. עד היום נטעה קק"ל למעלה מ-245 מיליון עצים ברחבי ישראל. את מספר השתילים שמגדלים במשתלות ואת מינם קובעת מחלקת הייעור של קק"ל. רוב השתילים מגודלים מזרעים, שאותם אוספים אנשי מדור "זרעים ומשתלות" מעצי עילית או מחלקות מסומנות הפזורות ברחבי הארץ. עצי עילית הם עצים בעלי תכונות ייחודיות משובחות, כגון עמידות למזיקים, עמידות ליובש, צימוח זקוף ומהיר וכדומה. איסוף הזרעים מעצים אלה נעשה כדי להגדיל את הסיכוי שדור העצים הבא בישראל יהיה בעל תכונות נבחרות ויתאים לתנאים המקומיים. במהלך השנה אוספים אנשי המדור כארבע עד חמש טונות פירות ואצטרובלים מכ-250 מיני צמחים בהתאם למועדי ההבשלה של המינים השונים. הפירות והאצטרובלים נאספים מהקרקע ומהעצים בעזרת סולמות, מנופים וכלים מיוחדים. האצטרובלים והפירות מגיעים למרכז הזרעים של קק"ל בבית נחמיה שם מופקים מהם טונה וחצי עד שתי טונות זרעים. הזרעים מאוחסנים באופן מסודר בשקיות מתויגות במכולות קירור כדי לשמור על החיוניות שלהם. מבית נחמיה מגיעים הזרעים למשתלות, שם מנביטים אותם ומגדלים את השתילים עד לנטיעה ביערות.

תורת ניהול היער

החלוצים שהגיעו לארץ בתחילת המאה ה-20 מצאו את רובה חשופה וסחופת שמש. אחת הפעולות הראשונות של קק"ל הייתה נטיעת עצים במסגרת "מפעל הייעור" שהחל אז. מטרת הנטיעות הייתה להפגין בעלות על הקרקעות שנרכשו, אולם הנטיעות בוצעו גם מתוך ההכרה ביתרונות הרבים של העצים במניעת סחף קרקע, מתוך רצון לשפר את מראה הנוף וגם מתוך הרגל, שכן הארצות שהחלוצים הגיעו מהן היו ברוכות בעצים וביערות.

בסוף המאה ה-20 ובתחילת המאה ה-21, עם ההכרה הגוברת ביחסי הגומלין המורכבים המתקיימים בין פעילות האדם לבין הסביבה והטבע, התפתחה בקק"ל גישה חדשה, המשלבת בין צורכי האדם לבין הצורך להבטיח את המשך קיומם של המערכות האקולוגיות הטבעיות והמגוון הביולוגי המרכיב אותן.

כיום מבינים טוב יותר את חשיבות המגוון והמורכבות של השטח. לשילוב צמחייה גבוהה ונמוכה (צומח עשבוני, בתה, גריגה ועצים) יש ערך אקולוגי, והוא חשוב להמשך קיומה התקין של סביבה טבעית, בריאה ומאריכת ימים.

בעקבות התובנה הזו גיבשה קק"ל בשנת 2014 את "תורת ניהול היער", והיא מנהלת כיום את השטחים שבאחריותה בהתאם לה. במסגרת תורה זו גופי התכנון קובעים לכל שטח מטרה, והיערן מטפל בשטח בהתאם לה.

שבעת ייעודי השטח היערניים הם: נופש וטיילות, מורשת ותצורות נוף ייחודיות, אזורי חיץ לאש, ערכי טבע ובתי גידול ייחודיים, יער קהילתי, מחקר ויער רב-תכליתי. רוב השטחים מנוהלים כיער רב-תכליתי, שנועד גם לשמור על רצף השטחים הפתוחים.

ניהול השטח מתבסס על מספר עקרונות, ובהם: התערבות מושכלת; תפיסת היער כמערכת אקולוגית שלמה הכוללת את כל הגורמים הדוממים והחיים הנמצאים בו (מים, קרקע, צמחים, בעלי חיים, פטריות וכן הלאה); עידוד מורכבות ומגוון; שמירה על הסביבה ועוד.

"וכי תבואו
אל הארץ
ונטעתם
כל עץ מאכל"

(ויקרא, י"ט, כ"ג)

מגוון המינים

חזרה לתוכן העניינים >

מגוון המינים

המגוון הביולוגי (Biodiversity) הוא מושג המתאר את כל מגוון המינים (כל הצמחים והיצורים החיים), המגוון הגנטי שלהם ומגוון בתי הגידול שבהם הם חיים. על פי הערכת המדענים חיים כיום בעולמנו בין 7.5 מיליון ל-10 מיליון מינים, מהם למעלה מ-1.7 מיליון מתועדים ורשומים. במערכות אקולוגיות טבעיות מתקיימים תנאים ותהליכים רבים, שבלעדיהם לא יתקיימו חיים. לכל יצור במערכת תפקיד חשוב וחיוני: צמחים מתפקדים כ"ריאות ירוקות", הפולטות חמצן ומקבעות פחמן דו-חמצני; יצורים חד-תאיים במים מנטרלים פסולת רעילה. לכל אחד מהיצורים תפקיד חשוב במארג המזון: היעלמות של מין צמח אחד עלולה לפגוע בקיומו של בעל חיים הניזון מאותו צמח וגם בקיומו של בעל חיים טורף, בהמשך שרשרת המזון. גם בישראל, כמו בכל העולם, הרס בתי הגידול ופעילות האדם מאיימים על מגוון המינים. אף על פי ששטחה קטן, תודות להיותה של ישראל גשר בין שלוש יבשות, מגוון המינים וסביבות הגידול בה עשיר וגדול במיוחד. בשנת 1992 חתמה ישראל על אמנת המגוון הביולוגי בוועידה בין-לאומית שהתקיימה בברזיל, והתחייבה לשמור על מגוון המינים שבתחומה.

אורן

עץ ירוק-עד, בעל עלים דמויי מחט, הנפוץ ברחבי העולם. מספר מינים של אורן גדלים ביערות קק"ל: אורן קפריסאי (אורן ברוטיה), אורן הצנובר (אורן הגלעין), אורן קנרי ואורן ירושלים. אורן ירושלים הוא היחיד הגדל בר בישראל.
כיום ניתן למצוא אוכלוסיות בר של אורנים רק במספר מצומצם של מקומות בארץ, בהם: הכרמל, הרי יהודה, הר מירון ואזור ראש הנקרה. האורן הוא עץ חשוף זרע והוא בעל אצטרובלים, שבתוכם הזרעים. האורן גדל היטב על סלע הקירטון ומתחדש לאחר שרפה באמצעות הפצת הזרעים. עלי האורן המחטניים, הנושרים מהעץ, נערמים על הקרקע ויוצרים מצע נביטה נוח לפטריות. בין פטריות המאכל הנפוצות הגדלות מתחת לאורנים צומחת גם האורנייה שמצויה ביחסי הדדיות עם האורן. במסגרת ייעור הארץ, שהחל לפני הקמת המדינה, האורנים היו בין העצים הראשונים שניטעו. הבחירה באורן נבעה ממספר טעמים: זהו מין שאינו מפונק, מתאים לגידול ברוב סוגי הקרקעות, אינו זקוק למים רבים וצמיחתו מהירה. בנוסף לכך, עץ זה היה מוכר לעולים, שהגיעו מארצות אירופה, והם ידעו היטב כיצד לגדלו. במקרא מקובל לזהותו כ"עץ שמן" (נחמיה, ח', ט"ו).

ברוש

עץ ירוק-עד, שעליו דקים ומאורכים ודומים למחטים. עץ הברוש המצוי הוא העץ הידוע ביותר בארץ ישראל והיחיד מבין הברושים שגדל בארץ כצמח בר. העץ ידוע ביכולתו להיקלט היטב בכל סוגי הקרקע. הברוש מוזכר פעמים רבות בתנ"ך ובמקורות. גילו של הברוש יכול להגיע למאות שנים. הוא פורח בתקופת האביב. לאחר הפריית הפרחים מתפתחים בין ענפיו אצטרובלים עגולים, שהבשלתם נמשכת שנה וחצי עד שנתיים. בתקופת ההבשלה צבעם הירוק של האצטרובלים משתנה לצבע חום. קק"ל מרבה לנטוע ברושים ברחבי הארץ, בעיקר באזורים הרריים. נהוג לטעת ברושים סביב בתי קברות מכיוון שצורת העץ מזכירה דמעה. עצי ברוש נפוצים כמעט בכל ארצות אגן הים התיכון.

איקליפטוס

עץ ירוק-עד ממשפחת ההדסיים, שמוצאו באזור אוסטרליה. ראשוני האיקליפטוסים הובאו לארץ ישראל בסוף המאה ה-19 לצורכי ייעור וכלונסאות (מוטות לבנייה). בתחילת המאה ה-20 הובאו מינים נוספים במטרה לסייע בייבוש הביצות, שגרמו למלריה. בסופו של דבר תעלות הניקוז הן שייבשו את הביצות ולא העצים. מיני האיקליפטוס מצליחים לשרוד בתנאים קיצוניים, בסוגי אדמה ובתנאי מזג אוויר שעצים אחרים אינם גדלים בהם. עובדה זו מאפשרת לטעת אותם באזורים רבים ומגוונים, כגון: במִשטחים מוצפים במים, בספר המדבר, לצידי דרכים בנגב ובלימָנים.
לעלי האיקליפטוס צורות מגוונות, והם מכוסים בשעווה המקטינה את אידוי המים מהעלה. על העלים ישנן בלוטות המייצרות שמן אתרי בעל ניחוח עז ואופייני, המשמש לייצור תרופות, תכשירי קוסמטיקה ומיני מתיקה. משמעות שמו היווני של העץ "eu-kaluptos" - "מכוסה היטב". משמעות זו נגזרת ממבנה ניצן הפרח, המכוסה בכעין מכסה, אשר נופל בעת הפריחה. לסוג איקליפטוס מינים רבים ושונים מאוד זה מזה. האיקליפטוס הוא מין בעל חשיבות רבה לדבורים, כיוון שהוא פורח כמעט כל השנה. כמויות הדבש המתקבלות מפרחיו הן מהגבוהות ביותר. העץ ידוע גם כמקור חשוב לאבקת פרחים ולפרופוליס. לאור כל זאת נחשב האיקליפטוס לעץ "צופני" חשוב לדבורים ולענף הדבוראים. קק"ל נוהגת לטעת איקליפטוסים רבים ליצירת "כרי מרעה" לדבורים.

אלון

בארץ גדלים בר שלושה מינים של אלון: אלון מצוי, אלון התבור ואלון התולע. האלון המצוי הוא עץ החורש הנפוץ ביותר במדינת ישראל. אפשר למצוא אותו בעיקר באזור הגליל העליון, בכרמל ובהרי יהודה וירושלים. אלון התולע גדל במקומות קרים וגשומים, בעיקר במדרונות מעל רום של 700 מטרים. אלון התבור הוא עץ חד-ביתי, המשיר את עליו בחורף, מגיע לגובה של ארבעה עד תשעה מטרים וגדל במקומות צחיחים בחבל הים-תיכוני. כיום אלון התבור הוא עץ מוגן. בתקופה העות'מאנית בוצעה כריתה נרחבת של עצי האלון על ידי השלטונות, שהשתמשו בעץ להסקת מנועי הרכבת בזמן מלחמת העולם הראשונה. אחת הסברות היא שמקור השם "אלון" במילה "אל", וזאת משום שבעבר הוא נחשב לעץ קדוש לעובדי אלילים, אשר הקריבו תחתיו את קורבנותיהם. בערבית נקרא העץ "בלוט" ומכאן שם פירותיו בעברית. הפרי מורכב מבלוט ומספלול. האלון המצוי גדל בישראל בעיקר כשיח עקב האקלים הצחיח ומרעה יתר. גובהו נע בדרך כלל בין מטר אחד לשישה מטרים, אך לעתים הוא מגיע אף לכ-10 מטרים.

אלה

האלה נפוצה בחורש הים-תיכוני בארץ ישראל. לעיתים קרובות היא גדלה לצידו של אלון מצוי באזורי טרשים ואף חודרת לאזור ספר המדבר. בארץ גדלים בר שלושה מינים של אלות: אלה אטלנטית, אלה ארץ ישראלית ואלת המסטיק. בדומה לעצי חורש אחרים, סבלה האלה מפגיעת האדם והצאן. לעיתים קרובות, בעקבות עקיצת כנימה מסוג מסוים, נוצרים על עלי העץ עפצים, המהווים סימן זיהוי למין העץ לפי צורתם. עפץ בצורת אלמוג מאפיין את האלה האטלנטית, עפץ בצורת בננה מאפיין את האלה הארץ ישראלית. קרן קימת לישראל נוטעת כיום עצי אלה כחלק ממדיניות הייעור המעורב בארץ והחזרת נוף החורש לתפארתו. האלה פורחת בחודשים מרץ ואפריל. בעונת הקיץ מתפתחים על העץ פירות, המופצים ביעילות על ידי ציפורים. האלות האטלנטיות ידועות ביכולתן להגיע לגיל מופלג. עצי האלה מתחדשים היטב לאחר כריתה או שרפה.

אשל

עץ ממשפחת האשלים, המונה כ-50 עד 60 מינים שונים. לאשל יש מינים נשירים וירוקי-עד, חלקם עצים ואחרים שיחים. העצים של כמה ממיני האשל מגיעים לגובה רב. המין הגבוה ביותר הוא אשל הפרקים, היכול להגיע לגובה של כ-20 מטרים. האשלים מאריכים ימים עד 150 שנה ואף למעלה מכך. רוב מיני האשל בארץ הם ממוצא סהרו-אפריקני וקשורים לאזורים חוליים, לאפיקי נחלים או לשטחי מלחה. יש בהם מינים המסוגלים לעמוד בתנאי מליחות קיצוניים ביותר. האשל הוא אחד ממיני העצים המסוגלים להתפתח יפה בתנאי היובש של הנגב והוא בעל מספר התאמות בולטות לתנאים אלה: הענפים הדקים של האשל הם אלה שמכילים את הכלורופיל ומבצעים את הפוטוסינתזה. הפיוניות (הפתחים שדרכם העץ קולט ופולט חמצן ופחמן דו-חמצני) שקועות בתוך חריצים לאורך פרקי הגבעולים, וכך הן מוגנות בפני איבוד יתר של מים.
האשל נמנה עם הצמחים מפרישי המלח. המלח מופרש מהעלים, נמס בטל, מטפטף לאדמה ומעלה בצורה משמעותית את רמת המליחות בשכבותיה העליונות. הדבר אינו מאפשר לצמחים לגדול סביב העץ ולהתחרות איתו על המים. שורשי הצמח מתפשטים למרחק רב, מעמיקים מאוד כדי לחפש שכבות לחות ומי תהום. צבעו הכללי של העץ, כחלחל-אפרפר, נובע משכבת שעווה על העלים והענפים, שאף היא מקטינה את איבוד המים. מינים אחדים מאכלסים כנימות המפרישות חומר מתוק, שיש המזהים אותו עם המן שאכלו אבותינו במדבר.

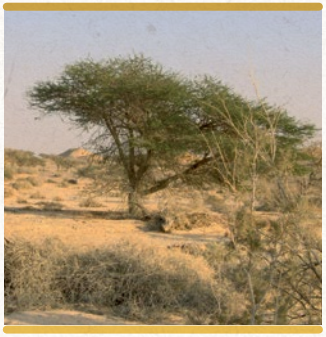

שיטת הנגב

עץ מדברי מוגן, הגדל בדרום הערבה ובנגב, ונמצא בארץ בעיקר באזור הרמות הגבוהות שבין נחל פארן לבין אילת והמושב פארן ובערוצי הנחלים. שיטת הנגב תוארה לראשונה בסעודיה והיא נפוצה מאוד גם בסיני ובירדן. גובה העץ יכול להגיע עד 12 מטרים. לשיטת הנגב גזע אחד, שקליפתו מתקלפת לצורת קשקשים בצבעים ירוק-חום. פריחת השיטה מתרחשת בחודשים יולי עד אוקטובר, וצורתו של הפרי דומה למגל. עלי שיטת הנגב אפורים יותר מהעלים של סוגי שיטה אחרים שגדלים בארץ והם מכוסים בשיער דק המזכיר לבד. העץ עמיד בפני קור יותר מזני השיטה האחרים שנמצאים בארץ.

חרוב מצוי

החרוב המצוי נפוץ באזורים רבים בארץ, והוא עץ ירוק-עד דו-ביתי. כלומר, יש עצים בעלי פריחה נקבית, הנותנים פרי, ועצים בעלי פריחה זכרית, שאינם נותנים פרי. החרובים פורחים באוקטובר, ואת הפירות ניתן לאסוף מסוף אוגוסט ועד תחילת נובמבר. התרמילים של החרוב מוארכים, מתוקים מאוד וטובים למאכל. שמו ניתן לו בשל צורת הפרי שמזכירה חרב, או אולי משום שהוא יבש (חרב) מאוד. הזרע של פרי החרוב מכוסה בקליפה קשה וחלקה. בשל הטענה כי זרעי החרוב דומים זה לזה ובעלי משקל דומה, השתמשו בהם בימי קדם כיחידת משקל קטנה. היחידה נקראה "קורט", ומכאן נגזר הכינוי "קראט" כיחידת משקל ליהלומים. בשנות ה-50 של המאה הקודמת נטעה קק"ל חרובים מתוך כוונה להשתמש בפרי כמקור תזונה לפרות המניבות חלב. הרעיון לא צלח, מאחר שגידולי שדה התבררו כמקור מזון מוצלח יותר, אבל מטעי החרוב נותרו. כיום ניתן ליהנות מהחרובים בפארק בריטניה, ביער בן שמן ובמקומות נוספים.

שבעת המינים

חיטה

"אֶרֶץ **חִטָּה** וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ-זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ" (דברים, ח', ח').
החיטה, הראשונה מבין שבעת המינים שהתברכה בהם ארץ ישראל, נחשבת בעיני רבים כצמח החשוב ביותר לאדם. גידול חיטים מתבצע מזה עשרות אלפי שנים והן מקור מרכזי לייצור קמח להכנת לחם. משערים כי גידול החיטה והאפשרות לשמור את גרגיריה משנה לשנה, היו גורם מכריע שאפשר לאדם לעבור מחיי נדודים לחיי יישוב קבע.
על פי אחדים מהחוקרים, הבוטנאי אהרון אהרונסון (ממקימי מחתרת ניל"י - ראו ערך על שרה אהרונסון, אחותו, בעמוד 18) אשר חקר את מוצא החיטה, גילה בראש פינה בשנת 1906 את חיטת הבר. מבחינה גנטית חיטת הבר היא אחד מרכיבי החיטה התרבותית, ולכן נקראת גם "אם החיטה".
במשך השנים פותחו אלפי זנים של חיטה, שלה שימושים רבים: לייצור קמח, בירה ומוצרים נוספים, כמקור למספוא, לייצור שמן חיטה, להפקת אתנול, לצורכי מאכל, לצורכי רפואה ועבור דלק בר-קיימא. בחקלאות הקדומה אחסנו את התבואה בגורן, וכשיבשו השיבולים דשו אותם באמצעות מורג (כלי שבאמצעותו מפרידים את גרגירי החיטה מהמוץ העוטף אותם על ידי הפעלת לחץ חזק על השיבולים. הפעולה נקראת "דיש"). גם כיום גידול החיטה מהווה ענף חשוב בחקלאות בארץ, אולם הגידול כולו תעשייתי וממוכן.

שעורה

"ארץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וגפן ותאנָה ורִמון ארץ-זית שמן ודבָש" (דברים, ח', ח').
שעורה היא צמח חד-שנתי, ממשפחת הדגניים. היא נמנית בין חמשת מיני דגן ששימשו לאפייה: "החטים והשעורים והכוסמין ושבלת שועל ושיפון" (חלה א', א'). השתייכותה לשבעת המינים שהארץ התברכה בהם מעידה על היותה גידול חשוב בתקופה הקדומה.
חוקרים סבורים, ששעורת התבור היא המקור לשעורה התרבותית אשר בויתה באזורנו בראשית תקופת החקלאות הקדומה. השעורה, שהייתה נפוצה באזור לפני יותר מ-5,000 שנה, נחשבת לגידול העתיק ביותר באזור זה של הים התיכון. שיבולי השעורים וגרגיריהן נמצאו בפירמידות במצרים ובמצדה.
השעורה מבשילה לפני החיטה, באפריל (חג הפסח). צרכיה צנועים יותר והיא זקוקה לפחות מים מאשר החיטה. בעבר, השעורה שימשה לייצור קמח מאיכות פחותה מזו של החיטה ולכן לחם שעורים נחשב בימי קדם כ"לחם עוני". כיום, לחם שעורים הוא מוצר מבוקש בקרב שוחרי המאכלים האורגניים, ומחירו יקר יחסית למיני לחם אחרים.
קמח השעורה עשיר בוויטמינים ובמינרלים רבים. גרעיני השעורה מהווים חומר גלם לעשיית שיכר, ויסקי ובירה, משמשים מזון לבעלי חיים, ונאכלים על ידי האדם כ"גריסי פנינה".

גפן

"ארץ חִטָּה ושְׂעֹרָה וגֶפֶן ותאנָה ורִמון ארץ-זית שמן ודבָש" (דברים, ח', ח').
הגפן היא שיח מטפס, אחד משבעת המינים שארץ ישראל השתבחה בהם. פרי הגפן, הנקרא "ענבה", מבשיל בחודשי הקיץ, וגדל על הענף בקבוצות צפופות כאשכולות ענבים. קטיף הענבים נקרא בציר. הענבים משמשים לייצור יינות, מיץ (תירוש) וצימוקים, וכמובן נאכלים טריים. עלי הגפן הגדולים, השסועים לשלוש עד חמש אונות, משמשים אף הם לבישול. צבע הפרי וגודלו תלויים בזן של הגפן. הגפן נחשבת לאחד מגידולי התרבות הקדומים ביותר בעולם. בארץ ישראל החלו בגידול גפן כבר לפני כ-4,000 שנה. גפן תרבותית יכולה להאריך ימים ולהגיע לגיל מאה שנה ואף יותר. התנ"ך עשיר בתיאורים על הגפן ותוצריה, המעידים על חלקה החשוב בחקלאות ובכלכלת הארץ בימי המקרא. הגפן מסמלת פוריות, פריחה ושגשוג כלכלי. הגפן היא היחידה מבין הפירות שזכתה לברכה מיוחדת, המלווה רבים מהטקסים היהודיים החשובים ביותר, שהיא "בורא פרי הגפן". מיץ הענבים הוא אחד משלוש התנובות המייצגות את טוב הארץ בתנ"ך: "דָּגָן תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר" (דברים, כ"ח, נ"א). היין, ה"משמח לבב אנוש", שימש לפולחן בתרבויות שונות ומשמש גם כיום לצורכי דת. גם צה"ל בחר בעלה גפן כסמל לדרגת קצונה גבוהה, רב סרן ומעלה.

תאנה

"ארץ חִטָּה ושְׂעֹרָה וגפן **וּתְאֵנָה** וְרִמּוֹן ארץ-זית שֶׁמֶן ודְבָשׁ" (דברים, ח', ח').
בשמה המדעי "פיקוס התאנה". עץ נשיר, בגובה של שלושה עד עשרה מטרים, אחד משבעת המינים שהשתבחה בהם ארץ ישראל. התאנה גדלה באזור הים התיכון ליד מעיינות ובורות מים. ישנן עדויות ארכיאולוגיות מחפירות שבוצעו באתרים פרהיסטוריים בארץ, המעידות שהתאנה גדלה באזור גם בעבר הרחוק, כפי שאנו מכירים אותה כיום. קטיף התאנים נקרא "אירייה".
העץ מוכר מימי קדם בפירותיו המתוקים, הנאכלים טריים וגם מיובשים (דבלים). התפרחת הסגורה, המכונה "פגה", מואבקת על ידי צרעות הנקראות "צרפגיות". עץ התאנה מופיע בתנ"ך, בסיפור אדם וחווה, שתפרו לעצמם חגורות מעליו.

רימון

"ארץ חִטָּה ושְׂעֹרָה וגפן ותְאֵנָה **וְרִמּוֹן** ארץ-זית שֶׁמֶן ודְבָשׁ" (דברים, ח', ח').
שיח או עץ תרבותי נשיר ונמוך, המגיע לגובה של כשלושה מטרים. עליו מסורגים, מוארכים ומבריקים, וקצות ענפיו נוקשים ומחודדים ולכן הם דוקרניים. מוצא הרימון מפרס והוא נפוץ בכל ארצות הים התיכון. פריו הוא אחד משבעת המינים שארץ ישראל התברכה בהם. פרי עץ הרימון נאכל ונסחר מאז העת העתיקה בזכות עמידותו לאורך זמן, טעמו וסגולותיו הרפואיות. בסיפור התנ"כי על המרגלים שנשלחו לבקר בארץ ישראל, נאמר שהם הביאו עימם אשכול ענבים, רימונים ותאנים כדי להמחיש את פוריותה של אדמת הארץ, זבת החלב והדבש. פרי הרימון הבשל מכיל בין מאתיים לאלף (בממוצע כ-600) זרעים עסיסיים. פעולת ההפרדה של זרעי הרימון מקליפתו מכונה "פריטת רימון".
במסורת היהודית הרימון משול לאדם חכם, המקפיד על קיום תרי"ג (613) המצוות, ואילו הביטוי "מלא כרימון" מתאר אדם מלא ערכים, תוכן ותורה. בתרבויות שונות הרימון מסמל שפע, פריון, יופי וחוכמה. צורתו משמשת לעיטור מבנים, מטבעות ופריטי לבוש. בבית המקדש הראשון עוטרו עמודי הבניין ברימונים עשויים נחושת. רימוני כסף ונחושת משמשים גם כיום לעיטור ספרי תורה. בסעודת ליל ראש השנה נהוג לאכול רימון ולאחל "ירבו זכויותינו כרימון", כלומר, כמספרם הרב של גרגירי הרימון.

זית

"ארץ חִטָּה ושְׂעֹרָה וגפן ותְאֵנָה ורִמּוֹן ארץ-זֵית שֶׁמֶן ודְבָשׁ" (דברים, ח', ח').
הזית, מהעצים העתיקים ביותר בישראל, הוא אחד משבעת המינים שבהם התברכה הארץ. זהו עץ ירוק-עד, עמיד מאוד, שאינו דורש מים רבים או טיפול קפדני. הוא מאריך חיים וגילו מגיע למאות שנים. מרכזם של גזעי עצי זית עתיקים חלול, בשל תהליכי ריקבון טבעיים, ולכן לא ניתן לקבוע את גיל העצים באמצעות טבעות העץ, כפי שעושים בעצים אחרים. ממצאים ארכיאולוגיים מעידים, כי גידלו זיתים בארץ כבר באלף הרביעי לפני הספירה, בתקופה הכלקוליתית (לפני כ-6,000 שנה).
הזית הוא אחד הגידולים החקלאיים החשובים בארץ ישראל. מפירותיו, המכילים אחוז גבוה של שמן, נהגו להפיק שמן למאור, שמן וזיתים למאכל, לרפואה, לסיכת הגוף, לייצור סבון ועוד. גם בימינו שמן זית הוא אחד ממוצרי היסוד החשובים בארץ.
פרי הזית מבשיל החל מספטמבר. בתחילה צבע הפרי ירוק, אחר כך הוא משחיר ונעשה מבריק. קטיף הזיתים נקרא "מסיק".

תמר

"ארץ חִטָּה ושְׂעֹרָה וגפן ותְאֵנָה ורִמּוֹן ארץ-זית שֶׁמֶן ודְבַשׁ" (דברים, ח', ח').
עץ התמר, ממשפחת הדקליים, מוזכר עשרות פעמים במקורות ישראל. פרי התמר הוא אחד משבעת המינים (מצוין כ"דבש"), והענף הצעיר שלו, "הלולב", הוא אחד מארבעת המינים שקשורים לחג הסוכות. עץ התמר גדל באקלים חם מאוד, ניזון ממי תהום, עמיד, וגדל גם עם מי תהום מליחים ובסוגי קרקע שונים. בחפירות במצדה נמצאו זרעי תמר בני 2,000 שנה. אחד מהם הונבט בשנת 2005 והפך לעץ, הנטוע כיום בקיבוץ קטורה והמכונה "מתושלח" בשל זקנתו המופלגת. קטיף התמרים נקרא "גדיד". האדם מצא שימוש לכל חלקי עץ התמר: פירותיו המתוקים, העשירים בוויטמינים ובמינרלים, נאכלים ומהווים חומר גלם להכנת יין ודבש תמרים; מהעלים יצרו גג לסוכות; סנסני התמר (הענפים שעליהם תלויים הפירות) שימשו לטאטוא ולקליעת סלסילות; הגזע נוצל לבניין, לקירוי ואף כשוקת לצאן (לאחר שתוכו רוקן); הגלעינים הזינו בהמות, היוו חומר להסקה ואף ייצרו מהם סמי מרפא. בתקופה העתיקה ובזמן התלמוד היו מטעים גדולים של תמרים באזור ים המלח, בעמק הירדן ובגליל התחתון. בהמשך ענף התמרים התנוון, ואחרי הכיבוש הממלוכי נעלמו התמרים מנופי הארץ, ומהזנים המשובחים שגדלו בארץ לא נותר זכר.
בראשית המאה ה-20, עם תנופת ההתיישבות המחודשת, התגבש בקבוצת כינרת, בהובלתו של בן ציון ישראלי, הרעיון להשיב את גידול התמר לארץ. באותה עת שתילי תמרים נשמרו כאוצר לאומי ברוב מדינות צפון אפריקה, אולם במספר מסעות-רכש הרפתקניים הצליח בן ציון ישראלי להביא ארצה כמות קטנה של שתילי דקלים. לאחר קום המדינה, במבצע חשאי ומסובך, הצליחו הוא וחבריו להביא חוטרי תמרים מפרס לישראל. במבצע מאוחר יותר הובאו לארץ גם חוטרי תמרים מקליפורניה. כיום ישראל שולטת בכ-70% משוק תמר המג'הול העולמי.

עץ אחד...

עץ אחד מנקה, מסנן ומטהר 100,000 מ"ק אוויר מזוהם, מייצר 700 ק"ג חמצן וקולט כ-2 טונות פחמן דו-חמצני במהלך חייו.
עץ אחד מסייע להפחתת הטמפרטורה בסביבתו, בימי הקיץ, עד ארבע מעלות.
עץ אחד עשוי לשמש בית לעשרות ציפורים במשך עשרות שנות חייו.
עץ אחד יכול לספוג בשנה 20 ק"ג אבק ו"לבלוע" 80 ק"ג תרחיפים, המכילים מתכות רעילות ככספית, ליתיום, עופרת.
עץ אחד בקרבת הבית דומה לקיר אקוסטי - הוא בולם רעשים בצורה משמעותית.
עץ אחד מוסיף הרבה שמחה, ירק וחיים לנוף העירוני.

נטיעת עצים היא דרך פעילה לעצור את אפקט החממה, האחראי להתחממות כדור הארץ.
על אדם אחד לטעת כ-200 עצים כדי "לאזן" את הזיהום שיצר במהלך חייו.
אלפי מטיילים משתתפים ונוטעים עצים ביערות קק"ל מדי ט"ו בשבט וגם במהלך השנה.
קק"ל נטעה מאז הקמתה למעלה מ-245 מיליון עצים על פני כמיליון דונם.
קק"ל התחייבה, במסגרת התוכנית "מיליארד העצים", שיזם האו"ם, לטעת שישה מיליון עצים במהלך 10 השנים הקרובות.

חִוּוַיאי הנחשים

דורס יום גדול המתמחה בציד נחשים, ומכאן שמו ("חִוויא" בשפה הארמית פירושו נחש). החִוויאים מגיעים לישראל מאפריקה בתחילת האביב והם שכיחים למדי בארץ. חלקם ממשיכים צפונה וחלקם נשארים לקנן בארץ למשך כל האביב והקיץ.
גופו ותחתית כנפיו הבהירים של החוויאי מסווים אותו על רקע השמיים, וכך הוא מפתיע את טרפו בצלילה מגובה רב. עיניו צהובות וממוקמות בחזית ראשו, ורגליו מכוסות קשקשים להגנה מנשיכת הזוחלים שאותם הוא צד.
החוויאים מטילים ביצה אחת בשנה שממנה בוקע גוזל חסר ישע, המטופל על ידי שני ההורים, שדואגים לו עד לפריחתו מהקן (כחודשיים וחצי לאחר בקיעתו מהביצה). אם קרה כי מסיבה כלשהי הגוזל מת, עשויה נקבת החוויאי להטיל ביצה נוספת הנקראת ביצת "מילואים".
קק"ל מבצעת ניטור שוטף העוקב אחר הדורסים המקננים ביערות ובראשם החִוויאים והעקבים. מצבם של העופות הדורסים, הנמצאים בראש פירמידת המזון, הוא סימן חשוב למצבו הכללי של היער, שהוא מערכת אקולוגית מורכבת. המעקב אחריהם מסייע לקבלת החלטות על שימורם של שטחים פתוחים וסביבות מחיה במסגרת מדיניות קק"ל לפיתוח בר-קיימא.

חסידה לבנה

החסידה הלבנה היא אחד הסמלים הבולטים של נדידת הציפורים. במהלך נדידת הסתיו והאביב חולפות מאות אלפי חסידות לבנות בשמי ישראל בלהקות גדולות. החסידה הלבנה היא ציפור גדולה ומרשימה, בעלת מוטת כנפיים של כשני מטרים ודגם נוצות שחור-לבן. בזמן המעוף בולטות הרגליים האדומות מעבר לזנב הקצר, בעוד שהצוואר הישר והמקור האדום הארוך נמתחים קדימה. רגלי החסידה הארוכות הן בעלות שטח פנים גדול ולכן מתקררות מאוד בשעת העמידה במים. בשל כך עומדת החסידה (כמו עופות מים רבים אחרים) על רגל אחת. החסידה ניזונה מדגים, מצפרדעים, מלטאות ומחרקים. כמו עופות גדולים אחרים, היא עוברת מרחקים גדולים בדאייה, לכן היא נודדת בשעות היום, תוך ניצול זרמי אוויר חמים (תרמיקות), העולים מהאדמה. החסידה היא אחד המינים הנפגעים ביותר מפעילות האדם, שמנצל ומכוון מקורות מים ומונע הצפות. גם קווי מתח גבוה גורמים לתאונות ולהתחשמלויות של חסידות. החסידה נזכרת פעמים רבות במקרא. גם בפולקלור ובתרבויות נוספות היא סמל למסירות ("חסידות"), לכיבוד הורים, למזל ואף להבאת תינוקות.

בולבול ממושקף

אחת הציפורים המוכרות בישראל - מצויה בכל רחבי הארץ, מדן ועד אילת, בלב כפרים וערים. ציפור יציבה שאינה נודדת. השת הצהוב, האופי התוסס והשירה המגוונת, שצליליה בוקעים עוד בטרם עלות השחר, גרמו לבולבול להיות כה מוכר ואהוד. בערבית משמעות המילה "בולבול" היא "זמיר". ראשו של הבולבול שחור ועיניו מוקפות בטבעת בהירה ומכאן שמו "בולבול ממושקף". דגם הטבעת מפותח אצל הזכרים יותר מאשר אצל הנקבות, והוא ייחודי לכל בולבול, מעין טביעת אצבע. הבולבולים אינם נודדים. הם חיים בזוגות קבועים, הנאמנים זה לזו ושומרים על טריטוריה קבועה. הם חברותיים מאוד. לפעמים ניתן לראות התגודדות של בולבולים רבים, המנסים ביחד להבריח אויב מאזור הקן של אחד הזוגות. הבולבול נפוץ בעיקר בגנים, במטעים, בנאות מדבר ובכל מקום שגדלים בו עצים ושיחים. הוא ניזון בעיקר מפירות ומחרקים, אך גם מעלים ומפרחים. את זרעי הפירות שאכל הוא מפריש בלשלשת וכך גורם להפצתם ואף לזירוז נביטתם.

דוכיפת

אחת הציפורים המוכרות בישראל, בעיקר בזכות ציצית הנוצות שעל ראשה ומקורה הדק והארוך. הדוכיפת יציבה בארץ ואינה נודדת. מקור שמה בארמית - "שני מקורים" (דו-כיפת), המתייחסים למראה שלה כאשר ציצית ראשה סגורה ומחודדת. בערבית היא קרויה "הודהוד", על שום הצליל שהיא משמיעה. צבע גופה חום-ורדרד-כתום, גודלה בינוני, הזנב והכנפיים מפוספסים בשחור ובלבן, ועל ראשה סימן ההיכר שלה - ציצת נוצות יפה, שאותה היא זוקרת ופורשת בזמן סקרנות, חשדנות או התרגשות. הדוכיפת נפוצה בכל הארץ, בעיקר בשטחים פתוחים בתחומי היישובים, במדשאות, בשדות וביערות פארק, שם היא מוצאת את מזונה - זחלים של חרקים, תולעים, חיפושיות וזוחלים קטנים. בניגוד למיני ציפורים רבים, אצל הדוכיפת מראה הזכר והנקבה דומה מאוד. אם הקן והגוזלים נחשפים לעיני טורף, ההורים לא נשארים אדישים - הם ישמיעו קול לחישה ויפרישו נוזל מצחין שירתיע את התוקף. הריח המרתיע מרחיק מן הקן, באופן קבוע, חתולים ושאר אורחים לא רצויים. הדוכיפת מוזכרת בתנ"ך ובכתבים עתיקים של עמי האזור. האגדה מספרת, שהיא הציפור שהביאה לשלמה המלך את השמיר - התולעת שעזרה לחצוב את אבני המקדש. לרגל שנת ה-60 למדינת ישראל נבחרה הדוכיפת לציפור הלאומית.

עגור אפור

עוף גדול ממשפחת העגורים, המקנן בשטחים מוצפים. העגורים "מזכירים" את החסידות ואת האנפות, אך בשונה מהן הם ניזונים בעיקר מגרעינים, משורשים ומפקעות המונחות בשדות פתוחים ובשטחי חקלאות. מחזה נפוץ בשמי ישראל בעונות הנדידה הוא להקות של עגורים אפורים, בצורת ראש חץ. העגורים, בעלי צוואר ארוך ומוטת כנף של כשני מטרים, מתקשרים ביניהם בקריאות "גור-גור" רמות. העגור האפור מסוגל לבצע מעוף נדידה פעיל ולא להסתמך רק על דאייה, ולכן ניתן לפעמים לשמוע להקות עגורים הנודדות גם בלילה. העגור האפור משקיע רבות בחיזור אחר הנקבה, באמצעות ריקוד, הכולל קפיצות ומחוות זוגיות. הוא שומר על קשרי זוגיות לאורך כל חייו ומצטיין בטיפול הורי ממושך. בתרבויות רבות העגור האפור הוא סמל של טוהר ואצילות. שנים רבות היו העגורים רק חולפים בישראל, אך כיום עשרות אלפי עגורים מבלים את החורף באגמון קק"ל החולה ומהווים מוקד משיכה ראשון במעלה לתיירות ציפורים.

חומט נקוד

חומט נקוד הוא אחד הזוחלים המסתוריים, הנדירים והאנדמיים לאזורנו (ייחודי לישראל ולירדן). הוא חי מתחת לאדמה, בשטחים פתוחים, סלעיים ועשבוניים וניזון מחרקים קטנים. גופו חסר הגפיים, באורך של כ-15 ס"מ, מכוסה נקודות שחורות זעירות הסדורות כפסים, ומכאן שמו. הפסים בצידי גופו רחבים וכהים, מסווים את עיניו ומקשים על טורפים לפגוע בראשו. גם קצה הזנב המעוגל שלו יוצר בלבול באשר לצד הראש - תכונה ייחודית לעומת חומטים אחרים בארץ. גופו מותאם לחייו התת-קרקעיים: חסר גפיים, בעל נחיריים ופתחי אוזניים קטנים ולסת עליונה המחפה על התחתונה, כדי להגן מחדירת עפר בזמן ההתחפרות. כשהוא חש מאוים, מנתק החומט את זנבו מגופו, כדי להטעות את הטורף. לאחר זמן, מתחדש הזנב וצומח. חומט נקוד נמצא בסכנת הכחדה חמורה בשל הצטמצמות בתי הגידול וסביבות המחיה הטבעיות שלו.

צבי ארץ ישראלי

יונק הנפוץ בשטחים פתוחים כמעט בכל חלקי הארץ. לראשו של הצבי זוג קרניים קצרות (קרני הזכר גבוהות ומעובות וקרני הנקבה קצרות ודקות) וריצתו המהירה יכולה להגיע ל-80 קמ"ש. הצבי צמחוני, שוכן במדרונות הרים ובמישורים פתוחים בכל רחבי הארץ, והוא בעל חוש ריח מפותח ביותר, המאפשר לו להבחין בתנועה ממרחק של יותר מקילומטר. הוא פעיל בשעות הקרירות של היום ובלילות מוארי ירח, שבהם הוא ניזון מעלים ומעשבים. בלילות חשוכים הוא רובץ בשטח הפתוח בגומה רדודה שהוא חופר. הצבאים חברתיים וחיים בשלושה סוגי עדרים: נקבות עם עופרים צעירים; עדרי זכרים צעירים ו"רווקים", וזכרים טריטוריאליים המסמנים את השטח ב"תחנות הרחה" באמצעות גללים. באביב 2015 נפתח בלב ירושלים ובתמיכת קק"ל "עמק הצבאים", פארק טבע עירוני-קהילתי, שבו ניתן לצפות, בין יתר בעלי החיים והצמחים, בעדרי צבאים משוטטים בחופשיות. במדינות השכנות לישראל מין זה נכחד; בארץ מוגדר הצבי הארץ ישראלי כמין הנמצא בסכנת הכחדה.

חזיר בר

בין חיות הבר הגדולות בישראל. החזיר חי ביערות, בחורשות, בפרדסים ובביצות, ונפוץ כמעט בכל הארץ. הוא פעיל לילה ויצור חברתי, החי בלהקות של עד 20 פרטים (בדרך כלל נקבות וגורים. הזכרים הבוגרים חיים לבדם, ומצטרפים ללהקה בעונת הרבייה). הזכרים גדולים מהנקבות באופן מובהק והם בעלי ניבים מאיימים, המשמשים להגנה על הטריטוריה וכנגד טורפים ופולשים. חוש הריח של החזירים מפותח מאוד ואפם הקשיח מאפשר להם לחפור ולנבור בקרקע בחיפושם אחרי מזון. גופו של החזיר מכוסה בשיער חום קשיח ועור עבה מגן עליו. החזירים נוהגים להתפלש בבוץ כדי להוריד את חום גופם ולהיפטר מטפילים, אשר נלכדים בבוץ היבש. כדי להוריד מגופם את הבוץ היבש ואת הטפילים שנלכדו בו, מתחככים החזירים בגזעי עצים. חזיר הבר פעיל בעיקר בלילה וניזון מן החי ומן הצומח (אוכל-כול). מספרם של החזירים עולה בשנים האחרונות בשל הפסולת הרבה שהאדם מייצר והם הפכו למין מתפרץ (מין המרחיב את שטח מחייתו עקב פעילות האדם), הגורם נזק רב לחקלאים בכל רחבי הארץ. כדי למתן ולווסת את המצב אושר ציד מפוקח שלהם - באישור בלבד.

דורבן

המכרסם הגדול ביבשת אסיה. שמו ניתן לו בזכות הקוצים הארוכים המכסים את גבו. קוצי הדורבן הם גלגול של שיער, שהפך קשה וחד ומסייע לו להגן על עצמו. במשך שעות היום שוהים הדורבנים במחילות ארוכות שהם חופרים (אורכן עשוי להגיע ל-17 מטר), במערות שהם מוצאים בשטח או בסבך צפוף. עם רדת החשכה הם יוצאים לפעילות, הכוללת הזדווגות, חפירת פקעות, בצלים ושורשים ואכילתם. חיבתם של הדורבנים גם לירקות ולפירות, לצד חפירתם הפוגעת בצינורות השקיה, עלולה לגרום נזקים לחקלאות. הדורבנים חיים לרוב בזוגות ובמשפחות והם נפוצים בכל רחבי הארץ (צפיפותם עולה סמוך לאזורים חקלאיים). הם טריטוריאליים ומסמנים את שטחם בשתן ובגללים. התקשורת ביניהם נעשית באמצעות תיפוף רגליים על הקרקע. בשעת סכנה בורחים הדורבנים בדהרה מהירה, בקוצים סמורים ומקשקשים, תוך כדי השמעת נשיפות צרודות. כשאין אפשרות להימלט, הם נעצרים בפתאומיות, כדי שקוציהם יינעצו ברודף. לקוצים תכונה מיוחדת - מבנים קשקשיים זעירים, שכיוונם נגד כיוון הקוץ, המקשים על שליפת הקוץ מגוף הנדקר. בהשראת מבנה זה פותחו חוטים לתפירת פצעים, שאחיזתם בעור המחלים משופרת ויעילה יותר.

דבורת הדבש

דבורת הדבש היא חרק חברתי שחי בקהילה גדולה של עשרות אלפי פרטים. בכל מושבה יש מלכה אשר לה גוף גדול יחסית, והיא היחידה במושבה בעלת יכולת הטלה של ביצים מופרות. מרבית הדבורים בכוורת הן "פועלות", המבצעות עבודה, כמו איסוף מזון, טיפול בוולדות וכדומה. הדבורים ניזונות מצוף ומאבקת פרחים והן אוגרות מזון בכוורת ומייצרות דבש לתקופות הקשות בשנה.
האדם מגדל דבורים כבר אלפי שנים ומפיק תועלת מתוצריהן השונים - דבש, פולן, פרופוליס ומזון מלכות. אפילו לארס הדבורה תכונות ריפוי חשובות לאדם.
חשיבותן העצומה של הדבורים לאדם ולמערכת האקולוגית נובעת לא רק מתוצריהן, אלא מהיותן מאביקות עיקריות המעבירות את גרגירי האבקה בין הצמחים השונים. יותר משליש מהתוצרת החקלאית העולמית תלוי בדבורי דבש. למעשה, תרומתן של הדבורים לעולם חיונית להמשך התקיימותם של צמחי הבר וגידולים חקלאיים ולשמירה על איזון אקולוגי.
בשנים האחרונות מתרחשת תופעה מדאיגה של היעלמות דבורים בעולם, מסיבות שטרם התבררו סופית. מתוך הבנה כי התמעטות החרקים המאביקים, ובמיוחד דבורת הדבש, תוביל לפגיעה סביבתית, בנתה קק"ל תוכנית "נטיעות צופניות". התוכנית כוללת נטיעה מכוונת של מיני עצים פורחים ובעלי צוף במטרה להגדיל את הכמות והמגוון של מרכיבי המזון החיוניים לקיומה של דבורת הדבש ומאביקים אחרים. דוגמאות לעצים צופניים שקק"ל נוטעת: איקליפטוס (להרחבה ראו עמוד 67), שיזף, שקד וכליל החורש, וכן שיחים, כמו מורן, מרווה ושיח אברהם.

חיפושיות קליפה

חיפושיות קליפה הן חרקים קטנים שחלק ניכר ממחזור החיים שלהן מתקיים בתוך גזע העץ. קיימים מינים רבים של חיפושיות קליפה. הזכרים הבוגרים של החיפושיות חודרים אל בין קשקשי העץ, מייצרים "לשכת הזדווגות" ומזמינים אליה את הנקבות. לאחר ההפריה הנקבות חופרות מחילות לאורך הגזע. מחילות אלה מכונות "גלריות" ובהן הן מטילות את הביצים. הזחלים הבוקעים מהביצים יוצרים מחילות משלהם וכן ניזונים מרקמות ההובלה של העץ ופוגעים בהן. הזחלים מתגלמים בגזע ומן הגולם בוקע דור חדש של חיפושיות בוגרות. האמצעי העיקרי העומד לרשות העצים כדי להגן על עצמם מפני חיפושיות הקליפה הוא השרף, שהם מפרישים במקום חדירת המזיק.
במקרים רבים, חיפושיות הקליפה נחשבות למזיק משני, התוקף עצים המצויים בעקה, כלומר עצים בעלי ענפים שבורים או כאלה שנפגעו מיובש, מאש וכדומה. יש להן תפקיד חשוב בטבע. הן החוליה הראשונה המתחילה את הפירוק של עצים שנחלשו או מתו. הן יוצרות את החורים הראשונים בקליפה ובגזעים וכך מאפשרות לחרקים אחרים לחדור פנימה ולהמשיך את שרשרת הפירוק. במהלך הפירוק מוחזרים לקרקע מינרלים מגזעי העצים. עם זאת, כאשר אוכלוסיית חיפושיות הקליפה גדלה לממדים עצומים, היא מסכנת את עצם קיומו של היער והופכת למזיק.

חזרה לתוכן העניינים >

תורות

פסח

הראשון מבין שלושת הרגלים, שבהם הצטווה עם ישראל לעלות לרגל לבית המקדש. פסח נחוג בחודש ניסן - הראשון בחודשי השנה על פי התורה. מקור השם "פסח" הוא בקורבן שהיה נהוג להקריב כתודה על כך שהקב"ה פסח על בתי היהודים במצרים בעת "מכת בכורות". מליל הסדר, הפותח את החג, עד לסיום החג לאחר שבעה ימים, חל איסור על אכילת חמץ ובמקומו נאכלת מצה. מכאן שמו של פסח גם "חג המצות". החג, הנקרא גם "חג החירות", מסמל את היציאה מבית עבדים במצרים אל החופש והפיכתם של בני ישראל לעם. בפסח נוהגים לקרוא את מגילת שיר השירים, המסמלת את האהבה השוררת בין עם ישראל לה'.
בחג הפסח, החל בתחילת האביב, חל הקציר הראשון (קציר שעורים, שעם ראשיתו מתחילה גם ספירת העומר) והמוני בית ישראל יוצאים לטייל וליהנות מהטבע, מהפריחה ומהלבלוב.

שבועות

השני מבין שלושת הרגלים, שבהם הצטווה עם ישראל לעלות לרגל לבית המקדש. שבועות הוא חג דתי וחקלאי, שבו היו עולים לירושלים ומביאים את ביכורי היבול החקלאי לבית המקדש בטקס מרשים וחגיגי. השם "שבועות" ניתן לחג משום שמהיום הראשון של פסח עד שחוגגים את שבועות חולפים שבעה שבועות בדיוק.
לחג שמות נוספים: "חג מתן תורה", "חג הקציר" ו"חג הביכורים". לאחר חורבן בית המקדש השני והגליית היישוב היהודי יצרו המקובלים בצפת, במאה ה-16, את מנהג ה"תיקון", המקדיש את ליל החג ללימוד תורה, כהכנה רוחנית לקבלת התורה ביום החג. מסורת המתחדשת בשנים האחרונות בקרב כלל הציבור היהודי היא לימוד משותף המקשר בין מסורת עם ישראל לאורחות חייו בימינו.
עם חידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל ביקשו החקלאים לשוב ולציין את החג החקלאי, וחידשו את מנהג הביכורים. ביכורי תוצרתם נמסרו כתרומה לקרן קימת לישראל. בחג השבועות נוהגים לקרוא במגילת רות, המסמלת ערכים של חסד, נתינה ועזרה לזולת, לצד קבלת הזר והאחר.

סוכות

החג השלישי מבין שלושת הרגלים, שבהם הצטווה עם ישראל לעלות לרגל לבית המקדש. חג הסוכות נחוג לזכר מסעם של בני ישראל ממצרים וישיבתם בסוכות. החג, החל בראשית הסתיו, תקופת איסוף היבול החקלאי, נקרא גם "חג האסיף". יש הקוראים לסוכות "חג המים", שכן על פי המסורת בחג הסוכות נקבע גורל השנה מבחינת הגשמים. שמיני עצרת, שמחת תורה, מציין את ראשית עונת החורף, ובו נוהגים לומר בבית הכנסת תפילה מיוחדת על הגשם. זהו חג מלא שמחה, והמצווה "ושמחת בחגיך" המלווה אותו מציינת, למעשה, שלוש שמחות: השמחה שלאחר אימת דין יום כיפור; שמחת העלייה לרגל לירושלים; שמחת האסיף וציון סגירת מחזור השנה החקלאית. שתי מצוות מיוחדות לחג - ישיבה בסוכה קטנה וארעית במשך שבעה ימים, שבה נעלמים הפערים שבין עשיר לעני ובטל ערכם של הנכסים החומריים; מצוות ארבעת המינים, לולב, ערבה, הדס ואתרוג, המסמלים ארבעה סוגי אנשים, השונים זה מזה ובכל זאת חיים יחד זה עם זה, בגיוון אנושי התורם לחברה כולה. הנוהג לארח בסוכה "אושפיזין" - אורחים - מגביר את האחווה והקשר שבין אנשים. בסוכות נוהגים לקרוא את מגילת קהלת.

שנת שמיטה

וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת שַׁבָּתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שַׁבָּת לה', שָׂדְךָ לֹא תִזְרָע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמֹר ... וְהָיְתָה שַׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָה לְךָ וּלְעַבְדְּךָ וְלַאֲמָתֶךָ, וְלִשְׂכִּירְךָ וְלְתוֹשָׁבְךָ הַגָּרִים עִמָּךְ. וְלִבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל-תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל" (ויקרא, כ"ה, ד', ו'-ז').

בשנת שמיטה, החלה על פי הדת היהודית אחת לשבע שנים, מצווה האדם לשמוט את אחיזתו בנכסיו הגשמיים, לשבות מעיבוד הקרקע ולתת לה מנוחה. בו בזמן הוא מצווה ליהנות מפרייה הטבעי של האדמה ולפתוח את השדות לאדם ולחיה. מצוות השמיטה עוסקת, בין יתר טעמיה החברתיים והרוחניים, ביחס שבין האדם לאדמה. הציווי להקפיד על מנוחת האדמה, לשמור עליה ולהפקיר את התוצרת אשר לא נוצלה על ידי בעל הקרקע לעניים ולחיית השדה, מתייחס גם למתן אפשרות לשיקום המערכת האקולוגית, לשיפור ולטיוב האדמה ובראש ובראשונה - ליחס הכבוד שעל האדם לרכוש לאדמה המקיימת אותו. כל אלה עולים בקנה אחד עם עקרונות הליבה של קק"ל, ובראשם ציונות אקולוגית ופיתוח בר-קיימא, אשר קוראים לשמר את משאבי הטבע, תוך התחשבות בצורכי האדם.

התנ"ך

קובץ כתבי הקודש היסודיים של היהדות, המכונה גם "ספר הספרים". התנ"ך כולל שלושה חלקים: תורה, נביאים וכתובים.

התורה כוללת חמישה חומשים, הסוקרים את ההיסטוריה האנושית מבריאת העולם, דרך סיפורי האבות, השעבוד במצרים ועד למצוות ולתקופת המשכן. החומשים מחולקים לפרשות, הנקראות בכל שבת בבית הכנסת.

הנביאים כוללים שמונה ספרים, הסוקרים את קורות עם ישראל מכניסתו לארץ ועד לבניין בית המקדש השני.

הכתובים כוללים אחד עשר ספרים של מזמורים, קינות, דברי חוכמה ותפילות.

כתב היד, המכונה "כתר ארם צובא", שנכתב בטבריה בשנת 930 לספירה, נחשב להעתק הקדום והמדויק ביותר של התנ"ך. הספר נדד בקהילות יהודיות ברחבי העולם במשך מאות שנים וכיום חלק ממנו מוצג ב"היכל הספר" בירושלים. תנ"ך גוטנברג, שפורסם ב-1455, מסמל את תחילת מהפכת הדפוס. השאיפה הציונית להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל נשענת, בין היתר, על הנאמר בתנ"ך. "ספר הספרים הנצחי" מופיע בשורות הראשונות של מגילת העצמאות כנכס תרבות כלל-אנושי שעם ישראל הוריש לעולם כולו. מילים רבות שחידש אליעזר בן יהודה נשענות על מילים תנ"כיות. דוד בן-גוריון ראה בתנ"ך את המרכיב השלישי במשולש עם-ארץ-ספר ונהג לקיים בביתו חוג לתנ"ך, כפי שעשו גם חלק מנשיאי המדינה. שמות יישובים, מוסדות ורחובות רבים בארץ נלקחו מהתנ"ך, ויצירות תרבות ואומנות רבות בארץ ובעולם נשענות על סיפוריו.

התנ"ך הוזכר על ידי דוברים ישראליים רבים כמקור לערכים לאומיים ואוניברסליים, ונודעה לו השפעה עמוקה גם בדתות המערב האחרות.

התנ"ך הוא הספר הנמכר ביותר בעולם, שתורגם למספר השפות הרב ביותר.

המשנה

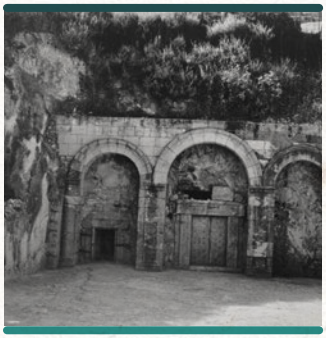

*בית שערים, מקום קבורתו של רבי יהודה הנשיא.

המשנה היא הקובץ הראשון של הלכות, אגדות ומנהגים שנאספו והועלו על הכתב לאחר חורבן בית המקדש השני. המשנה נאספה מתוך התורה שבעל-פה, שאותה שיננו והעבירו בעל-פה מדור לדור (ומכאן השם "משנה"). העריכה הסופית של המשנה בוצעה סביב שנת 220 לספירה על ידי רבי יהודה הנשיא, נשיא הסנהדרין, שמיין את החומר לשישה קבצים נושאיים, הידועים כשישה סדרי משנה (ש"ס): זרעים, מועד, נשים, נזיקין, קודשים, טהרות. כל סדר נחלק למסכתות, כל מסכת לפרקים וכל פרק למשניות.

המשנה אינה ספר פסיקה אלא אוסף של דעות בענייני הלכה. היא מארגנת מחדש את סדר החיים היהודי בעולם שלאחר חורבן המקדש. במקרים רבים מובאות בה מספר דעות חלוקות ללא הכרעה ברורה והיא כוללת גם דברי אגדה וסיפורים על מעשי חכמים.

מסכת "אבות" היא המסכת היחידה במשנה שעוסקת כולה בענייני חכמה, מוסר, דרכי לימוד ודרך ארץ. היא מתארת את השתלשלות המסורת והעברת התורה ממשה רבנו ועד לתקופת בית שני ומציגה את דבריהם של כ-60 חכמים בתקופה זו, המכונים "אבות המשנה".

המשנה הפכה ליצירה מרכזית בעולם היהודי בארץ ישראל וגם בגלות בבל. היא שימשה בסיס לכתיבת התלמוד ונכתבו לה עשרות פירושים - הראשון והשלם שבהם הוא פירושו של הרמב"ם, שנכתב במאה ה-12. בימינו יש הנוהגים ללמוד את המשנה כולה במהלך שלושים ימי אבל על אדם קרוב, כסגולה לעילוי הנשמה.

התלמוד

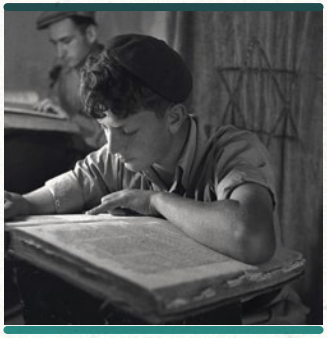

התלמוד הוא חיבור המרחיב ומפרש את המשנה.

בידינו שני תלמודים אשר חוברו במקביל בשני המרכזים התורניים בבבל ובארץ ישראל בידי האמוראים (המכונים גם חכמי התלמודים), בתחילת המאה השלישית לספירה.

התלמוד הבבלי, הנקרא בארמית "גמרא", חובר על ידי חכמי בבל והפך למקובל ונהוג כמעט בכל תפוצות ישראל, בין היתר בהנהגתו של הרמב"ם. זהו הספר ההלכתי המצוטט ביותר בספרות ההלכה. התלמוד הבבלי הודפס לראשונה בוונציה בשנת 1520.

התלמוד הירושלמי, הנקרא גם "תלמוד ארץ ישראל", חובר בטבריה על ידי רבי יוחנן. רק בתלמוד זה נמצאות מסכתות העוסקות במצוות התלויות בארץ.

על אף שגם התלמוד הירושלמי וגם התלמוד הבבלי מבוססים על המשנה וערוכים לפי סדרי המשנה, ועל אף שהיה קשר בין שני המרכזים התורניים שבהם הם נכתבו, הם שונים מאוד זה מזה בסגנון ובשפה ולעיתים גם במסקנות ההלכתיות שבהם.

שפת התלמוד היא עברית וארמית וסגנון הכתיבה הוא "שקלא וטריא", כלומר משא ומתן ודיונים בין האמוראים. התלמוד כולל גם דברי אגדה, אורחות חיים ומסרים חינוכיים וחברתיים הקשורים למכלול החיים היהודי.

שבת

השבת היא המועד הראשון במועדים הקבועים מן התורה, יום של קדושה ומנוחה לעם היהודי. מצוות שמירת השבת מופיעה בדיבר הרביעי בעשרת הדברות ופעמים רבות נוספות בתורה. שמירת השבת היא אחת המצוות העיקריות ביהדות. בשבת מצווה האדם לשבות ממלאכה, כמעשה האל לאחר ששת ימי הבריאה. בנוסף להפסקת המלאכה מצווה האדם להקדיש את השבת לקדושה, לעונג, להתרוממות הרוח וללימוד תורה.

בשבת מגולמים מספר עקרונות חשובים ומהותיים בדת היהודית, בהם:

זכר למעשה הבריאה: כמעשה האל, ששבת ממלאכה לאחר שישה ימים.

זכר ליציאת מצרים: הענקת יום מנוחה לעבדים ולכלל הברואים - תזכורת שגם עם ישראל היה שרוי בעבדות.

אות לברית עם ה': כחלק מעשרת הדברות.

יום מנוחה לכלל הברואים בעולם: יסוד של כבוד האדם, המאפשר גם לפועלים קשי היום להשתחרר מכבליהם לזמן מסוים ולהיות חופשיים.

המשנה מציינת ל"ט (39) מלאכות האסורות בשבת, בהתבסס על המלאכות שבוצעו בזמן הקמת המשכן. לקראת כניסת השבת, לפני השקיעה ביום שישי, נהוג להדליק נרות, לערוך קבלת שבת, לשיר מזמורים ופיוטים ולהתפלל. בערב שבת עורכים קידוש, שבמסגרתו מקדשים על יין ועל שתי חלות (מנהג המבוסס על המונח "לחם יומיים", שאספו בני ישראל מהמן במדבר: בימי שישי נהגו לאסוף כפליים מן כדי שיספיק גם לשבת). בשבת בבוקר קוראים בספר התורה את פרשת השבוע וכן הפטרה (פרק מספרי הנביאים) ומוסיפים תפילה מיוחדת הנקראת "מוסף". בתפילת מנחה קוראים בספר התורה את תחילת פרשת השבוע של השבוע הבא. עם צאת הכוכבים נוהגים לערוך טקס הבדלה, המיועד להבדיל בין קודש לחול והמשלב יין, נר ובשמים. רבים מנצלים את השבת לבילויים משפחתיים, טיולים ויציאה אל חיק הטבע. בישראל נקבע יום השבת כיום מנוחה רשמי. עמים נוספים רבים מלבד העם היהודי קבעו לעצמם יום מנוחה שבועי.

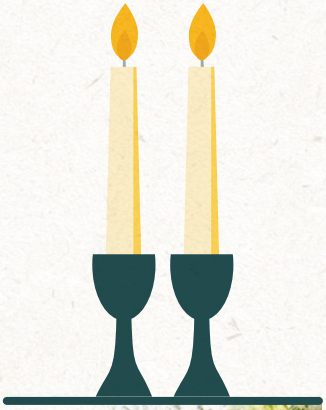

ואהבת לרעך כמוך

רבות מהמצוות שבתורה הן מצוות שבין אדם לחברו, כמו: צדקה, עזרה לזולת, איסור לגנוב וכיבוד אב ואם. אחת המצוות החשובות בהן היא מצוות "ואהבת לרעך כמוך", על פי הפסוק "לא-תִקֹם ולֹא-תִטֹר את-בני עמך וְאָהַבְתָּ לרעךָ כָּמוֹךָ, אנִי ה'" (ויקרא, י"ט, י"ח).

על פי רבי עקיבא מצווה זו כוללת בתוכה את כל המצוות שבין אדם לחברו והיא "כלל גדול בתורה". מסופר בגמרא: "מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני את כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת (כלומר במהירות רבה). שמאי דחף וגירש אותו.

בא לפני הלל וביקש ממנו את אותה בקשה, אמר לו: 'מה ששנוא עליך - אל תעשה לחברך. זו (תמצית) כל התורה, והשאר פירוש הוא - לך ללומדו'" (על פי תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף ל"א, עמוד א').

בין המצוות שהרמב"ם מונה כחלק ממצוות "ואהבת לרעך כמוך": "לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולעסוק בכל צורכי הקבורה... וכן לשמח החתן והכלה, ולסעדם בכל צורכיהם" (משנה תורה, הלכות אבל, י"ד, הלכה א').

מצוות התלויות בארץ

"מצוות התלויות בארץ" הן מצוות שניתן לקיימן רק בארץ ישראל. רוב המצוות התלויות בארץ הן "מצוות סוציאליות", המיועדות לתמיכה בעניים. במגילת רות מסופר על רות, שגרה עם חמותה האלמנה נעמי והלכה ללקט שיבולים. מצוות נוספות התלויות בארץ הן אלה הקשורות לבית המקדש, כמו הבאת ביכורים ומתנות כהונה - תרומות ומעשרות והפרשת חלה. פירוט כל המצוות התלויות בארץ מצוי בסדר "זרעים" במשנה ובתלמוד הירושלמי. אלה המצוות:

פאה
מצווה להשאיר את השיבולים שבקצה השדה לעניים ולא לקצור אותן.

שִכחה
מצווה להשאיר, "לשכוח", תבואה בשדה עבור העניים.

לקט
מצווה להשאיר את השיבולים שנופלות בקציר לליקוט על ידי העניים.

פֵּרט
מצווה להשאיר את הענבים הנופלים בשעת הבציר לעניים.

עוללות
מצווה להשאיר את הענבים הצעירים על שיח הגפן עבור העניים.

שמיטה/שביעית
(ראו ערך מורחב בעמוד 81)
איסור לעבד את האדמה במשך שנה, אחת לשבע שנים.

יובל
איסור לעבד את האדמה גם בשנה ה-50 שמגיעה בתום שבע שמיטות.

מעשר שני
מצווה להפריש עשירית מהתוצרת החקלאית לעניים בשנה השלישית והשישית למחזור השמיטה.

כלאיים
איסור לזרוע ולשתול שני מיני צמחים צמודים באותו מקום.

עורלה
איסור לאכול פירות מן העצים בשלוש השנים הראשונות לאחר נטיעתם.

חזרה לתוכן העניינים >

שמח"ה

ראשי התיבות **שמח"ה** כוללים את המילים: **ש**ימוש חוזר, **מ**חזור, **ח**שיבה ו**ה**פחתה, אשר כל אחת מהן מייצגת תחום אחר של תפיסה מקיימת לשמירה על הסביבה ולהקטנת נזקי האדם. זהו מונח עברי המבוסס על רעיון שלושת ה-R של תפיסת הקיימות: Reduce, Reuse, Recycle.

שימוש חוזר: שימוש נוסף במוצר קיים, ללא התערבות או שינוי. בכלל זה שימוש זהה, דומה, אך גם שימוש שונה במוצר לעומת ייעודו המקורי. לדוגמה, לבישת בגדים "מיד שנייה" או הפיכת חולצה לתיק.

מִחזור: עיבוד והפיכה של חומרי פסולת לחומר גלם, שממנו מיוצרים מוצרים חדשים. חומרים הניתנים למִחזור נחלקים למספר קטגוריות מרכזיות: חומר אורגני, נייר וקרטון, פלסטיק, זכוכית, גזם, מתכת. דוגמה למִחזור: גריסת בקבוקי פלסטיק והפיכתם לחומר גלם לייצור בד מסוג "פליס".

חשיבה: חשיבה סביבתית נכונה מובילה לצרכנות מודעת, המכירה בנזקי הייצור והצריכה לסביבה. על פי תפיסה זו, לפני שרוכשים מוצר חדש - חושבים: האם הוא באמת נחוץ? האם ניתן להשתמש במוצר קיים לאותו צורך? האם יש חלופה שהיא ידידותית יותר לסביבה? החשיבה צריכה להיעשות טרם הקנייה, במהלכה וגם בזמן השלכת המוצרים וסיום השימוש בהם. דוגמה לחשיבה סביבתית: "אולי אין צורך לקנות מגן נוסף לטלפון הנייד, אלא אפשר לשפץ את הישן?"

הפחתה: הפחתת הצריכה של מוצרים ואנרגיה על ידי הפעלת שיקול דעת והימנעות מקניות מיותרות, חיסכון במים, בחשמל ובדלק וכן הגברה של שימוש חוזר ומחזור. תפיסת ההפחתה שואפת להקטין ככל האפשר את הזיהום הסביבתי.

במסגרת התפיסה של הפחתת כמות הפסולת כלולה גישת **"אפס פסולת"**, החותרת להפחתת הפסולת לכמות אפסית ובכך להקטנה משמעותית של הזיהום שהאדם יוצר. על פי גישה זו, שואפים להשתמש במוצרים שניתן למחזר או לעשות בהם שימוש חוזר. גישת "אפס פסולת" מעודדת צריכה מושכלת ברמה האישית, הקהילתית והעירונית. זאת, בין היתר, באמצעות עיצוב מחדש של מוצרים, כך שיבוצעו בהם שימוש חוזר ומחזור מלא או כמעט מלא, במטרה לצמצם את כמות האשפה הנשלחת למטמנות.

דוגמה לעיר המיישמת את גישת "אפס פסולת" בישראל: כפר סבא.

קומפוסטציה

קומפוסטציה הוא תהליך יצירת קומפוסט (דשונת) מפסולת אורגנית. פסולת אורגנית היא פסולת שמקורה בצמחים או בבעלי חיים והיא מהווה חלק מהפסולת שהאדם מייצר. דוגמאות לפסולת אורגנית: קליפות של תפוחי אדמה, קליפות ביצים, עצמות דג. בתנאים מסוימים, כאשר מפרידים פסולת זו מפסולת אחרת שאינה אורגנית (כמו לדוגמה צנצנות זכוכית או בקבוקי פלסטיק), היא יכולה להתפרק באמצעות חיידקים הנמצאים באוויר ובסופו של התהליך נוצר קומפוסט. לשימוש בקומפוסט לדישון צמחים וגידולים חקלאיים יתרונות רבים: הפחתת כמות הפסולת; צמצום נפח הפסולת; חיסכון באנרגיה ובמשאבים לשינוע הפסולת; צמצום השימוש בדשנים כימיים, המזהמים את מי התהום ופוגעים בבעלי חיים. בנוסף לכך, תהליך פירוק הפסולת האורגנית אינו מצריך משאבים והוא יכול להתבצע בפרקי זמן קצרים של שלושה עד ארבעה חודשים.

שטחים פתוחים

שטחים פתוחים הם שטחים שאינם בנויים, כמו: שמורות טבע, גנים לאומיים, יערות, שטחי חקלאות ושטחים במרחב העירוני, כגון פארקים וגנים.
שמירה על שטחים אלה חשובה ביותר לקיום מגוון המינים וערכי טבע. הטבע זקוק למגוון ביולוגי רחב (בעלי חיים, צמחים, פטריות ועוד) כדי לשמור על קיומו.
שטחים פתוחים חיוניים גם לשימור אתרים היסטוריים וארכיאולוגיים, לחלחול מים לאקוויפר ולמי התהום ולמניעת תופעות של התחממות גלובלית וזיהום אוויר. פגיעה בהם מצמצמת את המרחבים המאפשרים פעילויות של פנאי ונופש בישראל. חלק משטחים אלה מוגן בתוכניות מתאר לפי חוק התכנון והבנייה, לרבות תוכנית המתאר הארצית תמ"א 8 לגנים לאומיים ולשמורות טבע ותמ"א 22 ליער ולייעור.
השטח המקשר בין שטח פתוח אחד למשנהו נקרא "מסדרון אקולוגי". הקשר בין השטחים הפתוחים השונים מאפשר מעבר של בעלי חיים והפצת זרעי צמחים, היכולים להתרבות ביניהם גם בין האזורים השונים. מעבר החומר התורשתי מאפשר את ההמשכיות, המגוון, הבריאות והרווחה של אותם צמחים ובעלי חיים. קטיעת הרצף האקולוגי על ידי כביש, גדר או מכשול עלולה לפגוע במגוון ובכמות של מיני הצמחים ובעלי החיים ואף לגרום להכחדת אוכלוסיות. בשנים האחרונות מקפידים בישראל על תכנון מסדרונות אקולוגיים, וכאשר סוללים כביש, בונים מעברים ייעודיים לבעלי חיים, כדוגמת מנהרות או גשרים.

פיתוח בר-קיימא

ניצול משאבים אשר מטרתו לענות על צורכי בני האדם לצד שימור הסביבה, באופן שלא יפגע ביכולתם של הדורות הבאים לספק את צרכיהם. בהגדרה של פיתוח נכללים: בנייה, סלילת כבישים וכל התערבות של האדם בטבע.
במסגרת הגישה של פיתוח בר-קיימא, קצב ניצול המשאבים מאפשר לתהליכים טבעיים לחדש את מה שנוצל. לדוגמה: שאיבה מבוקרת של מי תהום מאפשרת להם להתחדש או רעייה מבוקרת ביערות מאפשרת לצמחייה העשבונית להתחדש.

טביעת רגל אקולוגית (מִדרָך אקולוגי)

טביעת רגל אקולוגית מגדירה את שטח האדמה הנדרש כדי לקיים אדם או קבוצת אנשים. השטח כולל הן את המשאבים שכדור הארץ מספק לאדם, כמו: מזון, אנרגיה, מים ואוויר, והן את המשאבים הנדרשים לכדור הארץ כדי להתמודד עם הנזקים הסביבתיים שהאדם מותיר אחריו, כמו: אשפה, זיהום אוויר, מים וכריתת עצים. למעשה, טביעת רגל אקולוגית מודדת כמה קרקע נדרשת כדי לייצר את המשאבים הנדרשים לאדם אחד וכמה קרקע נדרשת לסילוק הפסולת שהוא מייצר.
קיימות שיטות שונות למדידת טביעת הרגל האקולוגית של משק בית והן משתכללות במהלך השנים. במקרים רבים, טביעת כף הרגל מחושבת על פי מדינה והיא מושפעת ממידת התפתחות המדינה, מאופי הצריכה הקיים בה ומסגנון החיים של התושבים.
קק"ל פועלת לצמצום טביעת הרגל האקולוגית של מדינת ישראל. תחומי הפעילות המגוונים של קק"ל מקטינים את ההשפעה השלילית של האדם על הסביבה: נטיעת עצים, בניית מאגרי מים ושיקום נחלים, הקמת פארקים וריאות ירוקות. קק"ל מקדמת פיתוח בר-קיימא, תוך שמירה על המערכות האקולוגיות עבור צרכיו העתידיים של האדם והקטנת טביעת הרגל של הדורות הבאים. במסגרת החינוך לציונות אקולוגית, קק"ל פועלת להטמעת ערכים סביבתיים בקרב ילדים ובני נוער, מתוך שאיפה לייצר בעתיד אורח חיים סביבתי נכון ומתחשב ולצמצם את טביעת הרגל האקולוגית של ישראל בדורות הבאים.
רוצים לבדוק מהי טביעת הרגל האקולוגית שלכם? חפשו בגוגל "שאלון טביעת רגל אקולוגית" של מרכז השל.

מו"פ חקלאי

המו"פ כולל מרכזי מחקר ופיתוח אזוריים בשיתוף קק"ל ומשרד החקלאות, הפזורים ברחבי הארץ: מקריית שמונה והגולן בצפון ועד מצפה רמון וחצבה בדרום. ההשקעה של קק"ל במו"פ החקלאי מאפשרת פיתוח זנים חדשים, הגברת השימוש במים מטוהרים ומליחים ועוד. המו"פ משמש מרכז ניסוי לתחומים רבים. בנגב, למשל, המו"פ מסייע לפיתוח החקלאות המדברית. תרומתו מתבטאת בחיפוש אחר גידולים בעלי יתרון יחסי המתאימים לאזור ובמציאת יתרונות איכותיים, המאפשרים השגת יבולים חקלאיים איכותיים ביותר. המו"פ תורם גם לפיתוח החקלאות הימית באזור (מיני דגים ומאכלי ים). בין הישגיו של המו"פ: גידול פרי המלון בנגב, פיתוח בריכות הדגים וגידול העגבנייה המתוקה בעולם, המושקית במים מליחים.

עצירת תהליך המדבור

מדבור הוא תהליך שבו קרקע עוברת "הידרדרות" (ירידה בפוריות) באזור יבש יחסית, שהופך בעקבות זאת לצחיח (יבש מאוד). תהליך זה מלווה, בין היתר, בצמצום מגוון הצמחים ובעלי החיים באזור. תהליכי המדבור נובעים מסיבות אקלימיות שונות, כמו התחממות גלובלית, וכן מפעילות האדם - בעיקר מניצול יתר של הקרקע (כריתת יערות, רעיית יתר, השקיה לא נכונה ועוד). ישראל היא אחת המדינות המובילות במאבק בתהליך המדבור. במסגרת המלחמה במדבור קרן קימת לישראל מייערת שטחים באזור ספר המדבר (שולי האזור המדברי), תומכת במחקרים בנושא עצירת המדבור (למשל ביער יתיר) ומסייעת להתיישבות החקלאית באזור על ידי תמיכה במחקר חקלאי והקמת מאגרי מים. לקק"ל שיטות ייחודיות להכנת הקרקע לנטיעת עצים באזורי ספר המדבר על ידי עיצוב מחדש של הנוף. לדוגמה: אחת השיטות לטיפול בקרקע באזור המדברי והמדברי למחצה מכונה "קציר מי נגר" ("שיטת השיחים"). השיטה מתבססת על חפירת גומות ותלמים סמוך לגזעי העצים, כדי לאפשר למי הגשם לחלחל לעומק הקרקע ולהגן עליהם מהתאיידות. כך העץ מקבל כמות גדולה יותר של מים בעונה הגשומה. חוקרים מכל העולם מגיעים לארץ כדי ללמוד ולהכיר את השיטות שבהן קק"ל משתמשת לעצירת המדבור, לנטיעה ולגידול של עצים במדבר (ראו ערך מורחב על קציר מי נגר בעמוד 40).

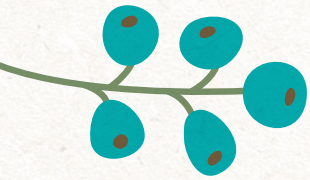

קיבוע פחמן

קיבוע פחמן הוא תהליך שבו תרכובות פחמן המצויות באוויר (CO_2) נקלטות על ידי צמחים, ובמהלכו הן "מתקבעות" והופכות לפחמימות (סוכרים) בתהליך הפוטוסינתזה.

פחמן הוא יסוד כימי, שסימנו C והוא מצוי באוויר, בים וביבשה. חשיבותו רבה כיוון שהוא מהווה רכיב חשוב בתרכובות הבונות את גופם של צמחים ובעלי חיים.

באוויר מצוי הפחמן כפחמן דו-חמצני (CO_2) והוא נפלט, בין היתר, בתהליכים של שרפת דלקי מחצבים, שמקורם בשרידי בעלי חיים וצמחים שנקברו במעמקי האדמה. המהפכה התעשייתית וההתקדמות הטכנולוגית גורמות להגדלת פליטות ה-CO_2 לאוויר. לאוויר, מאחר שהן מרחיבות את השימוש בתעשייה, בתחנות כוח לייצור חשמל ובכלי רכב. במקביל, כריתת יערות, תהליכי עיור ובניית תשתיות וכבישים מפחיתים את כיסוי הצומח (ובהתאמה את יכולת קיבוע הפחמן הדו-חמצני). לדוגמה: כאשר יערות גשם טרופיים נכרתים, האזור עשוי להפוך במהלך השנים לבית גידול עשבוני ובשל כך תרד רמת קיבוע הפחמן במקום. בשל כך, רמת הפחמן הדו-חמצני באוויר עולה ובהתאמה גם קצב התחממות כדור הארץ (ראו איור בעמוד הבא).

מכאן ניתן להבין, כי שמירה על ריאות ירוקות (יערות), מניעה של כריתת עצים ונטיעת עצים המסוגלים לקבע פחמן בצורה יעילה ולאורך זמן, מסייעות להפחתת כמות ה-CO_2 באטמוספרה ולהאטת קצב התחממות כדור הארץ.

זיהום בפחמן דו-חמצני - החור באוזון והתחממות כדור הארץ

ראו ערך מורחב בעמוד הבא

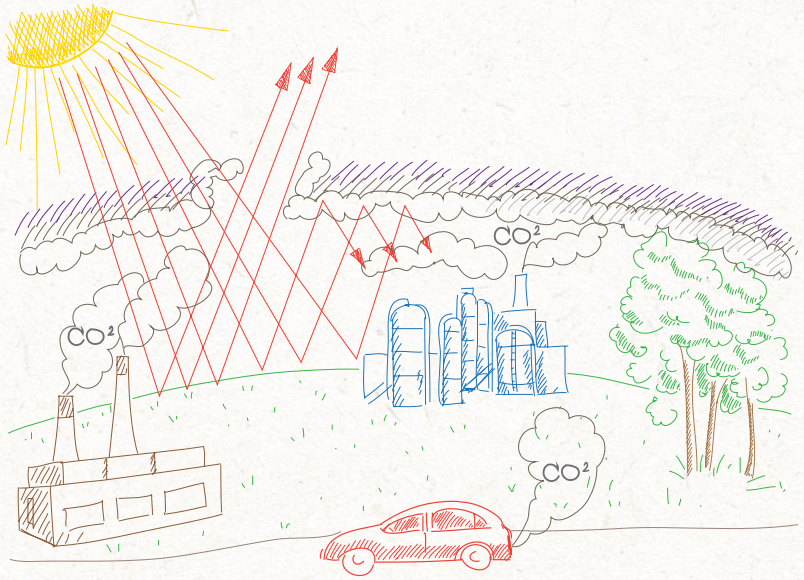

קיבוע פחמן

ראו ערך מורחב בעמוד הקודם

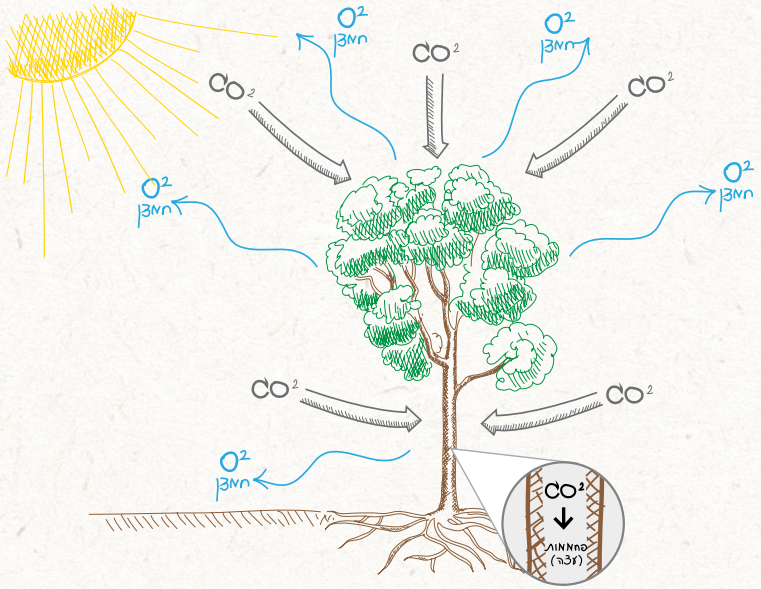

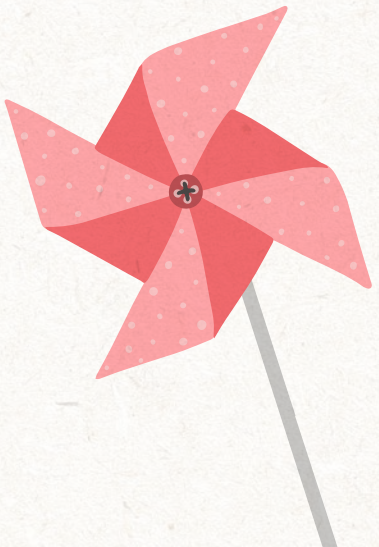

החור באוזון

האוזון הוא מולקולה שסימנה הכימי הוא O3 והיא מורכבת משלושה אטומים של חמצן.
"שכבת האוזון" היא אזור בגובה מסוים באטמוספרה של כדור הארץ, המכיל ריכוז גבוה יחסית של גז האוזון. שכבת האוזון נמצאת בגובה של כ-20 עד 40 ק"מ מעל פני כדור הארץ והיא משמשת מסנן קרינה - חלק מקרינת השמש, הקרינה העל-סגולה (UV), שרמת האנרגיה שלה גבוהה, נבלע בשכבה זו ואינו מגיע אל הקרקע. קרינת UV גורמת לשינויים גנטיים ביצורים חיים, העלולים להביא למחלות, כמו למשל סרטן העור. החור באוזון הוא כינוי לאזור באטמוספרה שבו התדלדלה מאוד שכבת האוזון. ההידלדלות נובעת מסיבות שונות, בין היתר, בשל שימוש בגז פריאון במערכות מיזוג, תרסיסים ומקררים, בגז מתיל ברומיד, המשמש להדברה בחקלאות וכן בחומרים נוספים המשמשים בתעשייה. הידלדלות שכבת האוזון הפכה לאחת הבעיות הבוערות באיכות הסביבה במאה ה-20 (ראו תרשים בעמוד הקודם). בשנים האחרונות, מספר מדינות (וישראל ביניהן) אסרו על השימוש בפריאון. אף על פי שהשימוש בפריאונים מצטמצם בעולם בשנים האחרונות, עדיין נעשה שימוש בגזי קירור אחרים שהם גזי חממה. באופן הדרגתי נאסר גם השימוש בהם (לדוגמה, השימוש בגז כלורו(דיפלואורו)מתאן, המכונה גם R-22, פחת מאוד בארה"ב, ואף נאסר באיחוד האירופי ובישראל בעקבות פרוטוקול מונטריאול). יש הסבורים כי התופעה של עצירת התרחבות החור באוזון ותחילת תהליך סגירתו, המתרחשת בשנים האחרונות, קשורה למהלך זה.

ניצול אנרגיית הרוח

הרוח היא דוגמה מצוינת למקור אנרגיה נקי ומתחדש: ניתן להשתמש בה שוב ושוב, היא לא עולה כסף ובזמן השימוש בה לא נפלטים מזהמים ולא נוצרת פסולת (בניגוד לדלקי מחצבים). לניצול אנרגיית הרוח כדאיות משתנה, התלויה בתנאי השטח, בעוצמת הרוח וביציבות משטר הרוחות. על אף שהרוח היא מקור אנרגיה נקי ומתחדש, לטורבינות הרוח מחיר סביבתי: שדות הטורבינות מסוכנים לציפורים (בייחוד בארץ, לנוכח היותה של ישראל נתיב נדידה חשוב ביותר) ופוגעים בעטלפים; הטורבינות פוגעות חזותית בנוף, ויש הטוענים, כי הרעש שהן יוצרות פוגע באיכות חייהם של תושבי האזור.
ניצול אנרגיית הרוח החל כבר לפני למעלה מאלפיים שנה. במצריים העתיקה השתמשו באנרגיית הרוח להסעת סירות מפרש ומאוחר יותר - להפעלת טחנות קמח בסין, בפרס, במזרח התיכון ובעולם כולו. במאה ה-20 החל השימוש בטורבינות רוח ליצירת חשמל. במערכת כזו, הרוח מסובבת מעין שבשבת וסיבוב מגנט בתוך סליל יוצר זרם חשמלי, שניתן לנצלו לצורכי האדם. ייצור חשמל באמצעות טורבינות רוח נפוץ במדינות רבות בעולם ובראשן ארצות הברית. טורבינת הרוח הראשונה בארץ, שחוברה לרשת החשמל הארצית, החלה לפעול בשנת 1985 על הר בני צפת שברמת הגולן. כיום פועלת בתל עסניה שברמת הגולן חוות רוח, שבה עשר טורבינות המייצרות חשמל בכמות שהיא שוות ערך לצריכת חשמל ביתית של כ-12 אלף נפש. גם בגלבוע פועלות טורבינות רוח. לא רק מרחבים פתוחים מתאימים לניצול אנרגיית הרוח - ניתן לנצלה גם במרחב העירוני, בייחוד במבנים גבוהים, שבהם עוצמת הרוח המקומית בקרבת הבניין גדולה. קק"ל חברה בצוות בין-משרדי, שהוקם על ידי ממשלת ישראל, כדי לבחון בקשות להקמה של תחנות רוח גדולות נוספות בארץ ולקדם את הנושא בשנים הקרובות.

אנרגיית שמש

מקורה של אנרגיית שמש , שהיא אנרגיה חלופית מתחדשת, בקרני השמש, והיא מומרת באמצעים שונים לאנרגיית חום או לאנרגיה חשמלית. על אף שיעילות תאי השמש (שהופכים את אנרגיית השמש לאנרגיה חשמלית) נמוכה, כשמדובר בהפקת חשמל בקנה מידה נרחב, ולמרות עלותם הגבוהה, יתרונות השימוש באנרגיית שמש רבים. בניגוד לאנרגיה גרעינית או לאנרגיה המופקת מדלקים מזהמים ומתכלים, אור השמש אינו נגמר ואינו מתכלה, זמין לכולם, כמעט בכל מקום, ואינו עולה כסף. שימוש באנרגיית השמש אינו גורם לזיהום מים, קרקע ואוויר ואינו יוצר פסולת. החסרונות העיקריים של השימוש באנרגיית שמש הם שעוצמת קרינת השמש ומשך הקרינה תלויים בשעות היממה ובעונות השנה. חשוב שקרינת השמש בשדה סולרי תהיה חזקה, ישירה וממושכת לאורך כל השנה. כדי להקים שדות סולריים יעילים ובעלי תפוקה גבוהה, שבהם מוצבות מראות המרכזות את קרני השמש, או לוחות ענקיים ורבים של תאי שמש, צריך שטח נרחב ופתוח. בכך גורמים השדות הסולריים לצמצום השטחים הפתוחים - חיסרון סביבתי. אזורים מדבריים פתוחים, כמו אזור הערבה בישראל, הם המתאימים ביותר להקמת שדות כאלה. באוקטובר 2011 אישרה רשות החשמל, לראשונה בישראל, להפעיל שדה סולרי באופן קבוע. בעקבות זאת, הוקם שדה "קטורה סאן" בקיבוץ קטורה שבערבה, במיזם משותף של גופים מסחריים, קיבוץ קטורה וקק"ל. שדה זה הוא הראשון מבין מספר רב של שדות סולריים שהוקמו בנגב וברחבי הארץ.

אנרגיית גז

גז טבעי הוא מקור אנרגיה (סוג של דלק), שמקורו במאובנים והוא נוצר בתהליך טבעי במעמקי האדמה. לאחר שאיבתו הוא עובר ניקוי וטיפול בסיסי, שלאחריהם הוא מוכן לשימוש, בניגוד לגז לבישול (גז פחמימני מעובה), שהוא תוצר של זיקוק נפט. גז טבעי משמש מקור אנרגיה יעיל ונקי יותר מנפט לייצור חשמל וכן להפקת חום. הוא משמש בתחנות כוח, בתעשיות כימיקלים, במפעלי מתכת ונייר, במתקני התפלה ובתעשיות נוספות וגם לצריכה ביתית, בעיקר לצורכי חימום ובישול. בחלק מהמדינות גז טבעי משמש גם כדלק לכלי רכב פרטיים וציבוריים. לגז טבעי שלושה יתרונות בולטים בהשוואה לדלקים אחרים:

יתרון כלכלי: מחירו זול יותר ממחירי הדלקים האחרים וגם הפקת חשמל באמצעותו זולה יותר.

יתרון סביבתי: גז טבעי נקי יותר מהדלקים האחרים ופולט פחות מזהמים ופחות גזי חממה אל הסביבה.

יתרון נצילות: גז טבעי נחשב לדלק יעיל במיוחד ונצילותו גבוהה יחסית.

החיסרון העיקרי של שימוש בגז טבעי הוא צורת ההובלה משדה הגז לצרכנים. הובלה למרחקים גדולים בעייתית מבחינת בטיחות וכדאיות כלכלית. כמו כן, הקידוח בים לצורך מציאת גז הוא בעל השלכות סביבתיות. תקלה עלולה לגרום לזיהום נרחב של חופים ולפגיעה קשה בחי ובצומח. החיפוש אחר גז טבעי החל בשנותיה הראשונות של המדינה. במהלך השנים התגלו מצבורי גז לאורך חופי מדינת ישראל וכיום מתנהל בישראל מיזם לניצול הגז שאותר בקידוחים במעמקי הים (כמו "לוויתן" ו"תמר", שמהם מופק כיום מרבית הגז הטבעי בארץ). החל מאמצע שנת 2003 עברו חלק מתחנות הכוח של חברת החשמל הסבה והתחילו להשתמש בגז טבעי כחומר דלק להפקת חשמל.

שבילי אופניים

מתוך מחויבות לפתח את היערות והשטחים הפתוחים שבאחריותה ולהנגישם לציבור, נרתמה קק"ל לפיתוח מסלולי רכיבת אופניים בשטחים אלה. מסלולי הרכיבה המסודרים מסייעים לשמירה על הטבע והנוף ומאפשרים ליהנות מיתרונות הרכיבה: תרומה לבריאות הגוף והנפש, הנאה מנופי הארץ, חוויה ספורטיבית, חברתית ומשפחתית ומעל לכול - שמירה על איכות הסביבה, שכן האופניים אינם צורכים דלק, אינם מרעישים ואינם פולטים חומרים מזהמים.

שבילי ה"סינגל" (שביל צר שרוחבו 60 ס"מ) מיועדים לרכיבת אופניים בלבד. קק"ל פועלת להכשרת סינגלים מקצועיים ובטיחותיים על פי עקרונות IMBA - ארגון בין-לאומי לרכיבת שטח באופניים, ומקפידה להקים שבילים בני-קיימא: שבילים איכותיים שיעמדו בתנאי מזג האוויר ובשחיקה לאורך זמן וידרשו תחזוקה קלה בלבד. בתכנון ובהקמה של שביל אופניים מושקעת מחשבה רבה לנושאים כמו: ניקוזי המים, הזוויות, השיפועים והסיבובים. כדי למזער את הפגיעה בטבע קק"ל שואפת לבחור את השבילים המתאימים למסלולי האופניים מתוך השבילים הקיימים וממעטת בפריצת מסלולים חדשים.

אזורי פארק עדולם, פארק בריטניה ויער חרובית מכונים "ארץ האופניים", בזכות יותר מ-100 ק"מ של סינגלים רציפים הפרוסים בהם.

בשנת 2010 חנכה קק"ל את שביל האופניים "מים אל י-ם" (מן הים התיכון לירושלים), שאורכו כ-125 ק"מ והוא מאפשר, לראשונה, לחצות את ישראל לרוחבה ברכיבת שטח. השביל, שנחלק לארבעה מקטעים, מתחיל בשפך הירקון בתל-אביב ומגיע עד לירושלים.

מניעת שרפות ושיקום יער לאחר שרפה

שרפות יער הן אויב גדול לעצי היער ולמערכת האקולוגית. קק"ל פועלת למניעת שרפות יער, משקמת ומטפחת יערות נפגעי שרפות. הקטנת כמות חומר הבעירה בשטח היער וקיטוע רצף הצמחייה הן שתי השיטות העיקריות לבלימת שרפות. לשם כך, יערני קק"ל עוסקים באופן שוטף בדילול עצים וצמחייה (בין היתר באמצעות רעיית עיזים ופרות), בגיזום ובסילוק גזם ופסולת עץ.

בין הפעולות שקק"ל מבצעת לעצירת שרפות ולמניעתן:

1. נטיעת עצים ושיחים בעלי מאפייני התלקחות נמוכים.
2. יצירת אזורי חיץ: רצועות שטח רחבות (50-100 מטר לפחות), שבהן הצמחייה דלילה מאוד ושתפקידן למנוע התפשטות שרפה בין יער ליער או בין יער למקום יישוב.
3. בניית תשתיות טובות, כמו דרכי גישה ליער, שילוט ברור, אספקת מים שוטפת.
4. גילוי מהיר של מוקדי השרפה באמצעות תצפיות ממגדלי תצפית שקק"ל בונה ביערות, רחפנים, מערכות לוויין ותגובה מהירה לדיווחי אזרחים.

שיקום יער לאחר שרפה נשען, בעיקרו, על תהליכי התחדשות טבעית. בשלב הראשון נערכים סקרים לצורך הערכת היקף הפגיעה: אילו שטחים נשרפו ואילו נזקים נגרמו ליער, לדרכים, לאתרים קולטי קהל וכדומה. מייד לאחר שרפה היערנים מתמקדים בסילוק מפגעים בטיחותיים ובהפחתת הסיכון לסחיפת קרקע, משום ששורשי העצים מייצבים את הקרקע ומונעים את סחיפתה. למרות הרצון לראות שטחי יער שנשרפו הופכים במהרה שוב לירוקים, קק"ל ניגשת לפעולות השיקום בזהירות ובסבלנות, כדי לאפשר לטבע להתאושש וכדי לסייע לו להשתקם בקצב שלו. נטיעות יבוצעו רק במקרים שבהם ההתחדשות הטבעית אינה מספקת.

חזרה לתוכן העניינים >

הידעת כי קק"ל

מרחיבה את משק המים
תורמת למשק המים הלאומי על ידי בניית יותר מ-250 מאגרים וסכרים ברחבי הארץ לאיגום זרימות עודפות ומי שיטפונות ולמחזור קולחים מטוהרים, בהיקף של יותר מ-300,000,000 מ"ק מים, שהם כ-2/3 מהמים המושבים לחקלאות.

מעודדת מחקר
תורמת למחקר ופיתוח (מו"פ) חקלאי, סביבתי ואקולוגי בכל רחבי הארץ.

מחנכת לציונות
מחזקת את הקשר של בני נוער בארץ ובתפוצות לציונות ולסביבה באמצעות פעילויות חינוכיות, הדרכה והסברה, ומסייעת לקליטה חברתית של בני נוער בערים ובפריפריה.

דואגת לנחלים
משקמת את נחלי ישראל המזוהמים ומשיבה להם חיים.

מנגישה את היערות
התקינה יותר מ-800 אתרי נופש ותיירות ברחבי הארץ, ובהם חניוני נופש פעיל, אתרי תיירות ופארקים אזוריים, שמבלים בהם רבבות מבקרים ומנגישה אותם לנכים.

פורצת דרכים
פרצה כ-7,000 ק"מ דרכים ודרכי יער.

דואגת לאיכות הסביבה
תורמת לאיכות הסביבה בכל הארץ, דוחקת את גבול המדבר ויוצרת פינות צל וירק.

מטפחת אדמת מרעה
אחראית לטיפוחם של כ-1,000,000 דונם אדמת מרעה.

דואגת לשיקום
משקמת ומטפחת יערות נפגעי שרפות ופגעי מזג אוויר בכל רחבי הארץ.

מפתחת יחד
משתפת פעולה עם כ-2,100 מוסדות חינוך, גופי חינוך בלתי פורמלי ומכינות קדם-צבאיות.

רוכשת אדמות
רכשה כ-2,600,000 מיליון דונם להתיישבות.

מפתחת חקלאות
הכשירה כ-1,000,000 דונם קרקע לחקלאות.

מכשירה קרקעות
הכשירה את הקרקע לכ-1,000 יישובים ברחבי הארץ.

דואגת לחורש
מטפחת ומטפלת בכ-100,000 דונם חורש טבעי.

נוטעת עצים
נטעה יותר מ-245,000,000 עצים על פני כמיליון דונם וממשיכה לטעת כ-20,000 דונם יערות מדי שנה בשנה.

מתכננת נכון
מונעת שרפות יער באמצעות תכנון מונע, בניית אזורי חיץ וניטור שוטף של היערות בכל רחבי הארץ.

מעודדת רכיבה
פרצה, הכשירה ומפתחת יותר מ-1,000 ק"מ של שבילי רכיבה על אופניים בצפון, במרכז ובדרום הארץ.

דואגת לפיתוח
משקיעה מיליארדי שקלים בפיתוח הנגב והגליל.

חזרה לתוכן העניינים >

חזרה לתוכן העניינים >

חזרה לתוכן העניינים >

הצילומים בחוברת באדיבות ארכיון הצילומים של קק"ל.
רשימת הצלמים שתמונותיהם מופיעות בחוברת: ישראל סיני, ד"ר יעקב רוזנר, מירה חן, מיכאל חורי, אברהם מלבסקי, רחל אלון, בני מור, אבי הירשפילד, זאב רדובן, שוילי, שי גינות, צדוק בסן, ג'ו מלקולם, פנינה לבני, יוסף שווייג, דן שפנר, יעל חדד, גידי בשן, אנצ'ו גוש, יניב שוורץ - טכנוגרפיקס, יעקב שקולניק, יעל אילן, פריץ כהן, נתי הרניק, עמוס בן גרשום, יעל רוזן, משה מילנר, אלכס סטרזימיסטר, סטודיו דן לב, אדגר הירשביין, אריק קומרינר, לזר דינר ויעקב סהר, וכן הסוכנות היהודית, הארכיון הציוני, מכון ז'בוטינסקי בישראל, לע"מ, יפפ"א, פלאש 90, אלבטרוס, נירה צדוק, יעל הרמן, יעקב רוזנר, גלעד רונן ותומס קרומנקר, ארכיון גבעת התחמושת.
תמונת שדה הגז תמר באדיבות חברת "נובל אנרג'י".

כל הזכויות שמורות לקרן קימת לישראל, החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית
ייעוץ מדעי: ד"ר אסף זלצר, ד"ר אירית שדה, ירון צ'רקה, ד"ר ענת מדמוני, פרופ' קובי כהן-הטב, ד"ר ראובן מאמו

כתיבה: צוות המחלקה הפדגוגית, שרון גלפרין וסטודיו צחר | עיצוב גרפי: סטודיו יפעת שחר
עריכה והפקה: סטודיו צחר www.tsachar.com
נדפס בירושלים, תשפ"ב

קרן קימת לישראל
K K L - J N F

החטיבה
לחינוך ולקהילה

כל הזכויות שמורות לקרן קימת לישראל
בהוצאת קרן קימת לישראל
החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית, ירושלים, תשפ"ב
קרן קימת לישראל באינטרנט
www.kkl.org.il | www.greenwin.kkl.org.il

מרחב צפון: שושי ראובני-לוי 04-8470367 shoshir@kkl.org.il
מרחב מרכז: אורטל לוי 02-6583423 ortall@kkl.org.il
מרחב דרום: כנרת ישורון 08-9986188 kinerety@kkl.org.il

מודפס על נייר
אקולוגי למען הסביבה

רוצים לתרגל? סרקו והיכנסו
לחידוני האימון המקוונים!

